

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ІМЕНІ М.В. ПТУХИ

На правах рукопису

КОТЕНКО ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК: 316.42 : [314.44 + 338.48]

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник

Каленюк Ірина Сергіївна,

доктор економічних наук, професор

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ	13
1.1. Сутність, значення і функції рекреації й туризму	13
1.2. Соціальна компонента функціонування сфери рекреації і туризму в контексті людського розвитку	30
1.3. Методичні підходи до визначення соціальної результативності функціонування рекреації та туризму	43
Висновки до розділу 1	58
РОЗДІЛ 2	
СОЦІАЛЬНА ДІАГНОСТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	63
2.1. Передумови та фактори розвитку рекреаційно-туристичної сфери України	63
2.2. Соціальні параметри охоплення населення рекреаційно- туристичними послугами в Україні	79
2.3. Діагностика соціально-економічної результативності національної сфери рекреації та туризму	96
Висновки до розділу 2	119
РОЗДІЛ 3	
СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ	121
3.1. Концептуальні аспекти підвищення рівня соціальної результативності функціонування рекреації та туризму	121

3.2. Напрями соціально орієнтованого оновлення сфери рекреації і туризму	137
3.3. Соціальні пріоритети трансформації державних механізмів регулювання рекреації та туризму	154
Висновки до розділу 3	166
 ВИСНОВКИ	 169
 ДОДАТКИ	 173
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	 215

ВСТУП

Актуальність теми. Важливим завданням розвитку національної економіки є забезпечення його соціальної орієнтованості, вагому роль в чому відіграє рекреаційна та туристична діяльність, ефективне функціонування якої сприяє соціально-економічному розвитку в руслі сучасних процесів екологізації, соціалізації та інтелектуалізації суспільства. Сфера санаторно-курортного оздоровлення, відпочинку і туризму забезпечує відновлення життєвих сил людини та позитивно впливає на якість життя населення загалом. Саме рекреація і туризм відіграють вагому роль в забезпеченні людського розвитку, що дає змогу досягати соціально важливих цілей, окреслених Програмою розвитку ООН як Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ). Серед визначених до 2015 р. семи ЦРТ в досягненні принаймні чотирьох (подолання бідності, зменшення дитячої смертності, поліпшення здоров'я матерів, сталий розвиток довкілля) важливими чинниками виступають рекреація та туризм. В досягненні 17 нових цілей, визначених у вересні 2015 р., ця сфера може безпосередньо сприяти досягненню вже дев'яти цілей.

З іншого боку, рекреація і туризм як складова вітчизняної економіки може активізувати її зростання, стимулювати зайнятість, поповнювати валютні резерви та сприяти підвищенню її міжнародної конкурентоспроможності. Від стану рекреаційно-туристичної сфери значною мірою залежить розвиток суміжних галузей: транспорту, торгівлі, зв'язку, будівництва, сільського господарства, виробництва споживчих товарів та інших, що дозволяє її вважати одним із визначальних напрямів структурної трансформації економіки.

Проблеми розвитку рекреації та туризму знайшли відображення в працях зарубіжних дослідників, серед яких: В. Азар, Р. Арєжкі, Дж. Боуен, Р. Браймер, Ю. Веденін, К. Каспар, Н. Лейпер, Дж. Майкенз, К. Макаричева, Б. Мірбабаєв, Дж. Піотровський, Ф. Пірс, Дж. Суорбрук, Дж. Р. Уокер, А. Фрейтаг та інші. Різноманітним аспектам формування і розвитку рекреації та туризму, зокрема як видів діяльності, сфери ринкових відносин, чинників і

найважливіших передумов людського розвитку, соціально-демографічної політики присвячено ґрунтовні наукові розробки таких відомих українських економістів, як Г. Андрєєва, В. Антонюк, Л. Богуш, З. Герасимчук, О. Гідбут, О. Грішнова, О. Гладун, П. Гудзь, Г. Дмитренко, Т. Заяць, Е. Котляров, В. Кравців, М. Крачило, І. Курило, В. Куценко, Е. Лібанова, Л. Лісогор, О. Любіцева, О. Макарова, В. Новіков, О. Охріменко, О. Позняк, Н. Рингач, В. Саріогло, Д. Стеченко, І. Твердохлебов, Т. Ткаченко, Н. Фоменко, О. Цимбал, Л. Чернюк та інших.

Разом з тим комплекс науково-практичних проблем, пов'язаних з функціонуванням рекреаційно-туристичної сфери в соціальному вимірі, її впливом на соціальні аспекти життя населення та розвиток економіки, залишається недостатньо дослідженим у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. Зокрема, незважаючи на безумовний соціальний ефект діяльності рекреації і туризму, досі не ставилося питання про посилення та підвищення їх соціальної результативності загалом та в контексті реалізації завдань людського розвитку зокрема. Саме цим обумовлені актуальність, об'єкт і предмет, мета, основні завдання та логіка дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи Національної академії наук України, а саме темами: «Суспільні пріоритети та механізми розвитку соціальної інфраструктури» (номер державної реєстрації 0109U008253), у межах якої дисертантом досліджено рівень сформованості, позитивні й негативні аспекти розвитку туристичного ринку України; обґрунтовано стратегічні пріоритети та шляхи підвищення ефективності функціонування туристично-рекреаційного комплексу держави та її регіонів, зокрема в напрямках підвищення прибутковості внутрішнього і в'їзного туризму та санаторно-курортного господарства, урізноманітнення пропозиції на ринку туристично-рекреаційних послуг, удосконалення територіальної організації, покращення конкурентоспроможності та прозорості фінансово-економічної

діяльності відповідних суб'єктів господарювання; «Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку» (номер державної реєстрації 0111U008928), у рамках якої визначено чинники формування та функціонування туристично-рекреаційної сфери, обґрунтовано шляхи урізноманітнення та покращення туристично-рекреаційного обслуговування населення з метою підвищення якості життя; «Соціальна інфраструктура в умовах реформування місцевого самоврядування» (номер державної реєстрації 0114U005339), відповідно до якої виявлено соціальні аспекти та обґрунтовано пріоритетні заходи щодо розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури в контексті наповнення регіональних і муніципальних бюджетів.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад забезпечення і посилення соціального спрямування розвитку рекреації та туризму в Україні.

Для досягнення зазначеної мети в роботі поставлені і вирішувалися такі завдання:

- дослідити сутність, структуру та функції рекреаційно-туристичної сфери;
- розкрити соціальну природу рекреації і туризму та їх роль у забезпеченні людського розвитку;
- запропонувати методичні підходи до визначення соціальної результативності функціонування сфери рекреації та туризму;
- оцінити стан розвитку рекреації та туризму в Україні;
- виконати соціальну діагностику вітчизняної сфери рекреації та туризму;
- оцінити рівень соціальної ефективності функціонування рекреації та туризму;
- обґрунтувати заходи підвищення рівня соціальної результативності діяльності рекреації та туризму.

Об'єктом дослідження є соціальні аспекти функціонування та розвитку рекреації та туризму.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та практичні підходи до підвищення соціальної результативності функціонування і розвитку рекреації та туризму в Україні.

Методи дослідження. Теоретичну і методологічну основу дисертаційного дослідження становлять положення сучасної економічної теорії, фундаментальні праці зарубіжних та вітчизняних учених з питань соціальної економіки і політики, рекреації та туризму.

Для досягнення мети та виконання поставлених завдань в дисертаційній роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи досліджень, зокрема: системно-структурного аналізу – для розкриття сутності і структури сфери рекреації та туризму, системи її соціальних результатів; аналізу та синтезу – для виявлення проблем та перспективних напрямів посилення соціальної результативності сфери рекреації та туризму; кількісного та якісного аналізу – для визначення основних тенденцій розвитку і прояву соціальних наслідків функціонування сфери рекреації та туризму; економіко-математичного моделювання – для виявлення кореляційних залежностей між розвитком окремих сегментів рекреаційно-туристичної сфери та національної економіки; порівняння – для виявлення і зіставленні основних соціальних параметрів розвитку рекреації та туризму в Україні й інших державах; теоретичного узагальнення – для формулювання висновків до розділів та загальних висновків.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, що здійснює державне регулювання у сфері рекреації і туризму, звіти національних та міжнародних організацій, результати досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, інші аналітичні матеріали та

інформація, розміщена в мережі Інтернет, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали періодичних видань, аналітичні розрахунки автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вдосконаленні теоретичних засад соціального виміру розвитку рекреації та туризму, оцінці стану вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери та обґрунтуванні напрямів підвищення її соціальної результативності.

Найважливіші результати дисертаційного дослідження, які характеризуються науковою новизною та виносяться на захист, полягають у такому:

удосконалено:

- концептуальні засади дослідження соціального виміру функціонування і розвитку рекреації та туризму за допомогою виділення та розкриття змісту таких напрямів соціальних ефектів: розвиток особистості людини (пізнавальний; естетичний; виховний; соціокультурний; спортивний та ін.); відновлення здоров'я населення (оздоровчо-рекреаційний ефект); покращення соціальних аспектів економічного розвитку (збільшення зайнятості, зростання доходів населення, зростання економіки і ВВП тощо);

- трактування поняття *рекреаційно-туристична сфера*, в якому, на відміну від існуючих, наголошується на необхідності врахування її широкого соціального ефекту, а саме: це сукупність видів діяльності щодо відновлення здоров'я та розвитку життєвих сил людини, яка виступає важливою складовою національної економіки, об'єднує розгалужену систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, що мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення;

- науково-методичні підходи до оцінки соціальної результативності сфери рекреації та туризму, представлені матрицею соціальної діагностики, в якій систематизовано та диференційовано її соціальні результати за критеріями:

за напрямом впливу (внутрішні та зовнішні; прямої й опосередкованої дії), терміном (поточні, середньо- та довгострокові), рівнями (місцевого, регіонального та макроекономічного). Запропонована матриця дає змогу не тільки здійснювати поточний моніторинг, а й планувати розвиток рекреаційно-туристичної сфери на основі встановлення суспільно важливих соціальних цілей;

– методологію дослідження соціальних результатів функціонування рекреаційно-туристичної сфери шляхом здійснення різнорівневої багатофакторної діагностики (методом стратегічного PEST-аналізу чинників зовнішнього середовища розвитку); SWOT-аналізу; виявлення статистичних залежностей та соціальних індикаторів (охоплення населення та окремих вразливих груп рекреаційно-туристичними послугами; рівень доходів населення та його вплив на обсяги і структуру туризму; рівень зайнятості та масштаби малого бізнесу у сфері рекреації та туризму; асиметрії і тенденції розвитку сільського зеленого туризму);

набули подальшого розвитку:

– комплексна оцінка соціальної результативності функціонування рекреації і туризму на основі запропонованої методики, що дало змогу виявити її погіршення внаслідок загострення соціально-економічної ситуації в країні та трансформації соціальної політики; зниження показників охоплення рекреаційно-туристичними послугами всього населення та окремих груп (дітей, дітей-сиріт, інвалідів та дітей, позбавлених батьківського піклування, потерпілих від наслідків Чорнобильської катастрофи, із багатодітних і малозабезпечених сімей; постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС, пенсіонерів тощо); наявність значного потенціалу активізації в'їзного, соціально та екологічно орієнтованих форм туризму;

– обґрунтування напрямів підвищення соціальної результативності функціонування та розвитку рекреаційно-туристичної сфери, зокрема: розробка стратегії розвитку і створення єдиного органу управління рекреацією та туризмом в синергетичній єдності державного, регіонального і локального

рівнів; чітка фіксація соціально значимих цілей і результатів з постійним моніторингом їх досягнення; постійне поліпшення показників охоплення послугами соціально вразливих верств населення; координація управління та забезпечення розвитку рекреації і туризму на основі єдності соціальних, екологічних та економічних індикаторів; реалізація механізмів державно-приватного партнерства для підтримки малого бізнесу в досліджуваній сфері; державна підтримка видів туристичної діяльності з екологічним контекстом (сільського зеленого туризму); активізація внутрішнього потенціалу сфери та підвищення її конкурентоспроможності щодо залучення іноземних туристів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що методичні, теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи є науковою основою розробки державної політики забезпечення соціально орієнтованого розвитку сфери рекреації та туризму.

Розроблені пропозиції щодо оцінювання ступеня задоволеності користувачів послуг та рівня благополуччя населення, методичні підходи до оцінки соціальної результативності сфери рекреації та туризму і планування рекреаційно-туристичної діяльності на основі суспільно важливих соціальних цілей знайшли застосування в Мукачівському дочірньому підприємстві Лікувального спортивно-оздоровчого комплексу «Латориця» (довідка № 16 від 14.11.2013 р.); Пузняковецькій сільській раді Мукачівського району Закарпатської області (довідка № 02-21/37 від 15.12.2015 р.); наукові результати щодо особливостей та пріоритетів розвитку вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери з урахуванням необхідності модернізації її організаційного та ресурсного забезпечення – у поточній роботі відділу з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму управління економічного розвитку і торгівлі Мукачівської районної державної адміністрації Закарпатської області (довідка № 1907/02 від 11.02.2016 р.); висновки щодо розвитку доступного масового та спеціалізованого туризму, зокрема сільського

зеленого, в контексті наповнення муніципального бюджету, стимулювання індустрії туризму як складової стратегії сталого соціально-економічного розвитку територіальної громади – Юр'ївської районної ради Дніпропетровської області (довідка № 189/0/2-16 від 04.05.2016 р.).

Теоретичні положення, методологічні рекомендації і практичні результати, обґрунтовані в дисертації, використовуються в навчальному процесі кафедри туризму Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова при викладанні курсів «Організація сфери туристичних послуг», «Туристсько-рекреаційні ресурси України» та «Рекреаційна географія і рекреаційні комплекси» (довідка № 07-10/298 від 22.02.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною роботою. Усі відображені в дисертації висновки та положення, що виносяться на захист, одержані здобувачем одноосібно, а з наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, що є результатом особистих досліджень.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові результати дисертаційного дослідження апробовано на 9 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Еколого-економічний механізм зберігання біорізноманіття особливо охоронних природних територій» (Біловезька Пуща, 24–25 травня 2007 г.), «Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи» (м. Житомир, 17–18 квітня 2008 р.), «Стратегія забезпечення сталого розвитку України» (м. Київ, 20 травня 2008 р.), «Розвиток соціально-економічної інфраструктури України в умовах євроінтеграції» (м. Полтава, 19–20 березня 2008 р.), «Соціально-економічні трансформації в умовах глобалізації: світовий та вітчизняний виміри» (м. Херсон, 1–2 березня 2013 р.), «Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку» (м. Львів, 25–26 грудня 2015 р.), «Методичні та практичні підходи до вдосконалення результативності політики економічного

зростання» (м. Київ, 25–26 грудня 2015 р.), «Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації» (Литва, м. Клайпеда, 29 січня 2016 р.), «Ресурсний потенціал регіонів України: стан та напрями розвитку» (м. Львів, 29–30 січня 2016 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 27 наукових праць загальним обсягом 14,0 друк. арк., з яких особисто автору належить 10,71 друк. арк., з них: 3 колективні монографії, 10 статей у наукових фахових виданнях, 2 – в іноземних виданнях та міжнародних наукометричних базах, 3 – в інших виданнях, 9 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

1.1. Сутність, значення і функції рекреації й туризму

Логіка дослідження потребує першочергового з'ясування сутності та особливостей основних понять, а саме рекреації і туризму. Незважаючи на велику популярність і поширеність цих понять, існують певні труднощі щодо їх розуміння й визначення. Відомі різні підходи до трактування сутності, взаємозв'язку та співвідношення між термінами рекреації і туризму. Більшість науковців розглядають туризм як одну із форм рекреації, інші – як окремі сфери.

Концепт дисертаційного дослідження полягає в розгляді рекреації та туризму як соціально-економічних явищ у трьох аспектах: сутнісному (аналіз основних складових рекреації), функціональному (дослідження структури, взаємозв'язків окремих елементів, впливу комплексу факторів на розвиток і цілісність сфери рекреації і туризму) та організаційно-управлінському. При цьому туризм розглядатиметься як одна з найбільш важливих форм рекреації.

Поняття *рекреація* (від лат. *recreatio*) зазвичай трактується з двох позицій. По-перше, вона означає процес відновлення сил. Тому у вузькому розумінні рекреацію розглядають як процес відновлення, відтворення сил, витрачених людиною у процесі різноманітної діяльності. По-друге, більш широко вона охоплює різноманітні види людської діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих та соціальних потреб [1, с. 404; 2, с. 16]; сукупність явищ і відносин, що виникають при використанні вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-розважальної діяльності людей на спеціальних територіях, у тому числі розташованих поза населеним пунктом, який є місцем їх постійного

проживання [3, с. 5], а також зміну виду діяльності (не на трудову) розваги, відпочинок, які характеризують відповідний простір. Отже, поняття *рекреація* характеризує не тільки процес відновлення сил людини (власне з її погляду), але і заходи та простір, в якому це відбувається (із позицій середовища) [4, с. 102].

Наразі суспільний розвиток характеризується зростанням ролі рекреації у процесі відновлення сил людини. В.В. Безуглий вважає, що рекреація полягає у відновленні фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини через комплекс заходів у вільний від роботи час на спеціалізованих територіях. Тобто наголошується на відновлювальній функції рекреації, котра на тлі нинішніх глобальних технологічних, економічних і соціальних трансформацій набуває нового змісту. Сьогодні вона впливає не тільки на відновлення робочої сили, але й людину в цілому. Відновлення робочої сили охоплює комплекс суспільних відносин, пов'язаних із головною відновлювальною силою – людиною. Тому кожна суспільно-економічна формація характеризується своїми, тільки їй властивими закономірностями й особливостями відновлення робочої сили [5, с. 322]. Одночасно низка сучасних авторів розглядають рекреацію (від лат. *recreatio* – відновлення) як компенсуюче відновлення витрачених людиною у процесі трудової діяльності сил, а також створення їх певного запасу для збереження і нарощення фізичного і інтелектуального потенціалу.

У сучасній економічній науці немає єдиного розуміння сутності терміна *рекреація*, а також однозначного законодавчого визначення кола основних понять, пов'язаних із рекреацією і дозвіллям. Саме тому не існує чіткого розуміння таких понять, як рекреація, туризм, відпочинок, дозвілля, розваги та інші. Зокрема, законодавчо закріплено термін *туризм*, але не визначено категорії *рекреація*. В Україні лише два закони формують поле для рекреаційно-туристичної діяльності – «Про туризм» та «Про курорти», причому в останньому термін *рекреація* взагалі не використовується.

На наш погляд, схожим за змістом із рекреацією, але таким, що має певну специфіку, є туризм, що у перекладі з французького означає прогулянку або поїздки (фр. *tourisme* – подорож), котра в результаті завершується поверненням до місця, де розпочатий шлях. Древні філософи вважали, що подорож – це шлях людини, що простує дорогою добра, яка веде його до самоудосконалення і пізнання істини. Сучасне розуміння туризму ґрунтується на визнанні його в якості важливого напрямку міжнародної співпраці на основі поваги національної культури і інтересів кожної держави [6, с. 175].

У Манільській декларації зі світового туризму від 10 жовтня 1980 р. зазначається, що право на відпочинок, відпустку, свободу подорожей і туризму є природним і невід’ємним для кожної людини. Це покладає на державу обов’язок надавати своїм громадянам реальні можливості доступу до туризму. На жаль, у сучасних умовах не все населення нашої країни спроможне реалізувати такі права не лише за кордоном, але і в межах території своєї Батьківщини [7].

У сучасній економічній науці існують наступні основні підходи до визначення сутності туризму:

1) сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі подорожі та перебування людей поза місцем їх постійного проживання, якщо перебування не перетворюється у тривале проживання або тимчасове заняття заради заробітку [3, с. 11; 4, с. 40];

2) подорожі у вільний час, поїздки з пізнавальною метою або на відпочинок, один із видів активного відпочинку; діяльність осіб, які здійснюють поїздки і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища проживання, на термін від 24 год. до одного року, з будь-якою метою, але без здійснення діяльності, що оплачується із джерел, які розміщені у місці відвідання (за визначенням, прийнятим Всесвітньою туристичною організацією);

3) тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної

діяльності за місцем перебування [8, 9].

Зважаючи на законодавче закріплення терміна *туризм*, ми у своїх дослідженнях беремо за основу його визначення відповідно до Закону України «Про туризм», а саме: як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає» [9].

Слід наголосити на необхідності розширення поняття туризму за його традиційні межі, що зумовлено зростанням інтенсивності сучасних в'їзних – виїзних процесів, диверсифікацією їх видів, глобалізацією їх прояву та значного впливу на економіки держав світу. Можна зробити висновок, що цілі сучасного туризму стають все більш різноманітними. Поряд із активним відпочинком та участю в ділових, наукових і культурних заходах він здійснюється із спортивними, оздоровчими, виховними, релігійними, екологічними, культурно-пізнавальними, історичними, літературно-художніми, навчальними та іншими цілями.

Крім того, досить часто застосовується термін *відпочинок*, який означає процес відновлення працездатності після її тимчасового зниження в результаті наростання стомлення під впливом оперативних навантажень, засіб природного регулювання працездатності. У свою чергу, під рекреацією розуміють процес відновлення працездатності після її значного і тривалого зниження в результаті дії навантажень [10]. Що стосується туризму та екскурсій, то основними їх критеріями є тривалість і місце проведення. Визначення тимчасової відмінності між ними досить однозначне – це добовий цикл. Усе, що займає в рекреаційній діяльності менше 24 год., є екскурсією, більше ніж 24 год. – туризмом [11].

Таким чином, поняття *рекреація* і *туризм* є спільними для означення процесу відновлення життєвих сил людини, тому дуже часто їх використовують як синоніми. Разом з тим рекреація є більш широким поняттям, що зосереджується саме на процесі відновлення та оздоровлення життєвих сил людини. Це може відбуватися як у спеціалізованих установах, так і за місцем проживання громадян. Рекреація охоплює практично всі види діяльності

людини в її вільний від роботи час, який вона проводить поза своїм постійним помешканням. У свою чергу, туризм також завжди спрямований на відновлення і розвиток життєвих сил людини, але це поняття вужче, оскільки він завжди пов'язаний з подорожами та супроводжується споживанням відповідних послуг і використанням рекреаційних ресурсів певних територій. Саме тому, на наш погляд, є сенс розглядати разом ці поняття як єдину рекреаційно-туристичну сферу, котра охоплює різноманітні види діяльності (оздоровчу, пізнавальну, спортивну, культурну та інші), спрямовані на відновлення та розвиток життєвих сил людини. Ці види діяльності можуть відноситися до різних сфер, але за своїм цільовим спрямуванням орієнтовані на зміцнення та розвиток здоров'я, життєвих сил людини.

Рекреаційно-туристична сфера є частиною національної економіки, об'єднує складну систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших галузей, що мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Відповідно, логічно виділяти і специфічний вид економічної діяльності – рекреаційну, що трактується як діяльність людини у вільний час, здійснювану з метою відновлення фізичних сил і характеризується різноманітністю поведінки людей [12, с. 8; 13, с. 255–262].

Для подальшого дослідження співвідношення понять рекреації та туризму доцільно розглянути основні функції, що виконують ці види діяльності. В науковій літературі існують різні підходи до виокремлення таких функцій. Досить часто функції рекреаційної сфери об'єднують у чотири основні групи: медико-біологічні, соціально-культурні, економічні та політичні [3, с. 26]. Медико-біологічна (санаторно-курортне лікування й оздоровлення) полягає у відновленні фізичних і духовних сил, подальшому оздоровленні людини; соціально-культурна – задовольняє культурні, духовні потреби населення, потреби пізнання в найширшому значенні; соціально-економічна –

відтворення робочої сили, яке прискорює зростання продуктивності праці та підвищення ефективності виробництва.

На наш погляд, більш доцільно поділяти функції рекреації на три основні групи [14]: медико-біологічна (санаторно-курортне лікування й оздоровлення, зняття виробничої і невиробничої психологічної втоми людини), соціально-культурна (потреби пізнання в широкому розумінні, пізнання навколишнього світу і свого місця в ньому як визначальна функція) та економічна (відновлення робочої сили).

Варто зауважити, що з підвищенням ролі рекреації і туризму в розвитку економічних систем відбувається розширення функцій, які вони виконують. Зокрема, іноді виділяють екологічні, міжнародні, інтеграційні та містоутворюючі функції.

Перша пов'язується з тим, що, з одного боку, функціонування рекреаційної сфери стимулює, з іншого – обмежує розвиток ряду виробництв, які завдають шкоди дозвіллю, природним і культурним цінностям.

Оскільки рекреаційна та туристична діяльність суттєво впливає на розвиток і зміцнення міжнародних зв'язків, ділових контактів, налагодження тісних відносин між державами та окремими регіонами, нарощування їх експортного потенціалу, зростання валютних надходжень, це становить суть міжнародної функції.

Формування міст-курортів або курортних агломерацій відбувається внаслідок виконання містоутворюючої функції.

Виходячи із запропонованої функціональної ролі рекреації і туризму логічно продовжити аналіз структурування цієї сфери. На наш погляд, її структуру можна розкрити в таких аспектах: видовому, функціонально-галузевому, територіальному та організаційно-управлінському (рис. 1.1).

За найбільш суттєвими ознаками в контексті впливу на стан здоров'я людини доцільно виділяти такі види рекреації:

Рис. 1.1. Структура рекреаційно-туристичної сфери (розроблено автором)

залежно від потреб, що її обумовлюють: лікувально-оздоровчу (клімато-, бальнео-, грязелікування тощо); оздоровчо-спортивну – активну (заняття будь-яким видом спорту) та пасивну (інтерес до спорту, відвідування змагань або спортивних ігор); культурно-пізнавальну – потреба в розширенні різноманітних знань (екскурсії, маршрути вихідного дня, культурно-пізнавальний туризм та ін.); екологічну, у тому числі сільський зелений туризм;

залежно від способів розміщення рекреантів: у санаторіях та пансіонатах із лікуванням, санаторіях-профілакторіях, пансіонатах із лікуванням, курортних поліклініках, таборах (дитячих різної спеціалізації – лікувально-оздоровчих, санаторно-курортних, спортивних), на базах відпочинку, турбазах, у готелях, мотелях, кемпінгах, сільських садибах, мисливських будинках, спортзалах, на кортах тощо;

залежно від вікового складу рекреантів: дитячу, підліткову, молодіжну, осіб працездатного і похилого віку;

залежно від часу і тривалості – сезонну (літню, зимову), цілорічну, однододенну, вихідного дня, коротко- і довгострокову [15].

Видова структура рекреації і туризму тісно пов'язана з їх функціями та видами рекреаційних ресурсів і є надзвичайно різноманітною. Виходячи з наявності різних природних ресурсів можуть виділятися лісний, гірський, морський тощо види рекреації. Але, як правило, відпочинок частіше пов'язується із функціями, цільовим спрямуванням, тому більш поширеним є поділ на лікувальну, оздоровчу, спортивну і пізнавальну рекреаційну діяльність (дод. А).

Лікувальна (курортна) рекреація поділяється за основними лікувальними факторами: клімат, мінеральні джерела, лікувальні грязі та відповідно групується на клімато-, бальнео- і грязелікування, котрі можуть поєднуватися й утворювати бальнеогрязе-, кліматогрязе-, кліматобальнеогрязелікування.

Найбільшою різноманітністю характеризується оздоровча і спортивна рекреація. Так, великою популярністю у світі користується купально-пляжний відпочинок, що включає різні рекреаційні заняття: купання, сонячні ванни,

прогулянки берегом, ігри у м'яч на пляжі, водні лижі. Прогулянковий і промислово-прогулянковий відпочинок передбачає прогулянки на відкритому повітрі, огляд краєвидів, збирання грибів і ягід, морських молюсків, коралів і інших дарів природи. Із туризмом загалом досить часто ототожнюють маршрутний – спортивний і любительський, котрі за характером перешкод поділяються на гірський і рівнинний.

Суттєво зросла популярність прогулянкового і спортивного водного туризму, що включає водно-моторний спорт, воднолижний і парусний спорт, греблю на каное, тощо, які, зазвичай, поєднуються з купально-пляжним туризмом на берегах морів, озер і річок. Серед інших видів туризму варто виділити підводний спортивний, археологічний підводний, риболовний, полювальний, гірськолижний та альпінізм. Вони розрізняються за своїми особливостями, а також мають різне поширення в регіонах країни.

Згідно із Законом України «Про туризм» виділяються такі види туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, для інвалідів, культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний, релігійний, екологічний (зелений), сільський, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний тощо [8].

Незважаючи на те, що більшість рекреаційних занять мають пізнавальний характер, виділяють суто пізнавальні рекреаційні заняття, які полягають в інформаційному сприйнятті культурних надбань, тобто огляді культурно-історичних пам'яток, архітектурних ансамблів, а також ознайомленні з новими районами, країнами, їх етнографією, фольклором, природними й господарськими об'єктами та явищами.

Залежно від мети подорожі можна виділити такі види туризму [16, с. 168; 17]:

1. Лікувально-оздоровчий, що базується на потребі людей у лікуванні та профілактиці. Рекомендації для поїздки на лікування видаються лікарями-фахівцями, а оформлення всіх необхідних документів можуть здійснювати туристичні фірми.

Лікувальний туризм, у свою чергу, має кілька різновидів, які обумовлюються природними засобами, що використовуються для впливу на організм людини. Наприклад, кліматолікування базується на сприятливому впливі морського, гірського клімату, лісів на здоров'я людини; грязелікування пов'язане з використанням річкової, озерної або морської грязі для лікування окремих хвороб.

2. Відпускний (рекреаційний), що передбачає переміщення у вільний час з метою відпочинку та відновлення фізичних і духовних сил людини. Цей вид туризму є найбільш поширеним і масовим у багатьох країнах світу.

3. Спортивний, мета якого – подорож для участі у різних спортивних змаганнях у двох формах: активній (безпосередня участь у змаганнях) і пасивній (участь як уболівальника).

4. Діловий, пов'язаний з необхідністю виконання певних службових та професійних завдань. Подорож з діловими цілями розглядається як одна з найважливіших складових сучасного туристського обміну. Вони є надзвичайно важливими з економічного погляду, адже не залежать від сезонних факторів. Це, зокрема, подорожі делегацій або окремих осіб для участі в міжнародних переговорах, нарадах, національних святах, коронаціях, церемоніях вступу на посади керівників держав та уряду тощо.

5. Культурно-пізнавальний – подорожі людей з метою ознайомлення з природними, історико-культурними визначними місцями, музеями, театрами, суспільним устроєм, життям і традиціями народів країни, яка відвідується. При цьому пізнавальна мета може узгоджуватися з метою відпочинку.

6. Релігійний (паломництво) – один із найдавніших видів туризму, який передбачає переміщення людей до «святих місць» з метою відвідування храмів та монастирів у дні релігійних свят або відпущення гріхів. Зародження паломництва пов'язано з формуванням у світі основних релігійних течій. Як і туризм взагалі, воно буває внутрішнім (у межах однієї країни) та міжнародним.

7. Етнічний, тобто відвідування родичів, місць народження своїх чи батьків. Особливе значення цей вид туризму має для країн, частина населення

якого проживає за кордоном, а саме: Польщі, Угорщини, Югославії, Англії та Китаю. Оскільки наразі відбувається природне скорочення першого покоління вихідців з інших держав і зростання частки представників третього та четвертого, що значною мірою втрачають прямі родинні зв'язки, вони подорожують з метою знайомства з етнічною батьківщиною. Ці обставини змінюють характер поведінки туристів у подорожах, частково збільшуючи попит на розташування в готелях, а не у родичів, їх вимоги і до програм перебування.

Варто зауважити, що розглянуті види туризму, які обумовлені метою подорожей, не завжди зустрічаються у чистому вигляді. В туристичній практиці звичайно відбувається комбінація кількох видів туризму. Так, наприклад, відпускний (рекреаційний) туризм поєднується з пізнавальним, науковий – із діловим тощо.

Отже, на основі викладеного вище нами запропоновано структурну схему місця туризму в системі рекреаційного поля (рис. 1.2).

Основними класифікаційними чинниками рекреаційної діяльності вважають мету подорожі, характер організації, правовий статус, тривалість подорожі і перебування в певному місці рекреанта, сезонність, характер пересування рекреанта, його вік, активність занять тощо.

Відповідно до *функціонально-галузевої структури* (сукупності галузей і видів діяльності, які виконують певні функції в рамках рекреаційного комплексу для досягнення кінцевих цілей) можна виділити дві підсистеми (сфери): безпосереднього обслуговування відпочиваючих і туристів та господарського забезпечення рекреації й туризму [13, с. 263].

Рекреаційно-туристична сфера – це складне утворення, що об'єднує різноманітні галузі, підгалузі та види діяльності, кожна з яких виконує самостійні функції. При цьому ті ж функції вони можуть виконувати і в інших господарських системах території. Наприклад, ресторанне господарство або торгівля обслуговують не лише рекреантів і туристів, а й усе населення території. Отже, більшість товарів і послуг одночасно можуть задовольняти

потреби як рекреантів і туристів, так і неорганізованих відпочиваючих, а також населення, котре постійно проживає на певній території.

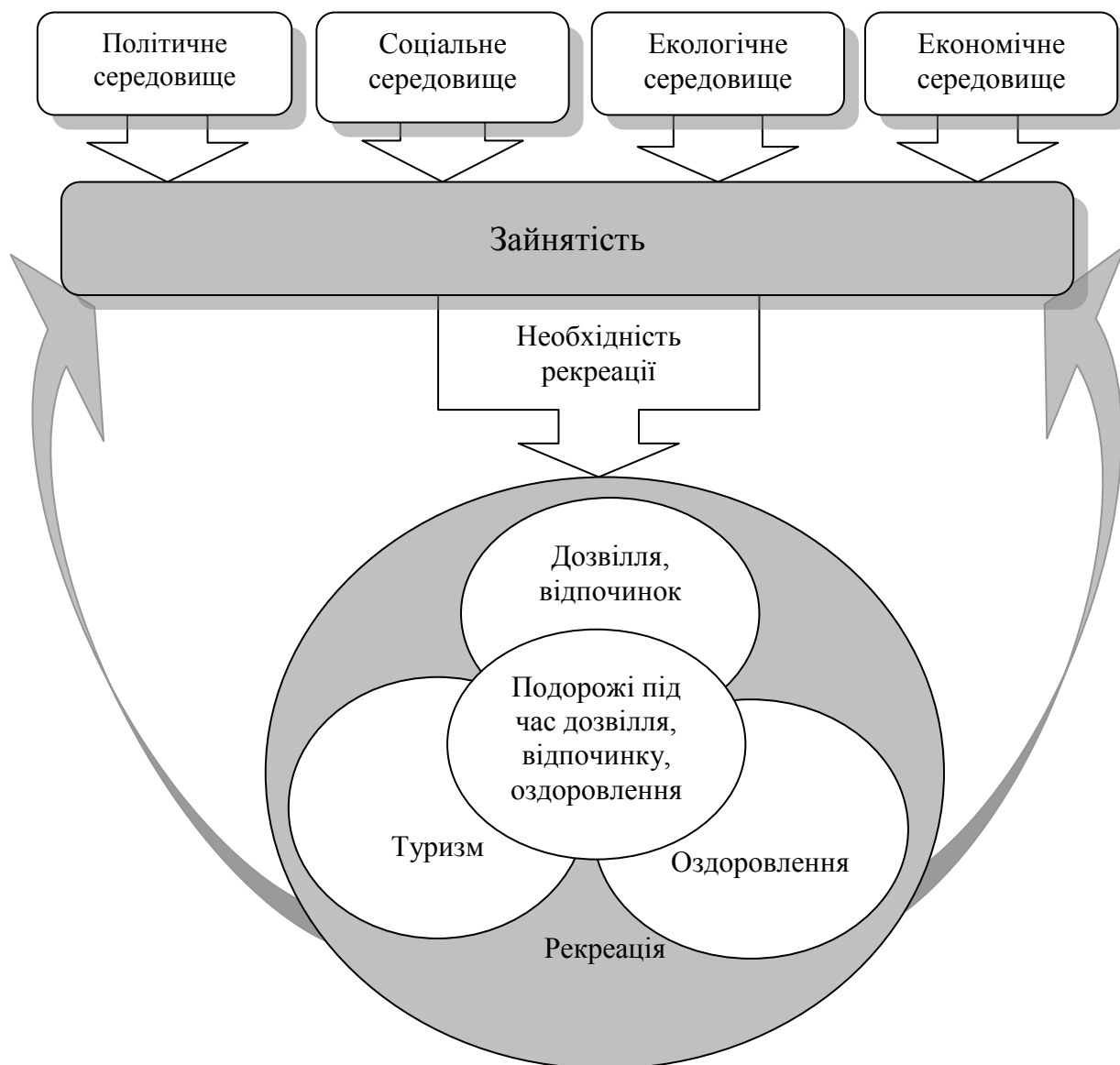

Рис. 1.2. Структурна схема місця туризму в системі рекреаційного поля
(розроблено автором)

Формування та функціонування рекреаційно-туристичної сфери можливе за умови наявності зв'язків з іншими галузями, які певною мірою залучені до процесу обслуговування рекреантів і туристів. Звичайно, усі вони не можуть бути включені до складу цієї сфери, тому остання розглядається нами як важлива частина національної економіки, що об'єднує розгалужену систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших

суміжних галузей, котрі мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення.

Сферу безпосереднього обслуговування рекреантів і туристів формують рекреаційні й туристичні підприємства, установи і заклади (вони є основною ланкою рекреаційного комплексу), а саме: лікувальні (залежно від технології клімато-, грязе- і бальнеолікувальні), оздоровчі (купально-пляжні та прогулянкові), спортивні (спортивно-туристичні, альпіністські, мисливські тощо), пізнавальні (розрізняються за об'єктами огляду та засобами транспорту). Таким чином, залежно від видів рекреаційної і туристичної діяльності та систем занять у рекреаційно-туристичній сфері розрізняють санаторно-курортну, оздоровчо-спортивну, туристично-пізнавальну, короткострокову, а також корпоративну рекреацію, дитячий відпочинок та оздоровлення.

Санаторно-курортна рекреація включає діяльність, що відбувається на базі санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, пансіонатів із лікуванням, курортних поліклінік. Туристично-пізнавальна рекреація (екскурсії, маршрути вихідного дня, культурно-пізнавальний туризм та ін.) поділяється на самодіяльний та організований туризм і розгортається на базі інфраструктури, представленої турбазами, готелями, мотелями, кемпінгами.

Оздоровчо-спортивна рекреація (прогулянкового, мисливського, альпіністського, пляжно-купального, аграрно-рекреаційного туризму та ін.) проводиться в будинках відпочинку, пансіонатах, мисливських будинках, спортзалах, на кортах; буває самодіяльною та організованою. Дитячий відпочинок пов'язаний з організованим відпочинком дітей у дитячих таборах різної спеціалізації (лікувально-оздоровчих, санаторно-курортних, спортивних) у різні пори року. Корпоративна рекреація залучає до рекреаційного та туристичного процесу не тільки суб'єктів певного регіону, але й інших з метою всебічного пізнання та продуктивнішого оздоровлення і відпочинку; передбачає співробітництво з аналогічними структурами іноземних держав щодо спільної діяльності з організації туристично-рекреаційного процесу,

відкриття філій як усередині країни, так і за кордоном.

Курортно-оздоровче і туристичне господарство не може розвиватися в межах однієї галузі, воно постійно взаємодіє з багатьма іншими, які прямо чи опосередковано беруть участь в організації відпочинку й оздоровлення населення. Якщо галузі взаємодоповнюють одна одну, а зв'язки між ними носять стійкий характер і в результаті сприяють задоволенню рекреаційних і туристичних потреб, то формується рекреаційно-туристична сфера. До неї разом із закладами власне рекреації й туризму входять заклади різних галузей господарства певного регіону, які спеціалізуються на випуску продукції для відпочиваючих та організацій рекреаційної і туристичної діяльності, а також заклади сфери обслуговування, які надають послуги населенню під час відпочинку.

Сфера господарського забезпечення рекреаційно-туристичної діяльності представлена підкомплексами невиробничого та виробничого обслуговування. До першого належать: організації, які займаються розробкою та впровадженням турів; заклади ресторанного господарства, якщо вони є невід'ємною частиною підприємств, що надають послуги з розміщення (ресторани в готелях, їдальні в пансіонатах та будинках відпочинку тощо); транспортні організації, які займаються перевезеннями рекреантів; навчальні заклади з підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів галузі; інформаційні та рекламні служби; підприємства роздрібної торгівлі з продажу товарів рекреаційного попиту; підприємства зв'язку, залучені до обслуговування рекреантів; науково-дослідні організації; страхові компанії.

До виробничого підкомплексу належать підприємства з виробництва товарів рекреаційно-туристичного попиту, житлово-комунальної інфраструктури, задіяні в комплексі (газо-, водо-, електропостачання, системи каналізації), АПК, які забезпечують рекреантів і туристів продуктами харчування, а також будівельні організації, залучені до будівництва рекреаційних і туристичних об'єктів.

Інфраструктура рекреаційно-туристичного обслуговуванням рекреантів і

туристів включає: приватні будинки і легкові автомобілі, що здаються в оренду; автогосподарства, які надають автобуси для обслуговування туристів; таксомоторні парки; ресторани, кафе; підприємства сфери дозвілля та розваг (спортивні клуби і заклади, музеї, театри та кінотеатри, нічні клуби, казино, виставкові зали тощо); підприємства, які надають літаки для чартерних рейсів; морські, річкові порти, які надають судна для обслуговування туристів, та інші.

Територіальна структура рекреаційно-туристичної сфери.

Функціонування рекреації і туризму не можливе без урахування територіальних чинників, адже необхідною умовою для розвитку цієї сфери є наявність рекреаційних ресурсів, а також певний спосіб раціонального розміщення у безпосередній близькості до цих ресурсів рекреаційних закладів: засобів розміщення рекреантів і туристів, рекреаційних ресурсів, місць розселення обслуговуючого персоналу, закладів, що забезпечують умови для відпочинку населення. Усі ці елементи поєднуються в різні за величиною та спеціалізацією форми територіальної організації, що включають як території й об'єкти прямого рекреаційного призначення (об'єкти, зони, культурно-історичні парки, екскурсійні центри), так і території непрямого рекреаційного освоєння (заповідники, природні національні парки, пам'ятники природи) [13, с. 265].

Основою формування рекреаційно-туристичного спрямування розвитку тих чи інших територій мають бути не тільки економічні, а й соціальні та культурні орієнтації суспільства. Саме тому наявність рекреаційних ресурсів є неодмінною передумовою для розвитку рекреації і туризму, але й потрібна політична воля для орієнтації їх розвитку на соціальні, культурні, пізнавальні, екологічні та інші цілі розвитку людини.

Організаційно-управлінська структура рекреаційно-туристичної сфери являє собою сукупність організаційних форм діяльності та системи управління, спрямованої на взаємоузгоджений розвиток усіх її ланок та суб'єктів. З погляду форм організації, суб'єктами рекреаційної діяльності можуть бути індивідуальні підприємці, малий та середній бізнес, великі (у тому числі міжнародні) туристичні фірми. Різноманітні за масштабами підприємства цієї

сфери можуть здійснювати діяльність на засадах різних форм власності: приватної, акціонерної, державної, змішаної (державно-приватної, державно-акціонерної тощо). Із позицій управління всі суб'єкти рекреаційної сфери здійснюють самостійну діяльність, але в межах єдиної державної політики розвитку. Саме тому для вирішення складних і масштабних проблем формування та функціонування рекреаційно-туристичної сфери необхідна чітка організаційно-управлінська структура всіх її рівнів [13, с. 266].

Виділяється також організований і неорганізований вид відпочинку: перший є строго дозованим, свідомо керованим процесом використання рекреаційних ресурсів, який заснований на пристосуванні для цього природних і культурних об'єктів, високому рівні обслуговування відпочивальників; другий – характеризується відсутністю спеціально організованих рекреаційних об'єктів і маршрутів обслуговування.

Узагальнюючи наведені вище підходи до структуризації рекреаційно-туристичної сфери, можна стверджувати, що всі просторові форми організації рекреаційної діяльності різних функціональних типів та ієрархічних рівнів розглядаються як територіально-господарські утворення, що характеризуються тріадою взаємопов'язаних елементів: *території* (рекреаційних ресурсів природного й антропогенного походження), *рекреантів*, у тому числі з виділенням місцевого населення (носіїв попиту на рекреаційні послуги) та *суб'єктів* рекреаційного підприємництва й комплексу рекреаційної, виробничої та соціальної інфраструктури (виразників пропозиції рекреаційних послуг) [18, с. 5].

Слід зазначити, що поняття туризму традиційно розглядається як комерційний економічний феномен. На противагу такому підходу, рекреація розглядалася більше в ресурсному аспекті як об'єкт загальнодержавного управління і використання. Наразі існує потреба більш комплексного узагальнюючого підходу до розуміння як сутності рекреації і туризму, тобто єдиної сфери оздоровлення і відновлення життєвих сил людини, так і змісту соціального й економічного аспектів функціонування цієї сфери, адже вона

нерозривно пов'язана із економічною активністю, зайнятістю населення, рівнем доходів, внеску у ВВП тощо.

Із зростанням комерціалізації рекреації і розпорошенням обов'язків у рекреаційно-туристичній сфері між державними і приватними структурами посилюється конвергенція між туризмом і рекреацією у площині теорії, діяльності і впливів. Одночасно рекреаційні і туристичні ресурси необхідно розглядати комплексно для різних видів діяльності під час дозвілля [19].

Таким чином, рекреація і туризм відкривають великі можливості для відновлення здоров'я населення, збагачення людини природними, культурно-історичними та соціальними цінностями не тільки своєї країни, але і всього світу. При цьому дослідження соціальних аспектів рекреації може відбуватися з погляду відпочиваючих та організаторів відпочинку. Якщо для перших рекреація розглядається насамперед з особистісних позицій, то других – це час формування і функціонування діяльності, спрямованої на забезпечення рекреаційних потреб населення.

Рекреація і туризм виконують суспільно важливі й необхідні функції – максимальне задоволення потреб населення в оздоровленні, лікуванні, відпочинку, духовному та фізичному розвитку [20, 21]. Соціальна політика держави має орієнтуватися на оздоровлення населення країни шляхом збереження мережі державних санаторіїв, забезпечення санаторного лікування громадян, постраждалих від стихійного лиха, аварій, інших категорій населення, що потребують державної підтримки. З іншого боку, необхідно враховувати економічні цілі для зміцнення економічного потенціалу цієї сфери та збільшення її внеску в національний дохід. Тому метою її розвитку має бути також задоволення попиту населення країни й іноземних громадян на відпочинок і курортне лікування в умовах, які задовольняють найбільш вимогливі потреби (фешенебельні апартаменти, широкий асортимент лікувальних послуг, розвинута сфера розваг тощо).

Саме тому рекреацію і туризм слід розглядати як єдину сферу, мета якої – відновлення здоров'я та розвиток життєвих сил людини. Рекреаційно-

туристична сфера являє собою важливу частину національної економіки, об'єднуючи розгалужену систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, що мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Ця сфера як невід'ємна частина способу життя людини має стати одним із визначальних факторів соціально-економічного розвитку нашої країни у довгостроковій перспективі.

1.2. Соціальна компонента функціонування сфери рекреації і туризму в контексті людського розвитку

Виключне значення рекреації й туризму полягає в тому, що вони відіграють потужну економічну і не менш вагому соціальну функцію в житті суспільства. Загальновідомою є економічна функція, що полягає у впливі на розвиток всієї національної економіки, зайнятість, розвиток суміжних галузей тощо. В умовах ринкової економіки рекреаційно-туристична сфера забезпечує інтенсивне використання трудових і природних ресурсів, створює основи для підвищення рівня економічного розвитку території [22, с. 143].

Рекреація і туризм є сферою забезпечення гнучких форм зайнятості населення, тому в результаті їх розвитку зменшується безробіття та соціальна напруга в суспільстві. Внаслідок впливу на здоров'я знижується рівень захворюваності, підвищується життєвий тонус працюючих, що в цілому збільшує загальний фонд робочого часу [23, с. 67]. Крім того, рекреація і туризм є специфічною формою господарської діяльності, яка задовольняє попит на оздоровчі й туристичні послуги, а також впливає на інтенсивність інших галузей (легкої промисловості, сільського господарства, народних промислів тощо).

Таким чином, в умовах ринкових відносин рекреаційно-туристична сфера виконує низку економічних функцій: розвиток економіки міст, регіонів, галузей та всієї країни; забезпечення зайнятості населення за рахунок рекреаційного і туристичного обслуговування; розвиток суміжних галузей; вплив на доходи населення, структуру та обсяги платіжного балансу, надходження валюти від іноземного туризму до державного і місцевих бюджетів.

Водночас розвиток туризму є не тільки важливим чинником економічного розвитку країни, але й соціального та культурно-духовного. Саме рекреація і туризм можуть стати визначальними щодо ефективної реалізації концепції сталого розвитку, яка спрямована не тільки на економічне зростання, а й соціальний прогрес, охорону навколишнього природного середовища, гуманістичний, етичний і культурний розвиток загалом. Тому сфера рекреації і туризму як складне суспільне явище потребує наукового осмислення і в контексті дослідження її соціального виміру.

Соціальне значення цієї галузі практично не досліджувалося, тому варто більш детально проаналізувати наявні проблеми. Рекреацію і туризм, що є соціальним явищем, можна розглядати і як соціальну практику, сферу відпочинку та дозвілля, форму споживання, культурний феномен. Крім того, вона безпосередньо пов'язана з навколишнім природним середовищем. У цьому ракурсі рекреація й туризм можуть досліджуватися в різних галузях наукових знань. Саме тому їх соціальний вимір потребує поглибленого підходу, який реалізується через уточнення положень щодо соціального впливу, соціальної результативності рекреації та туризму.

Туризм як різновид рекреації, активного відпочинку сприяє зміцненню здоров'я людини, відновленню її працездатності і таким чином – через відновлення робочої сили – підвищенню продуктивності суспільної праці. В кінці 20 – на початку 30-х рр. окремі зарубіжні компанії звернули увагу на можливість покращити продуктивність праці співробітників за рахунок надання їм безкоштовних туристичних поїздок. У результаті виник так званий інсентив-туризм (заохочувальний), який зараз отримав велику популярність. Наприклад,

одна з компаній США, витративши на організацію поїздок своїх співробітників 90 тис. дол., отримала віддачу у вигляді підвищення продуктивності праці на суму 1,5 млн дол. [24].

Досить часто з різних причин процес відновлення життєвих сил людини носить традиційно пасивний характер і пов'язаний з уявою про спокій у домашніх умовах як кращу форму відпочинку. Не заперечуючи необхідність домашнього відпочинку, що тільки така форма відновлення може призвести до негативних наслідків: погіршення параметрів здоров'я, зростання взаємопов'язаних фізичних і психічних захворювань та їх перехід у хронічні форми. Це спричиняється як погіршенням стану довкілля, так і зміною характеру життєдіяльності населення у створеному дисбалансі між характером затрат людини та їх відновленням. У цих умовах процес відтворення повноцінної працездатності може бути забезпечений тільки в результаті зростання споживання рекреаційних послуг. Саме медико-біологічна функція є базовою, фундаментальною у розвитку сфери рекреації і туризму, оскільки орієнтована на лікування та оздоровлення населення на основі бальнеологічних, кліматичних та мікрокліматичних ресурсів, психокомфортного природного середовища.

Вагомим впливом рекреації та туризму на відновлення здоров'я людини не обмежується її соціальне значення для розвитку суспільства. Соціальні наслідки, результати функціонування цієї сфери розкриваються через широке коло соціальних ефектів, які узагальнено полягають у розвитку особистості людини, відновленні здоров'я населення, покращенні соціальних аспектів економічного розвитку (збільшення зайнятості, доходів населення, економіки і ВВП тощо) [25].

Розвиток особистості людини. Під впливом науково-технічного прогресу відбувається поступове збільшення вільного часу населення, який може і повинен використовуватися на особистісний розвиток (рис. 1.3).

Зокрема, пізнавальний ефект проявляється через розвиток особистості на основі знайомства з історичними, етнографічними, природними пам'ятками та

традиціями. Ця функція є фундаментальною для розвитку людини та суспільства в цілому.

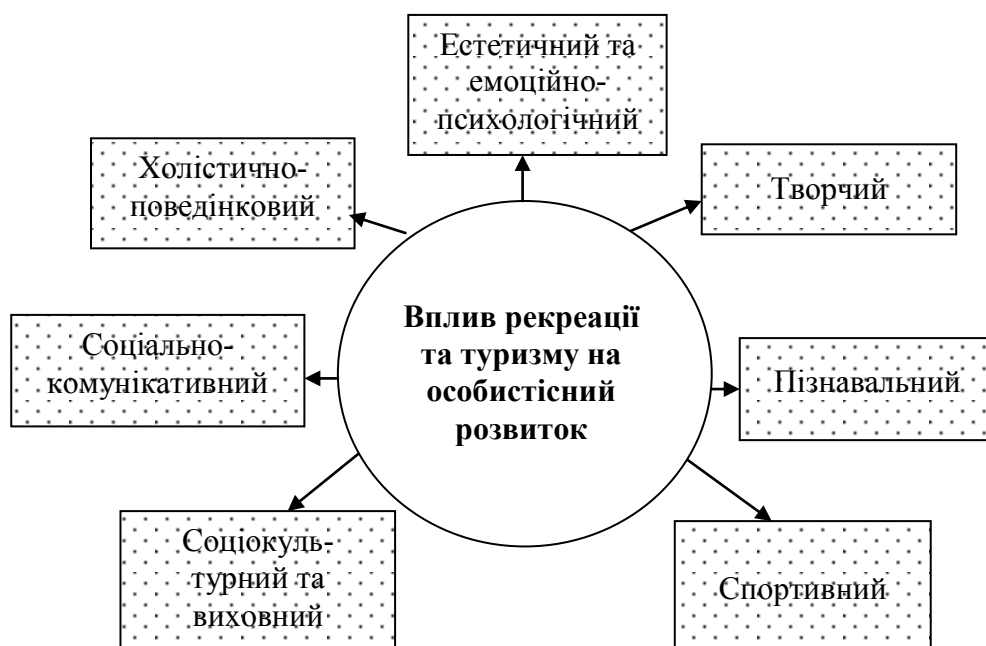

Рис. 1.3. Особистісний розвиток людини під впливом рекреації та туризму
(узагальнено автором на основі [26, с. 48])

Під естетичним ефектом рекреації та туризму розуміють можливість милуватися красою природи, творами архітекторів, скульпторів, художників. Естетичний розвиток особистості тісно пов'язаний із впливом на її емоційно-психологічний стан, адже дає змогу зняти напруження та втому після тяжкої праці, отримати позитивні емоції від зустрічей з людьми, вражень від цікавих туристичних об'єктів чи подолання перешкод у спортивних або активних туристичних подорожах.

Творчостимулюючий вплив реалізується в тому, що учасники туристичних подорожей виходять за рамки стереотипного існування, відволікаються від побутових дрібниць, концентруються на вирішенні нових проблем. За кілька тисяч років організованих подорожей накопичилась величезна кількість проявів творчості, насамперед це наукові відкриття, художні, документальні та науково-популярні твори; винахід спеціального спорядження, одягу, взуття, транспортних засобів, продуктів харчування для

різноманітних видів туризму; нових засобів та методів навчання учасників активних та спортивних подорожей.

Окремі зарубіжні спеціалісти та дослідники виділяють такий вплив рекреації й туризму, як холістичний, відповідно до якого ця сфера є засобом отримання задоволення, створення атмосфери свята серед звичайного життя, та поведінковий, коли рекреація і туризм трактується як сфера задоволення визначених людських потреб.

Соціокультурний вплив проявляється як у відношенні до туристів та рекреантів, так і населення територій, що їх приймають. Інтерес до історії та культури місцевості викликає у місцевого населення потребу в пізнанні власних історичних коренів, культури свого народу. Цікавість, яку проявляють туристи й рекреанти до культурної спадщини країни, викликає в жителів відчуття гордості, бажання зберегти свої національні традиції та ремесла. Крім того, діє суто прагматична необхідність готувати екскурсійні матеріали, підтримувати пам'ятники в належному стані, що сприяє збереженню культурної та історичної спадщини.

Безумовним є також виховний контекст, що передбачає знайомство з історією, природою та культурою інших країн чи регіонів і розширює світогляд людини, поглиблює його естетичне сприйняття художніх та природних цінностей. Особливу роль туризм і рекреація відіграють у вихованні підростаючого покоління. Цікаві маршрути, змістовна екскурсійна програма сприяє формуванню світогляду дитини, його моральних якостей. Наприклад, в Японії всі школярі організовано здійснюють подорожі своєю країною, що не лише збагачує їх знання, а й виховує любов до Батьківщини [24].

Соціально-комунікативний вплив туризму та рекреації визначається як можливість учасників подорожей чи оздоровлення спілкуватися одне з одним в неформальному середовищі без виробничої субординації, урахування соціального статусу, віку, національності, громадянства та інших ознак, що розрізняють людей. Враження від конкретної подорожі частіше за все пов'язані зі спілкуванням з новими людьми. Ця функція проявляється і на міжнародному

рівні. Рекреація й туризм сприяють взаємопізнанню націй, установленню культурно-економічних зв'язків між народами та, як наслідок, розвитку співпраці між державами, поліпшенню міжнародної ситуації в цілому.

Спортивне значення досліджуваної сфери полягає у долученні відпочиваючих до найбільш дієвих засобів та методів фізичного виховання. Туризм і рекреація мають всі необхідні компоненти здоров'я: спілкування з природою, зміна середовища, психологічне розвантаження, фізична активність. Спорт як елемент туризму чи рекреації простий в організації, доступний людям будь-якого віку. По суті, туризм є природнім видом спорту.

Оздоровчо-рекреаційний ефект рекреації та туризму, зазвичай, визначається як відтворювальний чи репродуктивний. Він дає змогу відновлювати сили та внутрішні резерви людини, витрачені як у процесі трудової діяльності, так і виконання поточних побутових обов'язків. Із погляду туриста чи рекреанта як споживача, саме ця функція є пріоритетним проявом рекреації й туризму. Причому оздоровчий ефект диференціюється на лікувальний, відомий з давніх часів, та профілактичний, характерний для більшості сучасних видів відпочинку і туризму.

Сфера санаторно-курортного оздоровлення, відпочинку й туризму населення сприяє підвищенню якості його життя і загалом людському розвитку [27, с. 26]. Підтвердженням вагомої ролі цієї сфери у забезпеченні життєвих сил людини є те, що саме завдяки рекреації і туризму досягаються соціально важливі цілі, визначені Програмою розвитку ООН як Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ).

У 2000 році Україна приєдналася до Декларації тисячоліття, в якій визначено сім цілей ЦРТ: подолання бідності, забезпечення якісної освіти впродовж життя, забезпечення гендерної рівності, зменшення дитячої смертності, поліпшення здоров'я матерів, обмеження поширення та скорочення масштабів ВІЛ-інфекції, СНІДу і туберкульозу, сталий розвиток довкілля. Серед них, безпосередньо чотири цілі стосувалися сфери рекреації і туризму, поставлені Україною до 2015 року. Власне ця сфера може сприяти зменшенню

дитячої смертності, поліпшенню здоров'я матерів і сталому розвитку навколишнього природного середовища. Крім того, за умови ефективної та акцентованої соціальної орієнтації вона може впливати і на подолання бідності, і на обмеження поширення та скорочення масштабів загрозливих хвороб.

У результаті національних консультацій, широких громадських обговорень та з урахуванням експертної думки вітчизняних науковців в Україні розроблено національну аналітичну доповідь «Україна після 2015 року: майбутнє, якого ми прагнемо». В ній визначено найбільш значущі пріоритети розвитку після 2015 року, а саме:

- рівність можливостей і соціальна справедливість: розбудова справедливого соціально інтегрованого суспільства, де неможливі відторгнення і маргіналізація;
- ефективна та чесна влада: необхідна умова досягнення визначених цілей розвитку на період після 2015 року;
- ефективна охорона здоров'я: зростання тривалості здорового життя;
- гідна праця: сприяння людському розвитку і реалізації людського потенціалу;
- модерна економіка: формування інноваційної моделі розвитку;
- здорове довкілля: збереження і розвиток екологічного потенціалу території;
- доступна та якісна освіта: духовний розвиток і конкурентність на ринку праці;
- розвинена інфраструктура: подолання територіальної нерівності [28, с. 117].

Серед нових 17 цілей, визначених у вересні 2015 року, сфера рекреації і туризму може безпосередньо сприяти досягненню вже дев'яти цілей: хороше здоров'я і благополуччя, чиста вода і санітарія, подолання бідності та голоду, гідна праця й економічне зростання, інноваційна інфраструктура, стійкі міста і населені пункти, відповідальне споживання та виробництво, боротьба зі зміною клімату, збереження морських екосистем та екосистем суші.

Важливим аспектом є забезпечення сталого розвитку, що, з одного боку, сприяє реалізації всіх інших соціальних проявів туризму і рекреації та виступає їх передумовою. Таким чином, реалізація соціальної функції цієї сфери безпосередньо впливає на забезпечення сталого розвитку в країні [29, с. 69; 30, с. 210; 31, с. 247]. Вона не тільки є важливим чинником підтримки хорошого здоров'я та покращення показників якості й тривалості життя, а за умови правильного та ефективного управління може сприяти екологічному розвитку у процесі туристичної та рекреаційної діяльності. Це пов'язано з тим, що туристично-рекреаційна пропозиція значною мірою базується на природно-кліматичних ресурсах і залежить від екологічної ситуації в країні. Саме якість та екологічність навколишнього природного середовища може впливати на інтенсивність рекреаційної та туристичної діяльності, оскільки для сучасних туристів і рекреантів якість довкілля та екологічна безпека – найважливіші критерії прийняття рішення про подорож.

Туризм та рекреація може бути засобом збереження і відновлення природних ресурсів через організацію різноманітних форм пізнавальної, виховної, природоохоронної рекреаційно-туристичної діяльності. В цьому проявляється їх екологічна складова. Саме завдяки активізації туризму та рекреації підвищується екологічна свідомість населення конкретної місцевості, що є фактором сталого розвитку зазначеної сфери та суспільства в цілому [32, с. 51].

У свою чергу, дуже важливо для кожної держави та України зокрема забезпечити такий спосіб розгортання рекреаційно-туристичної діяльності, який не буде шкодити довкіллю. У зоні постійної уваги повинні бути питання виснаження і відновлення природних ресурсів, недопущення забруднення навколишнього природного середовища, нераціонального та хижацького використання рідкісних рекреаційних ресурсів.

Важливим соціальним результатом функціонування як усієї національної економіки, так і сфери рекреації й туризму є показник очікуваної тривалості життя. Нині за показником середньої очікуваної тривалості життя при

народженні (71,0 року) Україна посідає 113-те місце, поступаючись усім державам з дуже високим рівнем людського розвитку, 47 з 55 країн – із високим рівнем, за винятком РФ (70,1 року), Казахстану (69,4), Тринідаду і Тобаго (70,4), Азербайджану (70,8), і навіть 12 із 37 країн – із середнім рівнем. У результаті середня тривалість життя українського населення є на 9,1 року нижча ніж у країнах із дуже високим рівнем людського розвитку, на 4,1 – із високим і на 1,1 року нижча порівняно з країнами із середнім рівнем. Відставання від країн Європи і Центральної Азії становить 1,3 і від світу загалом – 0,5 року. Покращання якості та розширення доступності рекреаційно-туристичних послуг є тим напрямом, що об'єднує позиції і громадськості, й експертів.

Покращення соціальних аспектів економічного розвитку. Опосередкований вплив рекреації і туризму на соціальні параметри життя населення є не менш потужним, ніж прямий. Він може проявлятися через поліпшення показників економічного розвитку країни: зростання ВВП, доходів населення, зайнятості тощо. Зростання всіх параметрів економічного життя населення є фундаментом покращення його здоров'я. Збільшення доходів громадян надалі, у свою чергу, стає фактором прискореного розвитку і сфери рекреації та туризму. Тому особливо актуальним і цікавим є вплив рекреації й туризму на соціальні показники економічного розвитку як окремих територій, так і країни в цілому [33, 34].

Для депресивних, кризових територій рекреаційно-туристична діяльність може стати потужним чинником розвитку, адже вона забезпечує зайнятість населення, може певною мірою не потребувати великих інвестицій та загалом сприяти сталому розвитку місцевості. На думку експертів Всесвітньої туристичної організації, якщо в регіонах з активною достатньо диверсифікованою економікою туризм не має безумовного соціально-економічного ефекту, то саме в кризових регіонах він є фактором соціально-економічного розвитку, ефективним способом забезпечення зайнятості та скорочення бідності. Свідченням цього є те, що протягом останніх років за багатьма основними показниками (економічне зростання, надходження

іноземної валюти, інвестиції та кількість робочих місць) динаміка розвитку туризму була максимальною саме в кризових та слаборозвинених регіонах [35].

Це значною мірою обумовлено тим, що в цих регіонах туризм нерідко є альтернативою іншим формам діяльності, які потребують або значних інвестицій, або сучасних технологій, або специфічних природних умов (наприклад, для забезпечення ефективного сільського господарства, мисливства, лісозаготівель тощо). Сучасні тенденції розвитку рекреації і туризму доводять, що для їх ефективного функціонування вже не завжди потрібні тільки особливі природні ресурси (морські, бальнеологічні тощо) чи історично-культурні пам'ятки. Поширеними стають і різноманітні форми екотуризму, так званого зеленого туризму тощо, для яких основним ресурсом є чисте повітря і віддаленість від міських поселень. Саме тому такі форми рекреаційно-туристичної діяльності, насамперед екотуризм, здатні в порівняно короткі терміни забезпечити прискорення соціально-економічного розвитку [36].

У США в сфері туризму зайнято 9 млн осіб, що перевищує чисельність працюючих у сільському господарстві, автомобільній, електронній, сталеплавильній і текстильній промисловості разом, а їх сукупна річна заробітна плата перевищує 500 млрд дол. В Європі майже 10 % працюючих зайняті у цій сфері. При цьому за темпами зростання чисельності зайнятих вона випереджає інші галузі економіки, адже витрати на створення одного робочого місця в туризмі у 20 разів менші, ніж у промисловості [24].

Підсумовуючи наведене вище, наводимо в узагальненому вигляді всі види впливу рекреації і туризму на забезпечення соціально-економічного розвитку як окремих територій, так і всієї країни (табл. 1.1).

У масштабах держави рекреація і туризм може стати важелем подолання нерівномірного економічного розвитку окремих територій, стимулюючи його підвищення в економічно слаборозвинених регіонах, несприятливих для промислового та аграрного виробництва. Розвиток цієї сфери сприятиме зайнятості населення, зменшенню міграції його до великих міст і промислових

центрів та навіть може привести до зворотного процесу – притоку населення з інших регіонів, що значною мірою обумовлено тими соціальними проявами, які забезпечують рекреація і туризм.

Таблиця 1.1

Вплив рекреації і туризму на соціально-економічний розвиток країни*

Вид впливу	Характеристика
Прямий	Зростання обсягів виробництва, ВВП. Розвиток малого та середнього бізнесу. Поява нових ринків та притік іноземної валюти. Збільшення можливостей і зростання зайнятості. Підвищення рівня життя населення. Збільшення обсягів притоку фінансових ресурсів у регіони та місцеві громади. Поліпшення місцевої інфраструктури, транспортної системи, комунікації. Зменшення диференціації в розвитку регіонів і територій
Опосередкований	Поліпшення здоров'я населення і збільшення загального фонду робочого часу. Збільшення тривалості життя населення. Диверсифікація галузевої структури економіки. Розвиток суміжних галузей (постачання продовольчих товарів, матеріалів і обладнання для готелів і санаторіїв тощо). Розвиток маркетингової та логістичної діяльності в рекреаційно-туристичних зонах. Формування культури і стандартів здорового способу життя. Стимулювання розвитку ефективних механізмів самоврядування та самофінансування територій. Формування рекреаційно-туристичного бренду території, що є основою її інвестиційної привабливості

* Джерело: розроблено автором.

Ступінь їх впливу на економічний розвиток країни, у свою чергу, визначається рівнем залучення країни в інтеграційні та глобалізаційні процеси. Загалом у світовій економіці такі процеси сприяють зростанню ділової активності населення планети і збільшенню масштабів бізнес-туризму. Такі ж явища, як ускладнення формальностей на митниці, нестабільність фінансових показників, страйки, можуть суттєво стримувати розвиток туризму [37].

Економічне піднесення країни, у свою чергу, стає потужним чинником розвитку туризму. Чим вищий рівень життя населення, тим більше воно може витратити на відпочинок, дозвілля і подорожі. Це підтверджується даними щодо розвинених країн, громадяни яких виділяють великі кошти на туристичні поїздки. Якщо проаналізувати доходи туристів західноєвропейських держав, то за рівнем достатку в туристичному потоці майже в усіх країнах переважає середній клас (від 40 % у Нідерландах до 59 % – в Італії). Також широко представлена категорія осіб з вищим від середнього достатком, що мають підвищені вимоги до комфорту й обслуговування.

Для розвинених країн характерний високий рівень витрат на відпочинок і туризм. За обсягами таких витрат на одного жителя всі країни можна поділити на три групи понад 500 дол. США, від 150 до 500 і менше ніж 150 дол. США [38].

Одним із значимих процесів сучасності є прискорення урбанізації, збільшення чисельності міського населення, що призводить до посилення стресовості життя. Обмежується кількість контактів з близькими, люди все більше віддаляються від природи, живуть у дуже динамічному темпі та екологічно несприятливому середовищі. Тому для міських жителів туризм (як коротко-, так і довгостроковий) може стати способом знаходження і відновлення душевної рівноваги.

Зростання населення мегаполісів збільшує чисельність самотніх людей, яких можна характеризувати високим рівнем освіти, прагненням до зростання у професійній сфері, високою мобільністю, підвищеними вимогами до якості життя. Такі туристи є однією з найбільш перспективних цільових груп туристичної індустрії, що характеризується стійким збільшенням. Великі туристичні компанії намагаються створювати для цієї групи спеціалізовані туристичні продукти.

За сучасних умов також відбуваються зміни співвідношення робочого часу і того, що виділений на відпочинок. Робочий час скорочується при одночасному підвищенні інтенсивності праці, що також призводить до

збільшення стресових ситуацій. Різноманітні й диверсифіковані форми відпочинку і туризму стають дієвим способом підтримання та відновлення працездатності людини. Збільшення тривалості вільного часу знаходить прояв у таких основних тенденціях в організації відпочинку населення: по-перше, відпустка все частіше ділиться на кілька частин, стає менш тривалою; по-друге, відповідно зменшується тривалість подорожей. Отже, поїздки стають менш довгими, але відбуваються частіше.

Достатньо цікавим є взаємозв'язок туризму і демографічної структури населення. На масштаби туризму можуть впливати старіння населення, збільшення віку вступу до шлюбу, частки людей поза шлюбом, частки працюючих жінок, віку молодих матерів, чисельності сімейних пар, які не мають дітей. Зростання тривалості життя, як і зменшення народжуваності, призводить до збільшення питомої ваги людей похилого віку в загальній чисельності населення (рис. 1.4).

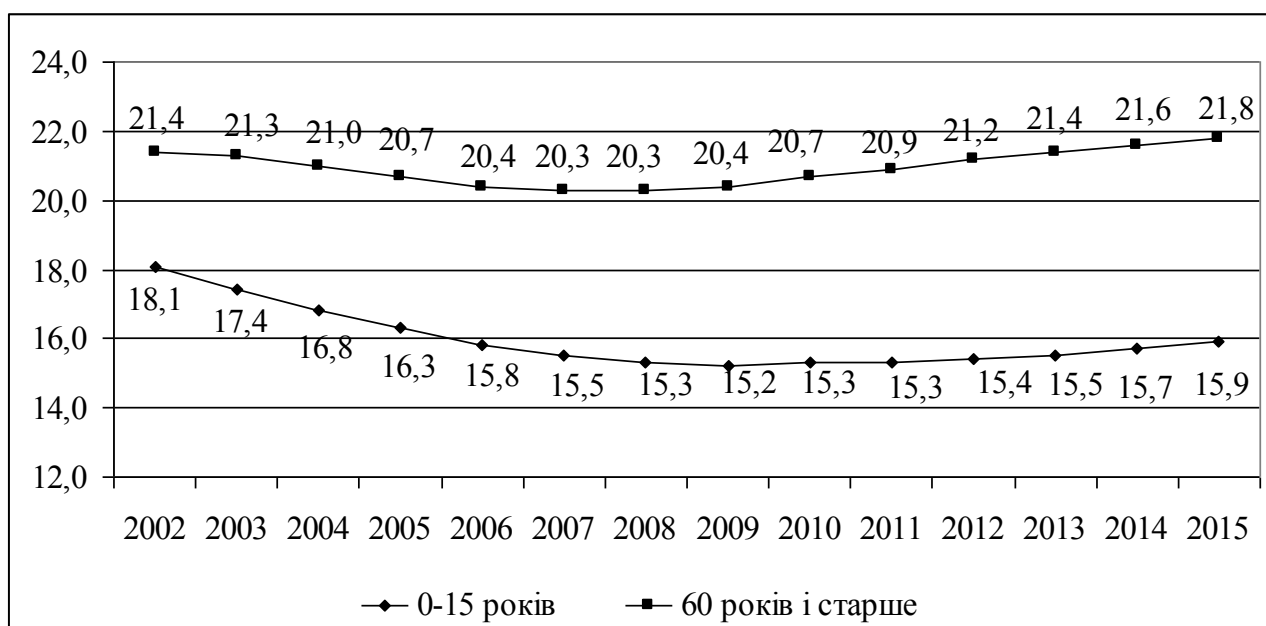

Рис. 1.4. Питома вага населення різних вікових груп у загальній чисельності постійного населення, %

Цей сегмент ринку дуже важливий для туристичних фірм, особливо в розвинених країнах, де люди, що вийшли на пенсію, мають величезний запас вільного часу та, як правило, достатньо високу купівельну спроможність.

Саме це спонукало Всесвітню туристичну організацію присвятити одну зі своїх конференцій питанню розвитку туристичних послуг для осіб так званого третього віку, в ході якої розроблено рекомендації для представників туристичної сфери, а саме: посилення заходів безпеки у програмах для таких туристів; більш високий рівень медичного обслуговування; введення до раціону туристів дієтичного харчування; коригування культурних заходів та фізичних навантажень туристів відповідно до їх віку; надання найбільш чіткої і повної інформації про послуги. Без сумніву, створення комфортних умов подорожування для осіб третього віку сприяє тому, щоб останні роки їх життя були цікавими, насиченими і довшими.

Не можна оминати увагою значення туризму для жінок: їх здоров'я, забезпечення умов для зайнятості та бізнес-туризму. В сучасному світі збільшується частка працюючих жінок, що безпосередньо впливає на народжуваність. Багато представників жіночої статі прагнуть зробити кар'єру та, як наслідок, відкладають на другий план шлюб і народження дітей, що переноситься на більш пізній вік. При цьому ставляться підвищені вимоги до здоров'я жінок та їх репродуктивної здатності. З іншого боку, налаштованість на отримання матеріальної незалежності жінками обумовлює зростання чисельності представників жіночої статі, задіяних у ділових поїздках. Туристичні компанії намагаються враховувати вимоги цієї групи споживачів.

1.3. Методичні підходи до визначення соціальної результативності функціонування рекреації та туризму

Значний соціальний та економічний ефект рекреаційно-туристичних послуг для розвитку всієї економіки дає підстави віднести цю сферу до так званих суспільних благ, що означає необхідність поєднання можливостей ринкової системи організації економічної діяльності в цій сфері з продуманим державним втручанням. Унікальний для здоров'я і життя споживачів характер

рекреаційних послуг, наявність значних позитивних та негативних зовнішніх ефектів функціонування рекреації й туризму обумовлюють необхідність державного впливу на механізми їх постачання і реалізації. Недосконалість конкуренції та ринкового механізму проявляються у тому, що вони виключають із споживання цих послуг значні потреби та групи споживачів, які не можуть бути забезпечені грошима. На чистому ринку рекреаційних послуг ринкове саморегулювання не здатне забезпечити соціально значущі види послуг.

Досягнення соціальних ефектів функціонування рекреаційно-туристичної сфери можливе лише за умови втручання держави на основі одночасного застосування і комбінування елементів регулюючого впливу громадських і державних структур, а також саморегулювання суб'єктів рекреаційного підприємництва. Таким чином, організаційно-економічний механізм розвитку рекреаційно-туристичної сфери включає як встановлення загальних правил функціонування, так і певну свободу господарської діяльності [39, с. 274–275].

Вище з'ясовано сутність поняття рекреаційно-туристичної сфери та її структуру. Згідно з логікою економічного аналізу нас цікавлять особливості та результати економічної діяльності в цій сфері, але водночас безсумнівними є й соціальні результати. Саме тому необхідно визначитися, що слід розуміти під поняттям *соціальний вимір*.

У соціологічній енциклопедії соціальний вимір (*англ.* social measurement; *нім.* sozialer messen,) трактується як вираз різних характеристик соціальних об'єктів та взаємовідносин між ними у вигляді числових значень. Соціальний вимір здійснюється на основі системи показників у вигляді емпіричних індикаторів і математичних символів (індексів) [40].

На наш погляд, таке визначення є однобічним, адже соціальне значення можуть мати не тільки соціальні об'єкти. Саме виявлення таких соціальних аспектів діяльності, соціальних впливів та ефектів являє собою предмет нашого дослідження. Отже, під соціальним виміром рекреаційно-туристичної сфери варто розуміти характеристику соціальних аспектів її функціонування. Така

характеристика може бути представлена системою соціально-економічних показників щодо стану, особливостей та результатів діяльності рекреації і туризму. З огляду на значну важливість для суспільства та широкий спектр результатів функціонування цієї сфери, доцільно виділити, на наш погляд, такі аспекти її соціальної результативності: позитивні і негативні, внутрішні й зовнішні, прямі та опосередковані ефекти.

Позитивні й негативні ефекти. Позитивні ефекти полягають у впливі на покращення різноманітних аспектів життєдіяльності населення та економіки в цілому, про що детально йшлося вище. Їх перелік можна продовжувати і далі.

Стосовно негативних впливів, то, на жаль, сфера рекреації і туризму може негативно позначатися на стані навколишнього середовища. Економічний розвиток у сфері рекреації обмежується можливостями рекреаційних ресурсів та гранично допустимою пропускною спроможністю рекреаційної зони. Значна кількість місць відвідання рекреантами й туристами, характеризується слабкою екосистемою, що не витримують серйозних порушень. Стихійне і нерациональне їх використання призводить до екологічних проблем територій активного рекреаційного освоєння. Саме тому розраховуються норми пропускної спроможності для кожної території окремо, виходячи з конкретних особливостей рекреаційної зони. Вибір ділянки під рекреаційний центр має передбачати не лише врахування потенціалу цієї території щодо прийому рекреантів, а й екологічні параметри для сталого врівноваженого розвитку території.

Це питання є предметом постійної уваги вітчизняних та зарубіжних науковців, а також СОТ, ЮНЕП й інших міжнародних організацій [41, 42, 43, 44, 45]. Негативний вплив туризму на країни, що не мають достатніх технічних і фінансових можливостей для поповнення використаних туристами ресурсів та ліквідації заподіяних ними відходів, часто значно перевищує збитки, завдані довкіллю місцевим населенням [46, 47].

Міжнародна спільнота все більше стурбована негативною дією туризму на навколишнє природне середовище, а саме: деградацією природних

ландшафтів через надмірне споживання ресурсів; забудовою земель; забрудненням природних об'єктів; загрозою для дикої природи і місць мешкання тварин та птахів; втратою біорізноманітності і, нарешті, порушенням місцевих звичаїв і громад тощо. У зв'язку із цим актуальним завданням стає розроблення нових моделей екологічно безпечного розвитку в інтересах усього суспільства.

Внутрішні та зовнішні впливи. Соціальна результативність сфери рекреації та туризму може проявлятися на внутрішньому рівні, коли оцінюються такі результати її функціонування, як: охоплення населення різними видами послуг, динаміка надходжень від реалізації послуг тощо. Крім того, ця сфера безумовно впливає і на зовнішнє середовище – економіку регіону та країни в цілому, що відображається на рівні зайнятості, розвитку суміжних галузей, внеску у ВВП тощо [34].

Загальний алгоритм оцінки соціальної результативності рекреації та туризму має передбачати наступні етапи:

- оцінювання природно-рекреаційного потенціалу, аналіз стану рекреаційно-туристичної інфраструктури, трудових ресурсів та забезпечення;
- визначення системи показників та аналіз соціальної результативності діяльності сфери;
- розроблення пропозицій щодо посилення соціального спрямування функціонування та розвитку рекреаційно-туристичної сфери.

Результати аналітичних досліджень є основою для побудови концепції її розвитку, яка містить постановку пріоритетів рекреаційно-туристичної діяльності, основні напрями її здійснення та оптимізації розміщення об'єктів (їх комбінування і компонування). Розробка такої концепції має включати визначені соціальні пріоритети й цілі та спиратись на наявний природний, людський, технологічний і матеріальний потенціал.

Важливе місце у визначенні соціальної ефективності функціонування рекреації і туризму посідає оцінка природно-рекреаційного потенціалу, методологічні засади якої закладені в межах досліджень регіональної економіки

та рекреаційної географії. Остання почала формуватися з другої половини 1960-х років завдяки роботам колективу учених Інституту географії Академії наук під керівництвом професора В.С. Преображенського. Ключовим поняттям та об'єктом досліджень у рекреаційній географії є територіальна рекреаційна система – соціальна географічна система, що складається з взаємозв'язаних підсистем – природних і культурно-історичних комплексів, інженерних споруд, обслуговуючого персоналу, відпочивальників (рекреантів), органів управління – та характеризується функціональною і територіальною цілісністю.

Із 90-х років під впливом процесів поширення ринкових відносин та гуманізації дослідження все більше зосереджуються на вивченні просторових закономірностей, особливостей рекреаційної діяльності і розміщення рекреаційних об'єктів. Упродовж останніх 10–15 років відбувалися трансформації рекреаційно-туристичних потреб населення, просторової структури рекреаційно-туристичних систем, продовжують змінюватися організаційно-правові форми діяльності у цій сфері. Оптимальний розвиток останньої потребує як використання ринкових механізмів, так і зваженого державно-громадського впливу з метою нівелювання негативних наслідків ринкового господарювання. Саме тому важливими є екологічні та санітарні норми використання природо-ресурсного потенціалу, узгодження (гармонізації) інтересів місцевих жителів та рекреантів і туристів стосовно рекреаційних ресурсів території.

Рекреаційні зони мають свої межі, які досить часто не збігаються з адміністративними територіями. Це зумовлює необхідність побудови відповідної системи управління різними рекреаційними зонами, які можуть бути частиною адміністративних територій або охоплювати навіть частини різних регіонів. Управління рекреаційними зонами має обов'язково враховувати їх розміри, функціональне призначення, геологічні, ландшафтні, екологічні, культурно-історичні та інші параметри. Успішне функціонування рекреаційної зони передбачає створення ефективної транспортної, інформаційної, енергетичної, водопостачальної і каналізаційної, сервісної та

іншої інфраструктури. Головна проблема полягає в тому, щоб усе це разом не завдало шкоди природо-ресурсному та етносоціальному потенціалу рекреаційної зони [48, 49].

Саме тому головною метою і визначальним принципом ефективного і соціально орієнтованого управління у сфері рекреаційно-туристичної діяльності має бути забезпечення максимального задоволення відвідувачів при одночасному зведенні до мінімуму її негативного впливу. Базовим поняттям при визначенні оптимального співвідношення використання і збереження природо-ресурсного потенціалу є так звана пропускна спроможність території, тобто рівень її використання, який вона може забезпечити за умови збереження високого рівня задоволеності рекреантів і туристів та незначного впливу на ресурси. Пропускна спроможність оцінюється за багатьма критеріями і визначається насамперед адміністративними рішеннями.

При цьому визначальними є природні, соціальні та управлінські фактори. Формула оцінки пропускнуго потенціалу території рекреаційного використання традиційно базується на середньому стандарті, вираженому у $\text{м}^2/\text{чол.}$ Проте його важко розрахувати, причому ретельно в кожному конкретному випадку, оскільки він охоплює щонайменше три невідомі пропускнуї спроможності – матеріальну, психологічну та екологічну.

Актуальним науковим завданням у цій сфері є розрахунок порогових значень деградації рекреаційних зон від кількості відвідувань. Це передбачає врахування якості ґрунтів (від піщаних, суглинних до чорноземів), виду і щільності лісових насаджень (степової рослинності, прибережної смуги) та інших факторів для умов помірного клімату, зокрема визначення здатності до відновлення після завданого антропогенного тиску. Ці величини є індивідуальними для кожної рекреаційної зони і знаходяться експериментальним шляхом. Аналогічні дані в інших кліматичних зонах можуть мати ефект, що відрізняється від отриманого в умовах помірного клімату. Розраховані порогові значення деградації довкілля можна застосовувати з відомим наближенням для будь-якого регіону України, що

уможливить планування і створення рекреаційних зон із очікуваною межею потоку відвідувань, тобто потужністю рекреаційних установ.

Складність даних досліджень полягає в тому, що подібні розробки здійснюються колективами вчених, до складу якого входять фахівці різного профілю – від біохімії ґрунтів до кліматології. Таке замовлення науці у масштабі всієї країни під силу тільки рекреаційній сфері з її бюджетом на науково-дослідні роботи. У зв'язку з цим виникає питання про науково обґрунтовану регламентацію рекреаційних навантажень на рекреаційні зони. Єдиної методики визначення навантаження на навколишнє природне середовище немає не тільки в нашій країні, але й за кордоном. Сучасні автори одночасно використовують терміни *антропогенне навантаження* та *пропускний потенціал*, або адекватні йому *оптимальне навантаження* [50, с. 166].

Найбільше навантаження, котре може витримати рекреаційний об'єкт без серйозного збитку для місцевих ресурсів, негативного впливу на враження від поїздки і виникнення соціально-економічних проблем у населення – це пропускний потенціал території. Таке навантаження на неї, яке не призводить екосистему до граничного стану і, як наслідок, необоротних змін, являє собою межу екологічної толерантності, а не граничного значення лімітуючих факторів. Оптимальне навантаження характеризує рекреаційну зону разом із кількістю та якістю рекреаційних ресурсів за рівнем заподіюваної або очікуваної шкоди (забруднення, толочення, шумове навантаження, стан здоров'я населення).

У процесі визначення оптимального навантаження або місткості конкретної рекреаційної зони, крім оцінки антропогенного впливу на природні біоценози слід ураховувати здоров'я місцевого населення та рекреантів. Місткість рекреаційної зони зростає з послабленням антропогенного навантаження на природно-рекреаційні ресурси, котре залежить також від якісного рівня природоохоронних технологічних процесів та екологічної свідомості суспільства як варіабельних величин (вплив може бути позитивним і

негативним), так і меншою мірою – від місткості рекреаційної зони. Із позицій зв'язку між факторами соціально-економічними і природного середовища, що обмежують використання території, необхідно враховувати мінімальне навантаження на рекреаційні ресурси. Останнє має економічний сенс і враховує таке відвідування рекреаційної зони, яке дає змогу повернути капіталовкладення, витрачені на будівництво всіх об'єктів, охорону довкілля та експлуатаційні витрати [51, с. 115–116].

Зарубіжними і вітчизняними вченими у найбільш загальній формі визначені приблизні нормативні показники рекреаційного навантаження для різних природних комплексів. В Україні пропускний потенціал вважається прийнятним, якщо він задовольняє вимоги Державного будівельного нормативу ДБН-360-92 для рекреаційних територій. Проте він недостатньо враховує вплив рекреаційних навантажень на навколишнє природне середовище і свідчить про досить недбале ставлення в нашій державі до природної спадщини. Існують також нормативи рекреаційних навантажень залежно від стадії дигресії лісових масивів у різних умовах їх зростання [52, с. 108–109].

У розрахунках пропускної спроможності необхідно враховувати такі природні фактори, як розмір території та площа, придатна для рекреаційної діяльності. Часто для рекреації відводиться тільки мала частина великої території. Оптимальне навантаження (місткість) залежить також від норми навантаження, часу перебування рекреантів в її межах, тривалості сприятливого погодного періоду. На думку науковців, його варто визначати для кожного сезону [53], а також місткість, що залежить від масштабів туристичного центру, природних умов, цінності рекреаційних ресурсів. Слід зауважити, що найбільшою загрозою для природних екосистем є рекреаційна діяльність за межами рекреаційного комплексу, тобто в зоні регульованої рекреації національних природних парків (НПП), яка за своїм призначенням є екотуристичною зоною природного парку.

Як свідчать результати аналізу методик розрахунку оптимального рекреаційного навантаження [42, 44, 54, 55], з методичного погляду доцільно

розраховувати місткість території не за площею, а на основі лінійного навантаження (рекреаційну місткість стежок із ділянками для відпочинку).

Зокрема, Л. Кобанець наводить формулу визначення місткості зони регульованої рекреації (екотуристичної рекреаційної території):

$$C_r = (K_c \sum_{i=1}^n W_i L_i + \sum_{j=1}^m S_{rpj}) N_d \frac{T}{t}, \quad (1.1)$$

де C_r – оптимальне рекреаційне навантаження, чол./день;

K_c – поправний коефіцієнт, що враховує порушення рослинного покриву, ущільнення ґрунту при прокладанні та благоустрої стежки (від 1,5 до 2,0 для широких та вузьких стежок відповідно);

W_i – ширина стежки на i -й ділянці маршруту, м (звичайно 1,5–2,0 м);

L_i – довжина i -ї ділянки маршруту (між вузлами мережі), м;

n – кількість ділянок мережі;

S_{rpj} – площа, що займає j -й об'єкт показу, пункт відпочинку тощо, м²;

m – кількість об'єктів показу, пунктів відпочинку;

N_d – норма розподілу рекреантів за стежками, яка запобігає фізичному та моральному дискомфорту при проходженні маршруту (залежить від кривизни, ширини стежки, типу рослинності, тваринного світу тощо; має визначатися в кожному випадку окремо), чол./м²;

T – тривалість світового дня, год.;

t – середня тривалість перебування в рекреаційній зоні, год./день [55, с. 102].

При цьому особливе значення має рівномірність розподілу рекреантів і туристів за стежками, що у світовій практиці здійснюється за допомогою моніторингу. З цією метою вживають низку заходів, зокрема своєчасне (можливо, тимчасове) закриття перевантажених напрямків та стимулювання відвідування пустуючих. Через управлінські рішення можна збільшувати пропускну спроможність, у тому числі шляхом планування стежок з метою більш широкого розподілу рекреантів і туристів територією природного парку;

зменшення суперечностей між конкуруючими типами використання (наприклад, виділення ділянок для спеціальних кемпінгів, зелених готелів та стоянок для неорганізованих рекреантів); проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи; підвищення міцності ресурсів, що поновлюються (наприклад, матеріалів для дорожнього покриття); будівництва засобів розміщення та обслуговування рекреантів і туристів, розробки політики стимулювання відвідування парку в несезонний період [56].

Таким чином, упровадження методичного лінійного підходу до розрахунку рекреаційної місткості природних територій разом зі створенням у межах природних парків рекреаційно-туристичних підприємств інноваційного типу (цілорічних аквапарків високої пропускнуєї спроможності) та стягнення ренти за використання природних рекреаційних ресурсів із підприємств сприятимуть сталому розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в природних парках, поліпшенню економіко-екологічних та соціальних умов у регіонах.

Визначаючи найбільш актуальні напрями розвитку рекреаційно-туристичних досліджень у соціальному аспекті, слід звернути увагу на наступне:

- формування концепції стійкого розвитку рекреації і туризму на різних територіальних рівнях;

- вивчення туризму і рекреації як системно організованих феноменів, аналіз сучасних тенденцій їх розвитку;

- розробка і стандартизація комплексної методики оцінки туристично-рекреаційного потенціалу території на національному, регіональному і локальному рівнях;

- наукове обґрунтування меж, моделей проектування і розвитку туристично-рекреаційних особливих економічних зон з урахуванням допустимих рекреаційних навантажень;

- розробка механізмів управління рекреаційними зонами на основі формування системи статистичного обліку, обробки й аналізу даних щодо

туризму, розвиток інформаційно-довідкового і картографічного забезпечення рекреаційно-туристичної діяльності;

складання коротко-, середньо- і довгострокових прогнозів розвитку регіональних і локальних рекреаційно-туристичних ринків на базі їх моніторингу [57–64].

Визначення оптимальних навантажень рекреаційних зон відіграє виключно важливу роль з погляду реалізації екологічного розвитку територій. Наступним актуальним аспектом обчислення соціальної результативності функціонування рекреації і туризму є здійснення соціальної діагностики, що потребує відповідного алгоритму визначення соціальних результатів різного спектру.

Процес визначення соціальних показників діяльності рекреаційно-туристичної сфери доцільно здійснювати поетапно: збір первинної інформації, її обробка та аналіз, визначення проблем, шляхів їх вирішення та пріоритетів. Залежно від поставленої мети та специфіки досліджуваних процесів можуть використовуватися як загальнонаукові, так і специфічні методи.

На етапі обробки та аналізу інформації фактично здійснюється діагностика проблем, аналіз факторів, порівняння різної інформації тощо [65]. Термін *діагностика* (від *грецьк.* *diaghostikos* – здатність розпізнавати) найбільш часто використовується в медицині для визначення процесу розпізнавання хвороби, установлення діагнозу [66]. Тобто соціальна діагностика передбачає виявлення ступеня (рівня) відповідності (невідповідності) фактичних параметрів соціальної ситуації (кількості ресурсів, якості об'єктів, переважних соціальних установок) соціальним очікуванням (еталонної моделі соціального об'єкта) з подальшим комплексним дослідженням причин наявних відхилень. Завдання соціальної діагностики – збирати, обробляти й аналізувати стан соціальної сфери країни з метою відстеження результатів соціально-економічної політики держави і розроблення пропозицій про внесення до неї певних коректив [67].

Поняття соціальної діагностики можна розуміти як окреме дослідження соціальної проблеми (становища) або етап більш комплексного дослідження, спрямованого на отримання інформації та обґрунтування рекомендацій. У національній сфері рекреації і туризму вона охоплює комплекс заходів, способів і методів оцінювання, які дають можливість визначити рівень соціального благополуччя, ступінь задоволення користувачів послуг та суб'єктів її господарської діяльності. При цьому діагностика повинна здійснюватися на основі міждисциплінарних зв'язків соціальної роботи, економіки та інших сфер наукового пізнання.

Цілі соціальної діагностики сфери рекреації та туризму полягають в тому, щоб чітко оцінити стан і виявити проблеми щодо задоволення й охоплення населення туристично-оздоровчими послугами. Така оцінка є підставою для визначення шляхів розширення можливостей використання населенням вільного часу з метою оздоровлення, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності, прогнозування подальшого перспективного розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Діагностична функція належить до основних у сфері демографії, соціальної економіки і політики. Завданням соціальної діагностики є визначення тих проблем, що необхідно вирішити для досягнення мети поліпшення соціальних аспектів життя населення.

Мета соціальної діагностики рекреації та туризму полягає у встановленні тих результатів, що безпосередньо характеризують соціальні аспекти функціонування досліджуваної сфери в економіці. Саме тому завданням діагностики є перш за все визначення того каркасу показників, які характеризують важливі соціальні аспекти функціонування сфери рекреації і туризму. Ці показники можуть стосуватися як особливостей власне процесу функціонування, так і його результатів. Загалом, усі аспекти можуть бути представлені системою показників щодо різноманітних та різнорівневих результатів діяльності.

Ці результати насамперед можуть мати внутрішній (із позицій функціонування сфери) і зовнішній (значення для всієї економіки) характер; по-

друге – безпосередній прояв (чисельність туристів, оздоровлених осіб, кількість суб'єктів підприємництва тощо) або опосередкований – через певний час (поліпшення здоров'я, тривалості та якості життя населення тощо).

По-третє, виявлення зазначеної сукупності результатів важливе не тільки у поточному (до 1 року) періоді. Достатньо показовим є виявлення загальних трендів у середньостроковому (до 3 років) і перспективному, стратегічному (до 5 і більше років) термінах.

По-четверте, усю сукупність результуючих показників можна умовно поділити на такі, що характеризують явища або процеси в натуральному вимірі (чисельність туристів, терміни, зайняті у сфері рекреації і туризму, підприємства тощо), або у вартісному (обсяги реалізованих послуг, доходи суб'єктів підприємницької діяльності, витрати домогосподарств на відпочинок і оздоровлення тощо).

По-п'яте, аналіз завжди передбачає певний рівень дослідження (місцевий, регіональний чи макрорівень). Виявлені результати в комплексі є важливими для постановки суспільно значимих цілей і постійного моніторингу їх досягнення (рис. 1.5) на місцевому, регіональному та національному рівнях.

Рис. 1.5. Сукупність цілей соціального розвитку сфери рекреації та туризму
(розроблено автором)

На основі узагальнення наведеного вище систематизовано уявлення про сукупність результатів та відповідних індикаторів у матриці соціальної діагностики (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Матриця соціальної діагностики сфери рекреації та туризму*

Показник	Прямі результати	Опосередковані результати
Внутрішні результати	Охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами. Охоплення окремих груп населення рекреаційно-туристичними послугами. Забезпечення зайнятості у сфері рекреаційно-туристичної діяльності. Зростання масштабів діяльності та доходів суб'єктів господарювання сфери рекреації і туризму	Покращення показників здоров'я і тривалості життя населення. Поліпшення якості життя населення. Підвищення культурного і патріотичного рівня населення. Втілення здорового способу життя. Покращення якісних показників функціонування сфери рекреації і туризму (підвищення якості сервісу, удосконалення матеріально-технічної інфраструктури; диверсифікація послуг)
Зовнішні результати	Розвиток суміжних галузей. Зростання зайнятості в економіці. Збільшення доходів населення. Підвищення ВВП	Прискорення соціально-економічного розвитку країни. Поліпшення показників людського розвитку
Форма прояву	Натуральні величини Вартісний вимір	
Рівень	Місцевий Регіональний Макроекономічний	
Термін	Поточний Середньостроковий Стратегічний	

* Джерело: розроблено автором.

Важливість соціальних цілей як орієнтирів розвитку сфери рекреації та туризму потребує їх визначення й чіткої фіксації в державній політиці. Причому цілі мають установлюватися як у поточному періоді, так і середньостроковому та безумовно, довгостроковій перспективі. Поточні (найближчі) цілі окреслюються зоною найближчого розвитку сфери рекреації і

туризму. Вони визначають досягнення локальних результатів, які проте дають можливість створити умови для досягнення стратегічних цілей розвитку досліджуваної сфери. Поточними можуть бути такі цілі: збільшення охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами загалом та певних його категорій, підвищення якості послуг, покращення інфраструктури тощо.

Кожна наступна (оперативна) мета передбачає можливість більш повного задоволення потреб населення та суб'єктів господарської діяльності у сфері рекреації й туризму. Стратегічні цілі пов'язані із підвищенням добробуту, покращенням якості життя всього населення та людського розвитку в країні загалом. Систематизація цілей дає змогу більш чітко побудувати ієрархію соціальних цілей, конкретизувати роботу щодо постійного моніторингу та визначення ефективних шляхів їх досягнення і реалізації.

Таким чином, результати соціальної діагностики мають стати основою прийнятих рішень і рекомендації та реалізуватися надалі в управлінні розвитком сфери рекреації й туризму.

Для визначення соціальних пріоритетів розвитку рекреаційно-туристичної сфери вкрай важливим є аналіз стану і загальних трендів охоплення населення (всього та окремих груп) відповідними послугами, кількість суб'єктів господарювання, зайнятість у цій сфері та суміжних галузях тощо. З одного боку, збільшення чисельності осіб, що отримують якісні оздоровчі й туристичні послуги, є основою поліпшення якості життя населення. З іншого – зростання обсягів підприємницької діяльності та зайнятості в цій сфері також мають позитивне соціальне значення для країни в цілому.

Важливою складовою соціальної діагностики має стати фінансово-економічна діагностика, спрямована на здійснення оцінки фінансового стану суб'єктів підприємницької діяльності, аналіз цінової політики, співвідношення попиту та пропозиції на ринку рекреаційно-туристичних послуг тощо. Отже, як результат, суттєво розширюється коло питань для вивчення і виникає можливість розв'язання складних стратегічних проблем. В умовах ринкової економіки рекреаційно-туристичні підприємства вступають в конкурентні

відносини на ринку надаваних послуг. Для уникнення їх банкрутства і забезпечення високої конкурентоспроможності необхідна постійна та систематична фінансова діагностика.

Економічна діяльність рекреаційно-туристичних підприємств перебуває під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників фінансового забезпечення. Серед найбільш дієвих варто виділити такі: форма власності та організаційно-правові форми діяльності підприємств, фактичні розміри надання рекреаційно-туристичних послуг, фінансовий стан, теоретична і практична можливість залучення додаткового фінансового капіталу з різних джерел, стратегічні цілі й поточні завдання функціонування на певному проміжку часу, фінансова політика підприємства, рівень управління тощо. Тому для оцінки фінансового стану рекреаційно-туристичних підприємств важливими є наступні дані: структура витрат надання послуг; обсяг фінансових результатів; обсяг та структура фінансового капіталу та джерел фінансового забезпечення; структура дебіторської та кредиторської заборгованості; показники фінансових потоків.

Соціальне значення фінансової діагностики полягає перш за все в тому, що обсяги фінансової діяльності (та їх тренди) свідчать про масштаби підприємницької активності та її ефективність, охоплення населення послугами, рівень доходів як підприємців, так і споживачів послуг. Аналіз фінансових показників дає змогу обґрунтувати висновки про динаміку доходів усього населення і підприємців рекреаційно-туристичної діяльності. На більш високому рівні економічного аналізу важливим є визначення внеску цієї сфери у валовий регіональний або національний продукт.

Висновки до розділу 1

1. Концепт дослідження полягає в розгляді рекреації та туризму як соціально-економічних явищ у трьох аспектах: сутнісному (аналіз основних складових рекреації), функціональному (дослідження структури, взаємозв'язків

складових елементів, впливу комплексу факторів на розвиток і цілісність сфери рекреації й туризму) та організаційно-управлінському. При цьому туризм розглядається як одна з найбільш важливих форм рекреації.

Доведено, що в соціально-економічному аспекті рекреація – більш широке поняття, що включає і туризм як один із складових видів рекреаційної діяльності. На основі узагальнення багатогранності визначень обґрунтовано трактування поняття *рекреаційно-туристична сфера* як суспільного явища, що, з одного боку, уособлює відносини з приводу відновлення здоров'я та розвитку життєвих сил людини, а з іншого – являє собою важливу частину національної економіки, об'єднуючи розгалужену систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, котрі мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення.

2. Визначено склад рекреаційно-туристичної сфери, в якому виділено три основні структурні підрозділи: функціонально-галузевий, територіальний та організаційно-управлінський. Функціонально-галузева структура – це сукупність галузей і видів діяльності, які виконують окремі функції в рамках рекреаційно-туристичного комплексу для досягнення кінцевих цілей. Відповідно, можна виділити дві підсистеми (сфери) – безпосереднього обслуговування рекреантів і туристів та господарського забезпечення рекреації й туризму.

Наведено порівняльну характеристику структури рекреації та туризму. Класифікація рекреації відбувається за такими основними критеріями, як: мета подорожі, характер організації, правовий статус, тривалість подорожі і перебування в певному місці рекреанта, сезонність, характер пересування рекреанта, його вік, активність занять тощо. Систематизація класифікаційних підходів до рекреації та туризму доводить, що туризм, по суті, є основним видом та базою для рекреації, оскільки за суспільною функцією і технологією, тобто головним мотивом рекреації, виділяють лікувальну, оздоровчу,

спортивну і пізнавальну рекреаційну діяльність.

3. Запропоновано структурну схему місця туризму в системі рекреаційного поля, що базується на співвідношенні семантичного навантаження наукових категорій рекреація і туризм. Ці два поняття сприймаються і використовуються в літературних джерелах як синоніми, тому в запропонованій схемі рекреація, зокрема туризм поєднується і з системою зайнятості.

Зростаюча конвергенція між туризмом і рекреацією стосується теорії, діяльності і впливу, особливо із розширенням комерціалізації рекреації і розпорошенням обов'язків у цій сфері між державними і приватними структурами. Одночасно необхідний комплексний підхід до рекреаційних і туристичних ресурсів як таких, що призначені для різних видів діяльності під час дозвілля, відпочинку та оздоровлення.

4. Досліджуючи соціальний вимір рекреації та туризму визначено, що ці напрями діяльності можуть стати соціально-технологічним способом вирішення наступних функцій: пізнавальної (бажання пізнати історію свого краю, формування інтересу до історії та культури свого народу); діагностичної (виявлення проблем і зняття психологічних бар'єрів між людьми з метою попередження конфліктних ситуацій, поліпшення міжособистісних відносин у ході туристичної діяльності); екологічної (формування бережного ставлення та інтересу до природи); комунікативної (формування культури спілкування – розвиток і зміцнення толерантного ставлення людей один до одного, різних традицій, релігій і культур).

5. Обґрунтовано, що соціальна результативність туризму та рекреації може розкриватися через широке коло соціальних ефектів, а саме: розвиток особистості людини (пізнавальний – проявляється через знайомство з історичними, етнографічними, природними пам'ятками та традиціями; естетичний – можливість милуватися красою природи, творами архітекторів, скульпторів, художників; творчий – рекреанти і туристи виходять за рамки стереотипного існування, відволікаються від побутових дрібниць,

концентруються на вирішенні нових проблем; холістичний, відповідно до якого туризм та рекреація є засобом отримання задоволення, створення атмосфери свята серед звичайного життя; поведінковий, коли рекреація і туризм трактуються як сфера задоволення визначених людських потреб; виховний – знайомство з історією, природою та культурою інших країн чи регіонів, що розширює світогляд людини, поглиблює її естетичне сприйняття художніх та природних цінностей; соціокультурний – проявляється як у відношенні до рекреантів і туристів, так і населення територій, що їх приймають; соціально-комунікативний – можливість учасників подорожей чи оздоровлення спілкуватися одне з одним у неформальному середовищі; спортивний – спілкування з природою, зміна середовища, психологічне розвантаження, фізична активність); відновлення здоров'я населення (оздоровчо-рекреаційний ефект рекреації та туризму зазвичай визначається як відтворювальний чи репродуктивний, він дає змогу відновлювати сили та внутрішні резерви людини, витрачені як у процесі трудової діяльності, так і при виконанні поточних побутових обов'язків. З погляду рекреанта чи туриста як споживача, саме ця функція є пріоритетним проявом рекреації та туризму); покращення соціальних аспектів економічного розвитку (збільшення зайнятості, доходів населення, економіки і ВВП тощо). Важливим аспектом є забезпечення сталого розвитку, що, з одного боку, сприяє реалізації всіх інших соціальних проявів туризму та рекреації, а також їх передумовою, з іншого – сталий розвиток – це наслідок реалізації соціальної функції туризму й рекреації.

6. Методичні підходи до оцінки соціальної результативності рекреаційно-туристичної сфери, представлені матрицею соціальної діагностики, в якій систематизовано результати оцінювання ступеня задоволеності користувачів послуг та рівня соціального благополуччя всього населення, у тому числі суб'єктів господарської діяльності досліджуваної сфери; систематизовано та диференційовано за критеріями її соціальні результати (за галузевим (внутрішні та зовнішні), термінами (поточні, середньо- та довгострокові), рівнями (місцевого, регіонального та макроекономічного рівня). Доведено, що наведена

матриця дає змогу не тільки здійснювати поточний моніторинг, а й планувати розвиток рекреаційно-туристичної сфери на основі встановлення суспільно важливих соціальних цілей.

7. Соціальна діагностика національної сфери рекреації та туризму повинна охоплювати комплекс заходів, способів і методів оцінювання, які дають можливість визначити рівень соціального благополуччя, ступінь задоволення користувачів послуг та суб'єктів її господарської діяльності.

8. Виділено основні напрями аналізу розвитку рекреаційно-туристичної сфери: оцінка природно-рекреаційного потенціалу; аналіз стану рекреаційно-туристичної інфраструктури і трудоресурсного забезпечення; дослідження рекреаційно-туристичних потреб і попиту; аналіз кон'юнктури ринку наданих послуг у регіоні; аналіз ефективності рекреаційно-туристичної діяльності; вивчення рекреаційно-туристичної міграції та сезонності надання послуг; аналіз інвестиційної (фінансової) привабливості; дослідження тенденцій ринкових перетворень у рекреації і туризмі.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНА ДІАГНОСТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Передумови та фактори розвитку рекреаційно-туристичної сфери України

Вимір соціальної результативності функціонування сфери рекреації та туризму має передбачати насамперед оцінку потенціалу цієї сфери, можливостей та передумов для її розвитку як в окремих регіонах, так і країні загалом. Виходячи з оцінки наявного потенціалу, можна надалі аналізувати ефективність цієї сфери, яка, з одного боку, має соціальний вимір і проявляється у відновленні й розвитку життєвих сил людини та суспільства в цілому, з іншого – характеризується економічними показниками стану і розвитку рекреації і туризму.

Сукупність передумов і факторів розвитку рекреаційно-туристичної сфери охоплює наявність відповідних ресурсів (потенціалу), політичне, економічне, правове, технологічне, інфраструктурне середовище. Розрізняють наступні групи факторів її розвитку:

- статичні та динамічні. До перших належать природно-географічні (природа, клімат, рельєф, багатства підземних надр) та культурно-історичні чинники, які мають незмінне значення. Люди лише пристосовують їх до рекреаційних потреб, роблячи доступнішими для використання. Демографічні, соціально-економічні, матеріально-технічні та політичні фактори мають різне значення, змінюються в просторі та часі, а тому їх вважають динамічними;

- зовнішні та внутрішні. Зовнішні – це демографічні та соціальні зміни, економічні та фінансові чинники, зміна політичної ситуації та правового регулювання, рівень розвитку транспортної інфраструктури, торгівлі тощо. Внутрішні фактори діють безпосередньо в досліджуваній сфері та пов'язані з організацією рекреаційно-туристичної діяльності [39, с. 278; 68].

Потенціал (*рос.* потенциал, *англ.* potential, *нім.* potentialn) – можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані [69]. Поняття рекреаційно-туристичного потенціалу охоплює всі можливості, наявні сили, запаси, засоби, які можуть застосовуватися для задоволення потреб населення у сфері рекреації та туризму з метою створення соціального та/або економічного ефекту.

Рекреаційними ресурсами чи передумовами для розвитку рекреаційно-туристичної сфери є природні умови, природні об'єкти та будь-які інші види ресурсів природного походження, котрі можуть бути використані для лікування, оздоровлення, відпочинку і туризму [70, с. 104]. Отже, рекреаційні ресурси – це поєднання природних ресурсів, соціально-економічних умов і культурних цінностей, що є передумовами задоволення рекреаційних потреб людини й організації господарського комплексу щодо рекреаційного обслуговування населення [71, с. 138].

Рекреаційні ресурси включають: природні рекреаційні та культурно-історичні ресурси, соціальні (рекреаційні і туристичні потреби, платоспроможний попит населення) та економічні (інституційне й інфраструктурне забезпечення) умови та ресурси.

Завдяки достатній забезпеченості природно-кліматичними та культурно-історичними ресурсами в Україні є всі передумови для розвитку багатьох видів рекреації і туризму. Причому у більшості регіонів наявні всі складові рекреаційних ресурсів, що дає їм можливість активного виходу на туристичний ринок.

Природні рекреаційні ресурси в Україні є надзвичайно різноманітними та включають: рекреаційні ландшафти (лісові, приморські, гірські), оздоровчі ресурси (мінеральні води та лікувальні грязі), природно-заповідні об'єкти (національні природні та регіональні ландшафтні парки, біосферні заповідники, парки-пам'ятники, садово-паркового мистецтва тощо), території історико-культурного призначення (пам'ятники архітектури та містобудування, історико-архітектурні заповідники та ін.) [61].

Природні рекреаційні ресурси поділяються на кліматичні, флоро-фауністичні, ландшафтні, мінералогічні. До кліматичних належать: сніговий покрив, комфортні температури, періоди з максимальною сонячною радіацією, тривалість світлової частини доби, вологість повітря, швидкість вітру тощо. Флоро-фауністичні ресурси представлені медоносними та лікарськими рослинами, мисливськими й рибальськими угіддями тощо; ландшафтні – рельєфом, горами, лісами, річками й озерами, узбережжями та пляжами, природно-заповідними територіями та об'єктами тощо. Можливість організації водних видів відпочинку (водного туризму і спорту, риболовлі, водолікування, купально-пляжного відпочинку) залежить від якості води, дна, пляжної смуги й естетичних властивостей довкілля.

Провідне місце серед ландшафтних ресурсів займають ліси, парки, лісопарки, зелені зони міст. Рекреаційні ліси становлять близько 10 % усіх лісів державного лісового фонду. Фітолікувальні ресурси обмежуються параметрами рекреаційного використання лісів, їхніми водоохоронно-захисними властивостями, цілющим впливом на організм людини і сприятливим санітарно-гігієнічним фоном для лікування, відпочинку, туризму [63].

Лісолікувальні ресурси в Україні розташовані досить нерівномірно. Найбільше лісових масивів зосереджено в південно-західних регіонах держави. Для лісової і лісопаркової зон основними видами рекреаційно-туристичної діяльності є туризм і спорт (пішохідний і лижний туризм, кінний спорт, спортивне та ліцензійне мисливство, спортивне орієнтування тощо); фіто- та кліматолікування; загальнооздоровчий відпочинок; збір ягід, грибів, лікарських рослин тощо.

Природно-заповідним територіям та об'єктам належить особливе місце у структурі ландшафтних ресурсів, а саме: заповідникам та заказникам різних форм і напрямів заповідання, національним природним паркам, дендропаркам, цінним природним об'єктам, пам'яткам природи і садово-паркової культури. Рекреаційно-туристична діяльність у таких місцях допускається лише в тому обсязі, який гарантує збереження цих цінних природних комплексів.

Заповідники та національні природні парки створюють з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів і об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність [72, 73].

В Україні кількість заповідників і природних національних парків та їх площа в останні роки збільшилась, зокрема 2014 року порівняно з 1990-м – відповідно у 3,38 та 4,15 разу (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Чисельність заповідників та природних національних парків
в Україні, по роках***

Показник	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Заповідники і природні національні парки, од.	21	20	31	36	45	50	63	64	71
Їх площа, тис. га	407,0	417,6	887,5	1056,5	1310,5	1382,8	1565,2	1576,1	1688,5
Частка в загальній земельній площі, %	0,70	0,70	1,47	1,75	2,17	2,29	2,59	2,61	2,79

* Джерело: [74, с. 481].

У складі природно-рекреаційних ресурсів важливе значення, обумовлене лікувально-оздоровчими властивостями, мають такі мінералогічні ресурси, як мінеральні води і грязі. Перші представлені природними водами з лікувальними властивостями, що визначаються основним іонно-соляним складом чи підвищеним вмістом біологічно активних елементів і газів, радіоактивних речовин, високою температурою. Мінеральні води України включають основні бальнеологічні групи, а саме:

А – води без специфічних компонентів та властивостей, лікувальна дія яких зумовлена основним іонним складом і загальною мінералізацією. Вони використовуються на курортах Миргорода (Полтавська область), Куяльника (Одеська), Трускавця (Львівська), Феодосії (Крим), Очакова (Миколаївська область) та інших.

Б – вуглекислі води, лікувальні властивості яких пов'язані з наявністю у великих кількостях розчиненого вуглекислого газу, а також іонним складом і загальною мінералізацією. Використовуються на курортах Поляна (Закарпатська область), Голубине у санаторії «Квітка полонини», Сойми – у санаторії «Верховина».

В – сульфідні води, фізіологічна та лікувальна дія котрих зумовлена наявністю сульфідів (вільного сірководню та гідросульфідного іону). Використовуються на курортах Любень Великого (Львівська область), Синця (Закарпатська), Черче (Івано-Франківська область).

Г – залізисті, миш'яковисті або миш'якові води з високим вмістом марганцю, міді, алюмінію. Лікувальна дія зумовлена (крім їхнього іонного, газового складу та мінералізації) одним або кількома з названих фармакологічних активних компонентів. Використовується у санаторії «Гірська Тиса» (Закарпатська область).

Ґ – бромні, йодні та з високим вмістом органічних речовин води, що використовуються на курортах Трускавця (Львівська область), Березівських мінеральних вод (Харківська область).

Д – радонові (радіоактивні) води, які застосовуються на курорті Хмільник (Вінницька область) [75, с. 389–390].

Отже, найбільша кількість джерел мінеральних вод зосереджена в західній частині України, зокрема Закарпатській області, а також Луганській, Дніпропетровській, Полтавській, Рівненській, Івано-Франківській, Харківській, Житомирській, Вінницькій, Хмельницькій, Київській, Черкаській, Донецькій та Запорізькій областях. Окремі джерела стали основою формування таких відомих курортів, як Хмільник, Трускавець, Моршин, Немирів [62].

Друга складова мінералогічних ресурсів – лікувальні грязі, родовищами яких є водойми, болота (чи їх ділянки), грязьові сопки. Їх можна використовувати для лікувальних цілей у санаторіях, профілакторіях, розташованих поблизу родовищ, вивозити в інші лікувальні заклади, імпортувати. В Україні досить значні запаси лікувальних грязей, які

зосереджені головним чином у південних та південно-західних областях. На базі грязьових покладів функціонують найстаріші в Україні грязьові курорти – Бердянськ, Євпаторія, Куяльник, Саки, Хаджибейський тощо. У північно-західних областях поширені торфові грязі, котрі їх використовують на курортах Миргород, Моршин, Немирів, Черче тощо.

Загалом площа освоєних та потенційних рекреаційних територій в Україні (без радіаційної забрудненості) становить 12,8 % (2013 р.) її території і розподіляється відповідно до природних особливостей саме рекреаційних регіонів: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський. При визначенні цих регіонів ураховувалися наступні фактори: геополітичне положення (розташування території, наявність трудових ресурсів, транспортних комунікацій, джерел сировини, енергії, історія розвитку території, традиції та ін.), наявність рекреаційних ресурсів, стан туристичної інфраструктури, попит на рекреацію і туризм, рекреаційно-туристична політика регіону [62].

Зазвичай, рекреаційними ресурсами вважаються культурно-історичні, у тому числі: історичні, археологічні, архітектурні, етнографічні об'єкти та заклади культури (історичні, археологічні, архітектурні пам'ятки, твори монументального мистецтва, етнографічна спадщина, фольклор, центри прикладного мистецтва та ремесел, музеї, виставки, театри тощо). Їх визначальними характеристиками є цінність, привабливість, пізнавальний потенціал. Значний інтерес для розвитку вітчизняного та міжнародного туризму представляють історико-архітектурні пам'ятки Києва, Чернігова, Львова, Одеси, Херсона та інших міст.

Таким чином, Україна володіє потужним потенціалом (природним та історико-культурним) для розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Водночас розвиток національної індустрії туризму та рекреації зазнає впливу значної сукупності чинників зовнішнього середовища: політичних, економічних, правових, інфраструктурних тощо, що відображають характерні особливості суспільної організації країни, сформовані історично.

Важливими передумовами для розвитку рекреації і туризму є потреби населення, що визначаються як його соціальними характеристиками (ментальними, культурними, національними особливостями), так і економічною спроможністю до здійснення витрат на відповідні послуги (власне платоспроможним попитом). Значущість рекреації зростає на фоні посилення впливу негативних наслідків НТП, зокрема погіршення стану навколишнього природного середовища та, як наслідок, суспільного здоров'я. Як свідчать дослідження, оздоровлення дає змогу скоротити витрати на тимчасову непрацездатність одного зайнятого на 3–4 дні щорічно, знизити втрати робочого часу від скорочення смертності у працездатному віці на 6–7 днів щорічно, зменшити перебування на лікуванні в стаціонарі на 2–3 дні, підвищити продуктивність праці на 3 %, скоротити кількість відвідувань поліклінік у 2 рази [33, 34].

Значний вплив на вибір способів і місць відпочинку має рівень матеріальної забезпеченості населення. Залежно від рівня доходів споживачів рекреаційно-туристичних послуг можна поділити на три групи. До першої належать особи з невисоким рівнем доходів (учителі шкіл і професійно-технічних училищ, середній медичний персонал та інші працівники бюджетних установ). Попри це, вони виявляють досить високу активність щодо різноманітних розваг, відпочинку, екскурсійної діяльності, придбання малих сувенірів тощо та формують найбільший сегмент споживачів рекреаційно-туристичних послуг у міжнародному туристичному обміні. Другу групу представляють особи із середнім рівнем доходів (підприємці, лікарі, викладачі вищих навчальних закладів та ін.), основною метою яких є активний відпочинок, пов'язаний із культурно-розважальними заходами, та відвідування оздоровчо-лікувальних процедур. Особи з високим рівнем доходів, які виявляють зацікавленість до вивчення природи, культури, традицій інших народів і спроможні витрачати на туризм і рекреацію значні кошти, формують третю групу. На структуру ринку рекреаційних послуг впливає також вік населення. Відповідно, туризм поділяють на молодіжний – особи у віці 15–29

років; дорослий – 30–59 і третього віку – 60 років і старше.

На рекреаційні потреби населення впливають як суб'єктивні фактори (смаки, переваги, мода на різні види та райони відпочинку; реклама, що стимулює попит на рекреаційні послуги; проведення культурних, спортивних, ярмаркових та інших заходів), так й об'єктивні (наприклад, зміна доходів населення). Наразі лише незначна частина населення України має можливості для повноцінного задоволення своїх рекреаційно-туристичних потреб у зв'язку з падінням їх платоспроможності. Тому сьогодні слід приділяти більше уваги розвитку приміського відпочинку, на садових ділянках, дачах у сільській місцевості, недорогих турбазах, кемпінгах, мотелях.

До зовнішніх чинників впливу на формування та функціонування національного туристичного ринку можна віднести економічну та політичну стабільність у країні, державну політику підтримки туризму, активність й орієнтацію міжнародної діяльності, ступінь інтегрованості у світогосподарську систему, а також моду та імідж. Взаємодія внутрішніх та зовнішніх факторів формує кон'юнктуру ринку та середовище бізнес-діяльності, впливає на попит (його обсяг, структуру, ритмічність). Рівень розвитку національної індустрії туризму визначається здатністю задовольняти потреби різних категорій споживачів.

Серед наведених чинників розрізняють екстенсивні, інтенсивні та стримуючі. До перших належать зростання чисельності працівників, обсягу матеріальних ресурсів, що включаються у господарський обіг, будівництво нових рекреаційних об'єктів; до інтенсивних – підвищення кваліфікації персоналу, удосконалення професійно-кваліфікаційної структури та техніко-технологічної бази, раціональне використання матеріальних ресурсів тощо. Стримуючі чинники негативно позначаються на розвитку рекреаційно-туристичної сфери та охоплюють економічні кризи, зростання зовнішньої заборгованості, політичну і фінансову нестабільність (інфляцію, стагнацію валют), підвищення цін на предмети споживання, безробіття, скорочення обсягів особистого споживання, незадовільну екологічну ситуацію, банкрутство

туристичних фірм тощо [76, 77].

Стабільність і сформованість національного туристичного ринку значною мірою залежить від взаємозв'язку міжнародного та внутрішнього туризму. Стабільний розвиток національного туризму забезпечується саме наявністю ємного внутрішнього туристичного ринку, який водночас є основою і для розвитку міжнародного туризму. В Україні є всі підстави для формування потужного ринку прийому туристів та ринку генерування потоків [78, с. 59–60].

Значною мірою це забезпечується цілеспрямованою державною туристичною політикою, спрямованою на формування привабливого іміджу національної сфери рекреації та туризму. Туристична привабливість формується комплексом ресурсів та заходів, а саме:

наявними туристичними ресурсами (природними, історичними, культурними);

екологічною ситуацією в країні та окремих регіонах;

ціновою і транспортною доступністю пропонованих туристичних послуг; комфортністю подорожування та якістю обслуговування.

Економічні передумови – це розвиток підприємництва, наявність трудових ресурсів, капіталу, сприятливого середовища для розвитку господарської діяльності тощо. Умовами розвитку національного туристичного ринку є рівень національного господарського комплексу (особливо суміжних із туризмом галузей), що створює можливості для формування відповідної туристичної інфраструктури (мережі різнотипних засобів розміщення різного рівня комфортності – готелі, мотелі, туристичні бази тощо, інженерна інфраструктура).

Найважливішою передумовою ефективного розвитку сфери рекреації і туризму є наявність рекреаційно-туристичної інфраструктури: готелів, мотелів, будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, закладів харчування, транспортних засобів, закладів для розваг, атракціонів та ін. Доцільно відзначити, що на початок 2015 р. в Україні налічувалось 1 258 підприємств готельного господарства загальною кількістю 100,67 тис. місць. За формою

власності вони розподіляються таким чином: 40 % перебувають у державній та комунальній власності, 57 – у колективній та 3 % – у приватній. Рекреаційні можливості України також забезпечуються наявністю 3 304 санаторно-курортних та оздоровчих закладів різної відомчої підпорядкованості та форм власності, у тому числі: санаторії – 487, санаторії-профілакторії – 357, бази та інші заклади відпочинку – 2 015, пансіонати відпочинку – 235, будинки відпочинку – 38, пансіонати з лікуванням – 68, інші заклади – 104 [74].

Для розвитку рекреації і туризму вкрай важливими є інфраструктурні передумови: транспортна забезпеченість, достатній рівень соціальної інфраструктури та матеріального виробництва, що сприяє рекреаційно-туристичній діяльності в регіоні, економіко-географічне положення, характер розселення в рекреаційних зонах тощо.

За своїм функціональним призначенням інфраструктура рекреаційно-туристичної сфери поділяється на виробничу (транспорт, зв'язок, будівельна індустрія, водо-, енергопостачання) і соціальну (підприємства торгівлі, ресторанного господарства, побутового обслуговування, культури, дитячі та медичні установи). Важливою умовою формування національного ринку туристичних послуг і його взаємодії на регіональному та світовому рівнях є розвинена транспортна складова з відповідною інтенсивністю руху, економічною і формальною доступністю [79].

На жаль, стан транспортної інфраструктури в Україні є вкрай незадовільним, вона потребує значних інвестицій для формування її відповідно до прийнятих у світі стандартах. Наша держава має розвивати мережу автомобільних доріг і залізниць, аеропортів, морських і річкових портів. Авіаційний, автомобільний, залізничний і річковий транспорт повинні забезпечувати перевезення туристів з урахуванням світових умов і якості сервісу [58]. Не втрачає актуальності проблема водопостачання і каналізації населених пунктів, передусім туристичних центрів і рекреаційних зон.

Для інфраструктурного облаштування території України необхідні значні інвестиції в її забудову, у тому числі з боку центральної та місцевих влад,

залучення іноземних і українських інвесторів на рівні держави, регіонів і громад.

Отже, розвиток національного туристичного ринку залежить від комплексу об'єктивних умов і чинників, що сприяють формуванню і функціонуванню вітчизняної індустрії туризму як міжгалузевого комплексу зі створення тур продукту. Останній має задовольняти специфічні потреби населення щодо дозвілля, подорожей через виробництво та реалізацію товарів і послуг туристичного призначення. Розвиток туристичної індустрії має відбуватися відповідно до національної туристичної політики, мета якої – координація бізнесових та державних зусиль для зміцнення позицій країни у світовому туристичному процесі, світогосподарських соціально-економічних та соціокультурних системах.

В нашій країні сформовані всі передумови для розвитку туристичної сфери, а її туристичний потенціал наразі використовується не повною мірою, адже на частку туризму у структурі ВВП припадає лише 1,5–2,5 %. Основними стимулюючими чинниками в цьому контексті є переважно інфраструктурні зміни.

Загалом рекреаційно-туристична сфера України динамічно розвивається, зростає чисельність туристів і екскурсантів, а також обсяг грошових надходжень від надання туристичних послуг (табл. 2.2). Одночасно спостерігається чіткий виїзний напрям вітчизняного туризму: стрімко зростає чисельність громадян, що виїжджають за кордон з метою туризму, тоді як чисельність тих, хто в'їжджає в країну, а також внутрішніх туристів скорочується. На жаль, зменшуються і прямі іноземні інвестиції в розвиток курортно-туристичної інфраструктури (рис. 2.1), чисельність внутрішніх туристів і екскурсантів, а також іноземних громадян, які відвідали Україну з метою туризму. Різне зниження рівня життя населення у 2014–2015 рр., напевно, стримає ці тенденції, зменшить виїзні потоки, але навряд чи сприятиме зростанню внутрішніх потоків відпочиваючих.

Таблиця 2.2

Основні показники розвитку туризму в Україні, 2000–2014 рр.*

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Питома вага валютних надходжень від туризму, % від ВВП	0,05	0,06	0,07	0,11	0,12	0,04	0,08	0,04	0,05	0,07	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
Видатки резидентів України, що виїжджають за кордон, млн дол. США	17,7	46,9	25,7	44,9	60,0	180,2	124,8	188,8	356,5	194,4	214,3	240,0	375,0	450,0	400,0
Прямі іноземні інвестиції у розвиток готелів та інших місць для тимчасового проживання, млрд дол. США	-	4,6	5,5	6,8	9,1	16,9	21,6	29,5	-	-	-	-	-	-	--
Чисельність внутрішніх туристів, тис.	1351	1488	1545	1922	1012	932	1039	2155	1387	1094	649	716	774	703	323
Чисельність екскурсантів, тис.	1644	1874	1992	2691	1502	1705	1769	2393	2406	1909	1953	823	865	658	1175
Чисельність громадян, що виїжджають за кордон з метою туризму, тис.	285	271	302	344	442	567	868	336	1282	914	1296	1250	1957	2519	2085
Чисельність іноземних громадян, які відвідали Україну з метою туризму, тис.	378	416	418	591	436	327	299	373	373	282	336	234	270	232	17

* Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [74, с. 467; 80, с. 14–15, 78; 81, с. 490].

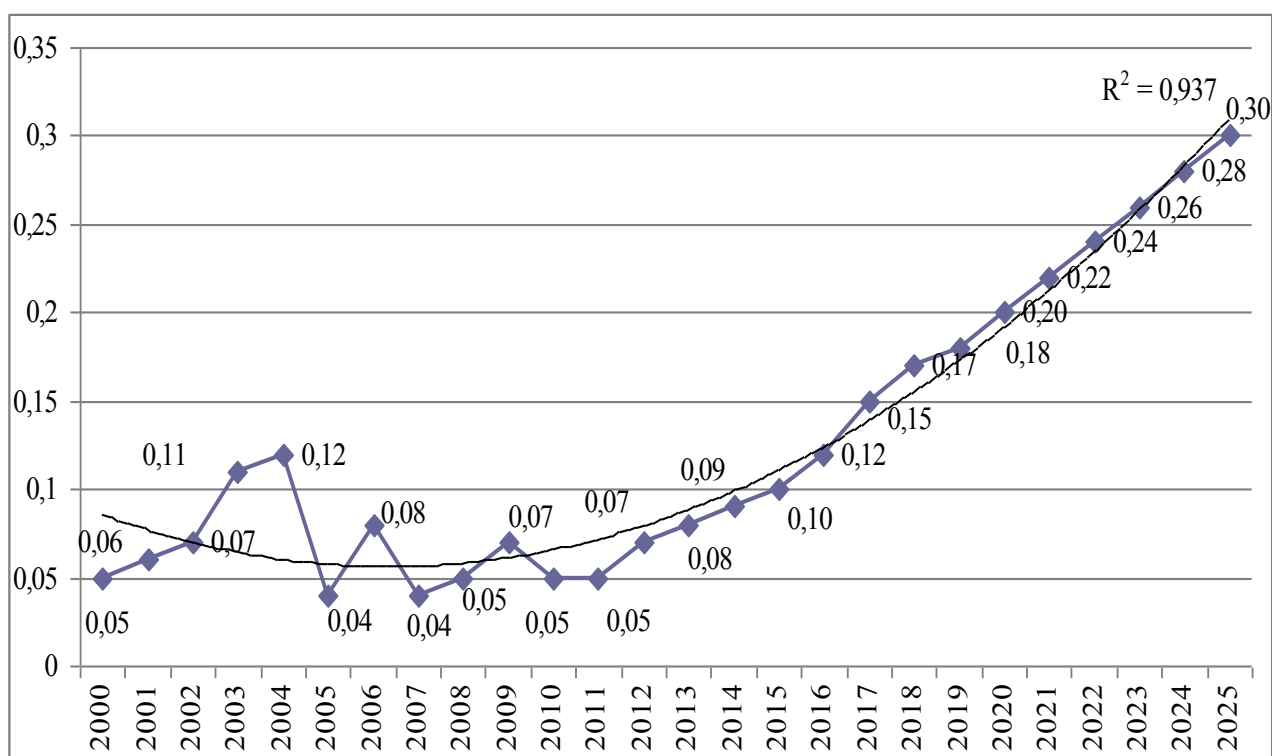

Рис. 2.1. Питома вага валютних надходжень від туризму, 2000–2025 рр., % від ВВП (розраховано автором за даними Держстату України)

Саме тому потрібні принципово нові рішення щодо активізації використання наявного потенціалу, створення нового турпродукту, конкурентоспроможного в Україні та за кордоном, підтримка малого і середнього бізнесу в туристичній сфері, поліпшення якості та доступності рекреаційних і туристичних послуг. Реалізація системних заходів зумовить, за нашими розрахунками, зростання чисельності туристів 2025 року до 6 млн, тобто у 3,2 разу, у тому числі 1 млн іноземців (2,9 разу). Збільшення обсягів внутрішнього туризму, зокрема соціального, забезпечить завантаженість закладів розміщення та реалізацію нагромадженого туристичного потенціалу. До 2025 року рівень бюджетних витрат на туризм становитиме 0,3 % від ВВП (див. рис. 2.1) [39, с. 283].

Як свідчить досвід багатьох європейських держав, що мають значні доходи від міжнародного туризму, доцільно створювати туристичні представництва за кордоном для пропагування національних туристичних продуктів.

Упродовж останніх років у сфері туризму відбуваються глибокі позитивні зміни: розробляються нові маршрути, розвивається готельна інфраструктура, підвищується рівень обслуговування туристів, поліпшується відвідуваність туристичних об'єктів, туристично-рекреаційні можливості України викликають велику зацікавленість у представників міжнародної туристичної індустрії [82]. Зазначене суттєво впливає на динамічне зростання потоків туристів та надходжень від туристичної діяльності.

Однак, розвиток сфери туризму в Україні стримується низкою причин: відсутністю цілісної системи державного управління туризмом у регіонах; недостатністю методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної сфери з боку держави; невідповідністю більшості туристичних закладів міжнародним стандартам; незадовільним станом туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг та міжнародних транспортних коридорів; недостатньою забезпеченістю туристичної сфери висококваліфікованими спеціалістами; недосконалістю бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери.

В рамках реалізації Державної програми розвитку туризму окремі проблемні питання були вирішені. З метою покращення ситуації у туристичній сфері розроблено та прийнято Закон України «Про туризм», Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні». Ці нормативні документи обумовлюють основні напрями та перспективи розвитку туристичної сфери України.

Наразі відбувається адаптація вітчизняного туристичного законодавства до міжнародних норм, удосконалюється договірна база, укладено близько 40 міжнародних угод про співробітництво в сфері культури й туризму з провідними світовими інституціональними установами. В Україні виконуються спільні міжнародні проекти за ініціативи низки міжнародних організацій, спрямовані на збереження навколишнього природного середовища,

поглиблення співробітництва, економіко-соціальний розвиток потенційно привабливих у туристичному аспекті територій.

Сьогодні необхідні нетрадиційні інноваційні підходи до організації управління сферою туризму в Україні як на рівні держави, так і підприємств. Сталий розвиток вітчизняної туристичної сфери на тлі посилення конкуренції, збільшення попиту на міжнародні та внутрішні туристичні продукти, вимог споживачів до наповнення, різноманітності та якості туристично-рекреаційних послуг потребує науково обґрунтованої маркетингової стратегії [83, 84].

Із зростанням економічної та соціальної ефективності рекреаційної і туристичної сфери формуватимуться сприятливі умови для стабільного економічного піднесення, створення нових робочих місць, забезпечення доходів та надходжень до бюджету. Досягти цього можливо тільки шляхом постійного активного просування місцевого продукту на внутрішній та міжнародний туристичні ринки, підвищення конкурентних переваг вітчизняних виробників туристичного продукту.

Держава повинна заохочувати рекреаційну й туристичну діяльність загалом формуючи необхідні економічні та політичні умови, підтримуючи свій загальний імідж рекреаційно-туристичної країни, зокрема фінансуючи масштабні закордонні та національні PR-акції. Це сприятиме рекламуванню привабливих для рекреації і туризму територій як на національному, так і міжнародному ринках в умовах посилення глобалізаційних процесів. У зв'язку з цим необхідно в державному та місцевих бюджетах передбачати відповідні кошти.

Як відомо, одним із пріоритетів соціально-економічного піднесення країни, вагомим чинником стабілізації та структурної перебудови національної економіки визначено розвиток рекреації і туризму. Про це йдеться, зокрема, у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. [57].

Рекреаційно-туристична сфера може бути пріоритетною в розвитку будь-якої сучасної держави, якщо вона володіє необхідним природо-ресурсним потенціалом та здатна підвищити інвестиційну активність, реалізацію

стратегічного сценарію зростання конкурентоспроможності рекреації і туризму на внутрішньому і міжнародних ринках відповідних послуг.

За своїм туристично-рекреаційним потенціалом Україна має всі можливості стати туристичною державою світового рівня. Розширення міжнародних зв'язків відкриває нові шляхи для просування національного туристичного продукту на міжнародному ринку, залучення до глобального інформаційного простору, передового досвіду організації туристичної діяльності [59].

Геостратегічна роль нашої держави як з'єднувальної ланки між північчю і півднем Європи, Європою і країнами Кавказу очевидна. Україна відкрита для міжнародного туристичного співробітництва на основі загальноєвропейських інтеграційних процесів та національних пріоритетів. Виходячи з національних пріоритетів, державна міжнародна туристична політика різноспрямована, реалізується на засадах економічної доцільності та взаємовигідної співпраці з конкретною країною або регіоном, ураховує особливості певного туристичного ринку [60].

Розвиток матеріально-технічної бази рекреаційно-туристичної сфери залежатиме від багатьох чинників: рекреаційно-туристичної активності населення, зростання його доходів, коливання цін на путівки, темпів економічних реформ, упровадження української валюти та її конвертованості, насичення товарного ринку, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності тощо. Тому прогнозувати процеси в ній на віддалену перспективу надзвичайно важко. В найближчий період, очевидно, зберігатиметься тенденція зниження життєвого рівня населення. Основний контингент відпочиваючих становитиме найбільш матеріально забезпечена його частина, тому актуальним залишається питання про державні дотації у санаторно-курортну сферу.

Отже, можна констатувати, що Україна має потужний потенціал для розвитку рекреаційно-туристичної сфери, який характеризується різноманітністю природних ресурсів, наявністю кваліфікованих кадрів, матеріально-технічною інфраструктурою (розгалуженою мережею санаторно-

курортних закладів, готелів тощо). Наявність потужного потенціалу дає змогу ставити перед країною амбітні цілі прискореного розвитку сфери рекреації та туризму, перетворення її на важливий чинник людського розвитку. Водночас для приведення інфраструктури у відповідність до світових стандартів якості послуг необхідні значні інвестиції. Потребують удосконалення механізми і способи використання наявних потужностей в контексті реалізації поставлених цілей розвитку рекреаційно-туристичної сфери.

2.2. Соціальні параметри охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами в Україні

Аналіз соціальної результативності сфери рекреації та туризму передбачає наступним кроком після оцінки наявного потенціалу узагальнення кількісних та якісних показників її функціонування. Необхідно чітко оцінити стан і виявити проблеми щодо задоволення й охоплення населення оздоровчими послугами. Саме тому, необхідно оцінити, по-перше, кількісні та якісні параметри охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами в Україні, по-друге, соціально-економічну результативність функціонування сфери рекреації і туризму.

В розвитку рекреаційно-туристичної сфери важливою, але неоднаковою є роль виїзного та в'їзного туризму. Всесвітня туристична організація вважає, що для збалансованого туристичного ринку необхідна наступна пропорція: один в'їзний турист на одного виїзного і на чотири внутрішні туристи. Країнами активного туризму прийнято вважати такі, де чисельність іноземних туристів перевищує кількість виїздів власних громадян за кордон.

Рекреаційно-туристична сфера національної економіки втрачає в разі виїзду туристів за кордон (зарубіжного туризму) і навпаки: в'їзд туристів з інших країн (іноземний туризм) і споживання ними національного туристичного продукту є джерелом зростання національного доходу, оскільки

збільшує попит на внутрішньому ринку як на туристичні послуги, так і послуги й товари, опосередковано пов'язані з туризмом (мультиплікаційний ефект). На жаль, в Україні обсяги виїзного туризму значно переважають і не компенсуються в'їзним.

Загальна чисельність туристів із незначними коливаннями зростала в нашій країні до 2013 року (рис. 2.2).

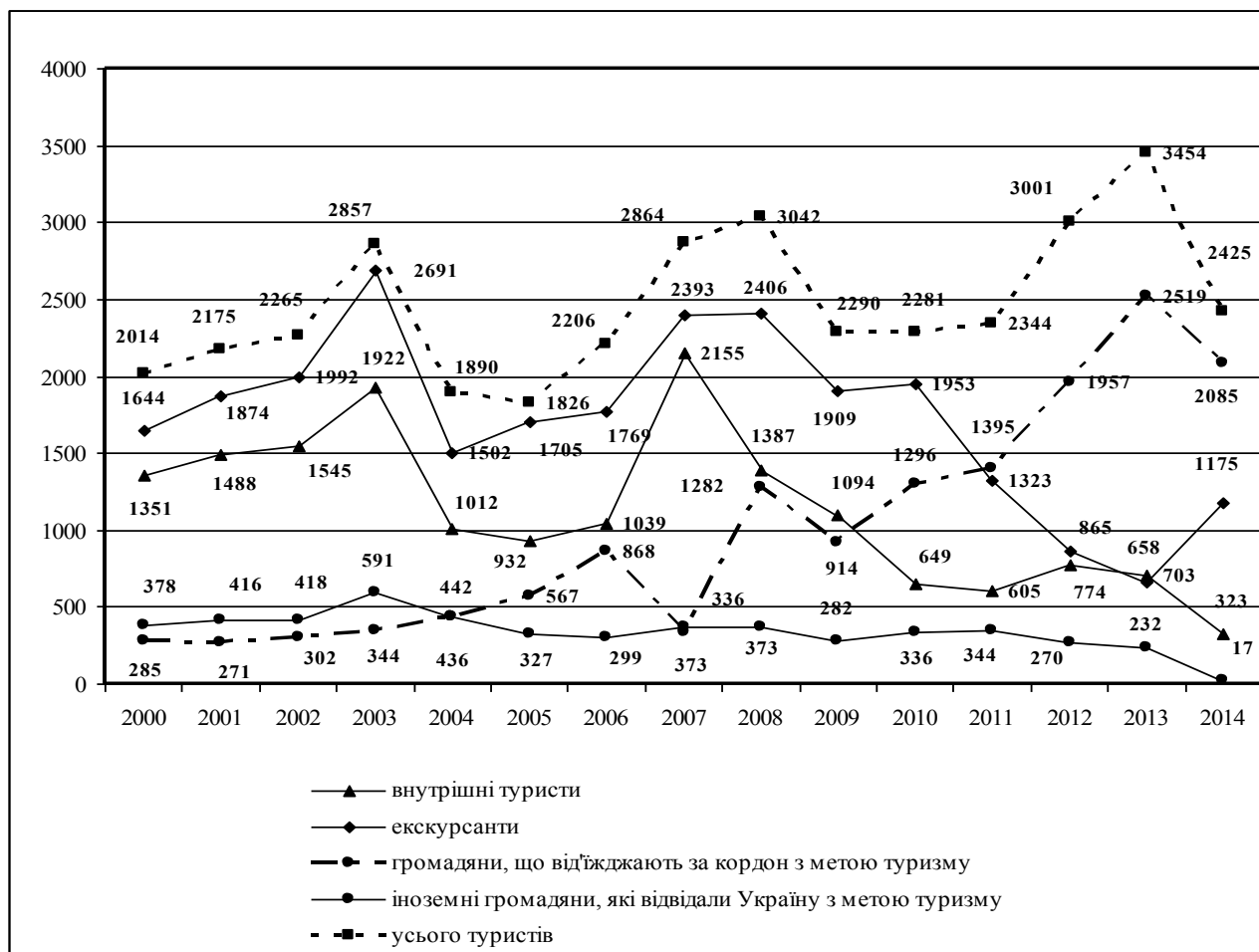

Рис. 2.2. Динаміка туристичних потоків в Україні, 2000–2014 рр., тис. осіб
(побудовано автором на основі даних [74])

Серед 3 454 тис. туристів 2013 року 2 519 тис. (73 %) виїжджали за кордон, 232 (6,7 %) – в'їжджали в Україну та 703 тис. (20,3 %) становили внутрішні туристи. Розподіл туристів за категоріями та метою відвідування впродовж 2011–2014 рр. свідчить про те, що найбільша питома вага серед усіх обслугованих туристів і внутрішніх припадає на дозволя та відпочинок –

відповідно 99,1 та 66,8 %; службовим, діловим поїздкам та навчанню віддають перевагу 6,2 і 22,9 % відповідного контингенту туристів (дод. Б.1–Б.4). У 2014 р. чисельність в'їзних туристів зменшилася до 17 тис. (0,7 %), що пов'язано з військовими подіями в нашій країні.

На жаль, найбільш потужним сегментом туристичного потоку в Україні є чисельність громадян, що виїжджають за кордон, яка протягом 2000–2014 рр. зросла з 285 до 2 519 тис. (2013 р.) та 2 085 тис. (2014 р.). Чисельність іноземних туристів, що відвідали нашу державу, скоротилася відповідно з 378 до 232 та 17 тис. Одночасно обсяг внутрішнього туризму також зменшився з 1 351 до 774 (2013 р.) та 703 тис. (2014 р.) [85, с. 10–11; 74, с. 467].

Такі тенденції свідчать, що рівень розвитку національної індустрії туризму і рекреації не відповідає потребам та вимогам споживачів до якості та світовим стандартам [39, с. 279]. Суттєвим залишається і вплив таких негативних чинників, як економічна та політична нестабільність, військові дії та інше.

Дещо інша ситуація спостерігається із показниками чисельності іноземних громадян, які відвідують Україну з різними намірами, наприклад з метою службової, ділової, дипломатичної та приватної поїздки, тобто туризму, навчання, працевлаштування, імміграції (постійного місця проживання) та культурного і спортивного обміну. Пік цих поїздок припадає на кризові періоди, а саме 2008-й і 2013 рр., що теж характеризується збільшенням відповідних значень (рис. 2.3). Це пов'язано з тим, що в періоди кризи (2008 р.), соціального і політичного безладу (2013 р.) легше скористатися ситуацією, можливо, для бізнес-цілей чи отримання більш дешевих послуг, які надає саме Україна порівняно з іншими зарубіжними державами.

Найбільшим попитом серед українців щодо вибору місця туристичних мандрів користуються Австрія, Білорусь, Болгарія, Чехія, Греція, Ізраїль, Польща, Румунія, Російська Федерація, ОАЕ, Туреччина та Єгипет (дод. В). Привабливою є Україна як місце туризму для споживачів з Білорусі, Польщі, Росії, США, Великої Британії і Туреччини (дод. Д).

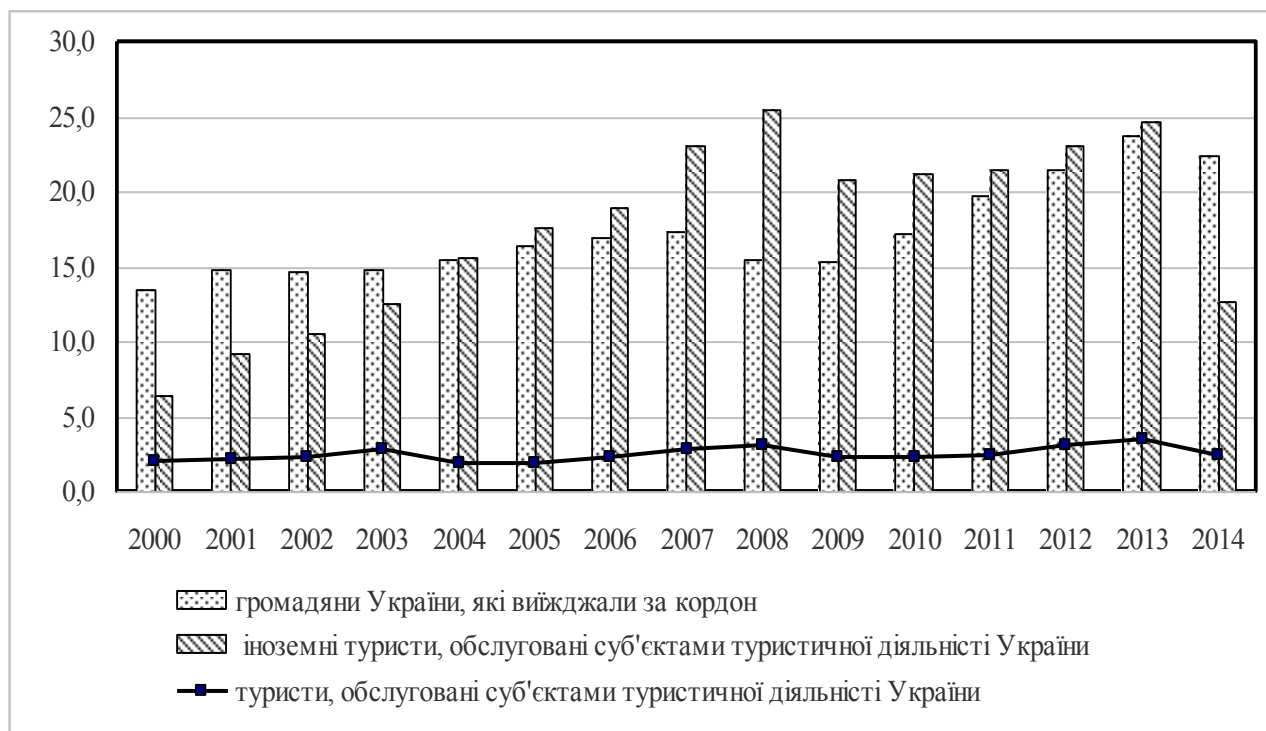

Рис. 2.3. Динаміка міграційно-туристичних потоків України, 2000–2014 рр.,
млн осіб

Через низький рівень якості сервісу, що не відповідає ціновій політиці, недостатню державну підтримку суб'єктів державного підприємництва, низький рівень розвитку транспортної і туристичної інфраструктури вітчизняна туристична сфера реалізує свої можливості лише на одну третину.

Із 1,3 тис. готельних комплексів 2014 року тільки незначна їх частина відповідала сучасним нормам, 80 % готельних підприємств потребували ремонту, номери – реконструкції та переоснащення, технологія обслуговування – автоматизації та комп'ютеризації. Одним із актуальних завдань є розвиток мережі комфортабельних готелів і кемпінгів, насамперед уздовж міжнародних транспортних коридорів, що проходять територією нашої держави [86, 87].

Позитивні зрушення відбулися у сфері готельного господарства та його інфраструктурі. На ринок України вийшли всесвітньовідомі готельні мережі (Sheraton, Hilton, Ibis, Reikartz, Ramada Worldwide, Radisson, Inter-Continental, Hyatt International, Marriott International, Accor Group, Magic Life, Rixos, Kempinski Hotels&Resorts, Fairmont Raffles Hotels International, Continent Hotels

& Resort, Park Inn, Orbis, Rival Hotels, Comfort Green Hotels Holiday Inn), пожвавилися українські готельєри, активувався хостелний рух [77].

Загалом слід зазначити, по-перше, що відбулося зростання потреб населення у рекреаційно-туристичних послугах, по-друге, зменшення можливостей щодо їх реалізації. Несприятлива демографічна ситуація у комплексі з системними соціально-економічними проблемами призвели до погіршення стану здоров'я і середовища життєдіяльності населення. Зростання рівня захворюваності, в першу чергу за рахунок хвороб серцево-судинної системи, систем кровообігу та ендокринної, хвороб крові та кровотворних органів, органів дихання і травлення, спостерігається у більшості регіонів України. У 2014 р. на 100 тис. населення зареєстровано 62,8 тис. випадків захворювань, що на 4,2 % більше, ніж 2000 р., і на 11 % більше, ніж 1995 р., у тому числі дітей віком до 14 років – 130,3 тис. випадків захворювань, підлітків віком 15–17 років – 118,7 тис. [88, с. 21]. Загрозливого поширення серед молоді набули туберкульоз, СНІД, наркоманія, хвороби, що передаються статевим шляхом; скоротилася чисельність тих, хто займається фізичною культурою, спортом і туризмом. Це актуалізує пошук шляхів розв'язання медико-соціальних проблем здоров'я людини, вагомим фактором чого є організація рекреаційно-туристичної діяльності, гармонізованої як з потребами потенційних рекреантів і туристів, так і зі станом довкілля.

Соціальну результативність функціонування сфери рекреації та туризму можна охарактеризувати за допомогою аналізу доступності й охоплення оздоровчими послугами окремих категорій населення, а саме: дітей, дітей з особливими потребами, постраждалих від аварії на ЧАЕС, учасників АТО.

В Україні діє закон «Про оздоровлення та відпочинок дітей», який і регламентує надання оздоровчих послуг (діти оздоровлюються не менше 21 дня або відпочивають не менше 14 днів у стаціонарних закладах оздоровлення та відпочинку). Організація відпочинку та оздоровлення дітей здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, закладів та організацій, позабюджетних надходжень, добровільних внесків

юридичних і фізичних осіб, коштів батьків. За бюджетні кошти всіх рівнів оздоровлюється менше ніж 5 % дітей, причому строго визначених пільгових категорій: діти-сироти та позбавлені батьківського піклування (за законом мають оздоровлюватись стовідсотково), діти із малозабезпечених та багатодітних сімей і талановиті діти. Останні категорії забезпечуються бюджетним оздоровленням за залишковим принципом [89].

За даними Міністерства соціальної політики України за 2013–2015 рр., сума використаних бюджетних коштів скоротилася з 634,8 до 527,3 млн грн, у тому числі на зміцнення матеріально-технічної бази закладів (з 9,4 до 4,5 % від загальної суми використаних бюджетних коштів), а на проведення оздоровлення та відпочинку дітей зросла (з 88,4 до 92,8 %). В 2015 р. на підготовку та проведення оздоровлення та відпочинку дітей виділялися лише кошти обласних бюджетів та бюджету м. Києва (49,3 %) і бюджетів міст та районів обласного значення (50,7 %), у тому числі відповідно на зміцнення матеріально-технічної бази закладів – 1,7 та 1,9 %, на проведення оздоровлення та відпочинку дітей – 95,7 та 90,1 %. Кошти фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності виділялися лише у 2013–2014 рр. на оздоровлення – 360,8 і 325,4, скоротившись на 9,8 %; на відпочинок – 0,1 і 0,9 млн грн, збільшившись у 7,7 разу. Інші залучені кошти (кошти професійних спілок, батьків, підприємств, установ та організацій, спонсорські кошти) в 2015 р. порівняно з 2013 р. скоротилися на оздоровлення на 19,3 %, на відпочинок – 0,3 % (дод. Е.1). [90, с. 52; 93, с. 52; 94, с. 53].

Влітку 2010 р. було оздоровлено 1 718,1 тис. дітей шкільного віку, або 38,8 % їх загальної чисельності, у тому числі в дитячих оздоровчих таборах – 1 336,6 тис. (77,8 %), санаторно-курортних закладах – 583,2 тис. (22,2 %) [91, с. 5, 15]. Влітку 2012 р. – відповідно 1 825,0 тис. дітей (43,0 %), 1 455,5 (79,7), 369,5 тис. (20,3 %) (табл. 2.3, дод. Е.2) [92, с. 7, 21]. У 2014 р. забезпечено оздоровленням та відпочинком понад 2 532,4 тис. дітей (58,9 % від загальної чисельності дітей шкільного віку), що на 795,2 тис. менше порівняно з 2013 р., з

них оздоровленням – 888,6 тис. дітей (20,7 %), або на 533,6 тис. менше, ніж 2012 року.

Таблиця 2.3

**Кількість дитячих закладів оздоровлення і відпочинку, що працювали
влітку, та чисельність оздоровлених у них дітей, 2010–2015 рр.***

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 до 2010, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %
Кількість дитячих закладів, усього, од.	17342	17703	17744	18549	13977	9743	56,2	69,7	52,5
Із них у закладах: оздоровлення	580	541	559	606	452	333	57,4	73,7	55,0
відпочинку	16762	17162	17185	17943	13525	9410	56,1	69,6	52,4
Оздоровлено дітей, усього, тис.	1718	1784	1825	2017	1346	917	58,5	68,1	45,5
Із них у закладах: оздоровлення	381	344	369	407	280	172	57,8	61,6	42,3
відпочинку	1337	1440	1456	1610	1066	745	58,7	69,8	46,3
Частка від загальної чисельності дітей, % у закладах: оздоровлення	22,2	19,3	20,3	20,2	20,8	18,8	-0,2	-2	-1,4
відпочинку	77,8	80,7	79,7	79,8	79,2	81,2	0,2	2	1,4
Питома вага оздоровлених дітей у загальній чисельності дітей 7–16 років, %	38,8	41,5	43,3	48,6	34,9	23,7	-15,1	-11,2	-24,9
Оздоровлено дітей пільгових категорій, усього, тис.	490	496	498	542	401	244	49,8	60,8	45,0
Із них у закладах: оздоровлення	95	86	92	92	63	51	53,7	81,0	55,4
відпочинку	395	410	406	450	338	193	48,9	57,1	42,9
Частка від загальної чисельності оздоровлених дітей, %	28,5	27,8	27,3	26,9	29,8	26,6	-1,9	-3,2	-0,3
Із них у закладах: оздоровлення	24,9	25,0	24,9	22,6	22,5	29,7	4,7	7,2	7,1
відпочинку	29,5	28,5	27,9	28,0	31,7	25,9	-3,6	-5,8	-2,1

* Джерело: [90, с. 6–8, 21; 94, с. 6–8, 21].

Влітку 2012 р. функціонувало 17,7 тис. дитячих закладів оздоровлення та відпочинку (на 2,3 % більше порівняно з 2010 р. і в 2,3 разу – із 2000 р.), у тому числі 3,9 % позаміських (507 – оздоровчих, 178 – відпочинку) та 90,2 % з денним перебуванням (16 013 од.).

З 2014 року суттєво погіршуються показники охоплення оздоровленням і відпочинком як загалом усіх дітей, так і дітей пільгових категорій. Влітку 2015 р. функціонувало 9 743 дитячих заклади оздоровлення та відпочинку, що, на жаль, на 30,3 % менше, ніж попереднього року та на 46,5 % – порівняно з 2013 р. Чисельність оздоровлених дітей відповідно скоротилася до 917 тис. на 30,2 і 53,7 %. Питома вага оздоровлених дітей (без урахування тих, які прибули на оздоровлення в Україну з інших держав) у загальній чисельності дітей 7–16 років 2010 року становила 38,8, а 2015-го – 23,7 % (див. табл. 2.3) [93, с. 7, 21].

Стосовно окремих пільгових категорій дітей, забезпечених оздоровленням і відпочинком, то у період 2010–2015 рр. чисельність оздоровлених із багатодітних та малозабезпечених сімей зменшилася із 320,3 до 169,3 тис.; дітей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи – із 79,3 до 23,2; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – із 67,6 до 37,8; дітей-інвалідів – із 22,7 до 13,5 тис. (рис. 2.4, дод. Е.3) [94, с. 7–8, 21].

Загалом простежується незначне поліпшення ситуації з оздоровленням пільгових категорій дітей, а саме: збільшення із 2 до 4,5 % питомої ваги по всіх категоріях оздоровлених дітей у загальній чисельності оздоровлених та відпочиваючих дітей (табл. 2.4).

Зменшення чисельності дітей шкільного віку, забезпечених оздоровленням та відпочинком у 2014 р. порівняно з 2013 р., спричинено анексією Криму та проведенням антитерористичної операції, обмеженням коштів, виділених з місцевих бюджетів на оздоровлення та відпочинок дітей, реорганізацією структурних підрозділів на місцях.

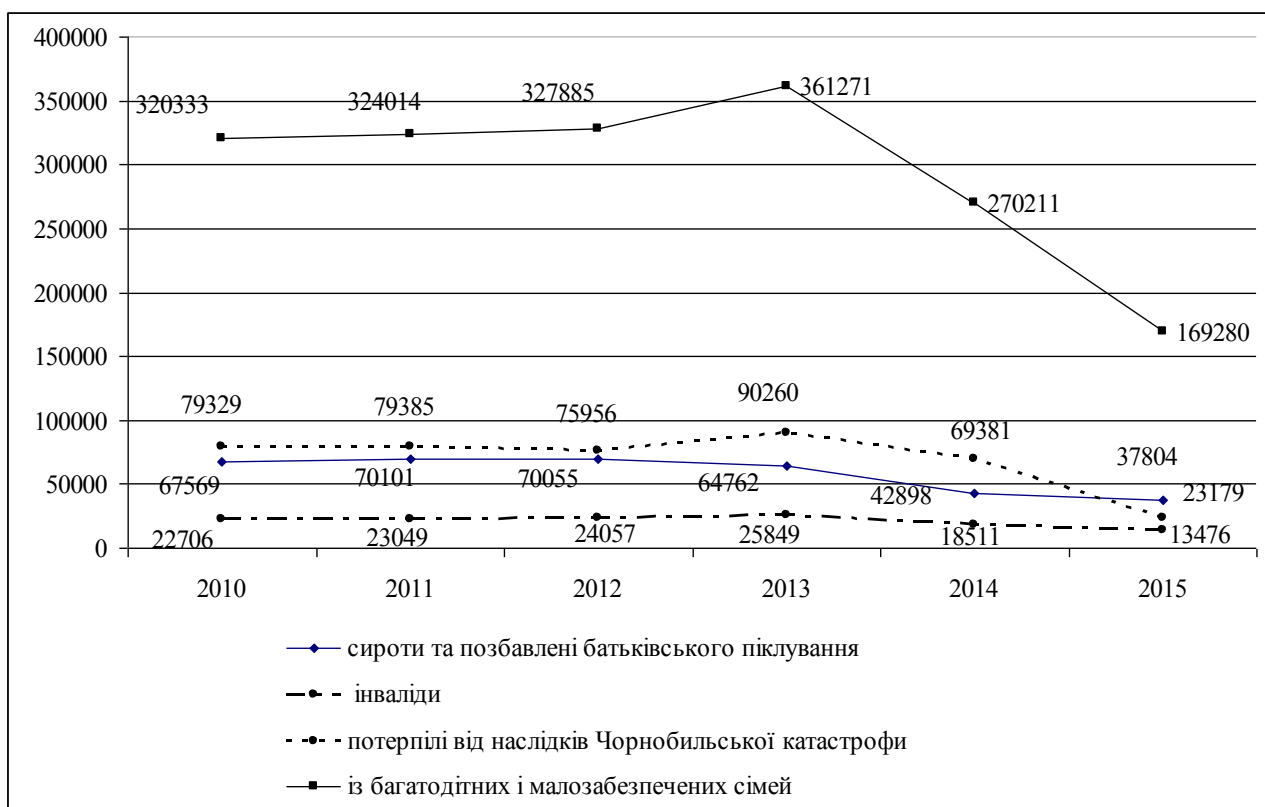

Рис. 2.4. Динаміка оздоровлення окремих категорій дітей улітку 2010–2015 рр., осіб

Таблиця 2.4

Питома вага дітей, які перебували у закладах оздоровлення та відпочинку влітку 2010–2015 рр., %*

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 до 2014, ±
Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, оздоровлені у закладах:							
оздоровлення	57,8	54,4	52,4	50,3	50,3	52,4	+2,1
відпочинку	42,2	45,6	47,6	49,7	49,7	47,6	-2,1
Діти-інваліди:							
оздоровлення	21,8	15,8	19,2	19,7	19,7	23,6	+3,9
відпочинку	78,2	84,2	80,8	80,3	80,3	76,5	-3,8
Діти, потерпілі від наслідків Чорнобильської катастрофи:							
оздоровлення	5,5	6,4	13,7	9,7	9,7	5,2	-4,5
відпочинку	94,5	93,6	86,3	90,3	90,3	94,8	+4,5
Діти з багатодітних і малозабезпечених сімей:							
оздоровлення	14,7	12,1	12,3	11,6	12,6	16,0	+3,4
відпочинку	85,3	87,9	87,7	87,4	87,4	84,0	-3,4

* Джерело: [92, 93, 94].

Влітку 2014 р. оздоровлено та відпочило понад 9,3 тис. дітей внутрішньо переміщених осіб, дітей із сімей загиблих та постраждалих учасників масових акцій громадського протесту під час лютневих подій на Майдані Незалежності, дітей, батьки яких загинули, постраждали або беруть безпосередню участь у проведенні антитерористичної операції. У зв'язку із тимчасовою окупацією території АРК та проведенням АТО держава втратила понад 122 дитячі заклади оздоровлення та відпочинку (у т.ч. Міжнародний дитячий центр «Артек»), а також 68 оздоровчих закладів та 533 заклади відпочинку, які розміщені на території Донецької та Луганської областей.

До вразливих категорій відносяться і особи, постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи. У 2014 р. забезпечувався соціальний захист таких громадян, чисельність яких перевищує 2 млн осіб. Законом України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» видатки на соціальний захист цієї категорії постраждалих передбачено в загальному обсязі 2,6 млрд гривень, у тому числі на оздоровлення та відпочинок – 370,0 млн гривень. У межах виділених коштів закуплено 63 752 путівки. Одночасно відбувається зменшення результативних показників по цій категорії (табл. 2.5).

Прискоренню темпів розвитку дитячого та підліткового оздоровлення в Україні перешкоджають такі чинники: наявна матеріально-технічна база, що перебуває під юрисдикцією різних міністерств і відомств, майже зовсім не використовується для оздоровлення і відпочинку в зимовий і міжсезонний період (відбувається скорочення мережі позаміських таборів унаслідок їх перепрофілювання та браку коштів на ремонтні роботи); незадовільний контроль за ціноутворенням дитячих та молодіжних путівок, вартість яких перевищує фінансові можливості більшості молоді та їх батьків; відсутність гнучкої системи пільг на туристичне обслуговування дітей та молоді, в першу чергу при забезпеченні їх розміщення, харчування, транспортного та культурно-екскурсійного обслуговування [95, 96].

Оздоровлення постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС у спеціалізованих закладах, 2011–2014 рр.*

Показник	2011	2012	2013	2014	2014 до 2011, %	2014 до 2013, %
Чисельність оздоровлених постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС, усього, тис. осіб	138,9	116,2	93,6	73,3	52,7	78,3
У тому числі:						
санаторіях	96,3	74,0	54,4	47,8	49,7	87,9
дитячих санаторіях	22,0	19,0	22,7	18,0	82,1	79,6
дитячих закладах оздоровлення цілорічної дії, дитячих центрах	8,1	6,9	5,6	3,3	40,5	58,4
пансіонатах із лікуванням	2,1	0,8	2,8	0,1	6,2	4,6
санаторіях-профілакторіях	5,7	3,2	3,3	2,6	45,5	78,4
пансіонатах відпочинку	0,8	5,5	0,4	0,1	8,6	19,6
базах відпочинку, інших закладах відпочинку (крім турбаз)	3,5	6,7	4,3	1,2	34,6	28,3

* Джерело: дані Державної служби статистики України за відповідні роки.

На жаль, починаючи з 2014 р., розширюється коло соціально вразливих категорій населення, до яких тепер відносять і постраждалих унаслідок революційних та військових дій. У зв'язку з цим створено Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (постанова Кабінету Міністрів України № 326 від 11.08.2014), на яку покладено функцію встановлення статусу учасника бойових дій учасникам АТО, надання їм передбачених законодавством соціальних гарантій, адаптації та психологічної реабілітації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням, технічними та іншими засобами реабілітації, забезпечення житлом ветеранів війни, соціальної та професійної адаптації.

Важливими показниками соціальної орієнтованості сфери рекреації та туризму є також загальні дані щодо кількості об'єктів туристичної інфраструктури, здатних прийняти населення на відпочинок та оздоровлення. Так, 2014 року майже 3,9 тис. суб'єктів туристичної діяльності (ліцензійних турагентств і туроператорів) надавали послуги 2,4 млн особам, з них 17 тис. іноземцям (0,7 %), отримавши 5 566,6 млн грн доходів від наданих послуг;

4 572 закладів готельного і санаторно-курортного господарства надавали послуги 5,4 млн осіб, з них 552 тис. іноземцям (10,2 %), отримавши 6 578,5 млн грн доходів від наданих послуг [97, с. 11; 85, с. 5]. У 2 644 підприємствах готельного господарства обслуговано 3,8 млн приїжджих (70,3 % відвідувачів), у т. ч. іноземців – 527 тис., або 13,8 % від загальної чисельності приїжджих.

Найбільше готелів та аналогічних закладів розміщення концентрується у Львівській (273 од.), Одеській (235), Закарпатській (229), Івано-Франківській (212) областях, м. Київ (157) та Дніпропетровській (146 од.) області. У 1 928 санаторно-курортних закладах і закладах відпочинку оздоровлено 1,6 млн осіб, у т. ч. іноземців – 24,4 тис., або 1,5 % від загальної чисельності обслугованих осіб. Найбільше оздоровлено громадян у семи областях України: Дніпропетровській (14,6 %), Одеській (13,0), Запорізькій (11,1), Львівській (10,6), Херсонській (7,1), Миколаївській (6,4) і Закарпатській (4,9 %) [97, с. 11, 52–53].

З метою виконання узагальненої діагностики соціальної результативності забезпечення населення об'єктами рекреаційно-туристичної індустрії запропоновано інтегральний індекс за допомогою розрахунку інтегрованих індексів її матеріально-технічної бази та відвідуваності об'єктів. Нами виділено дві групи показників: до першої – інфраструктурна забезпеченість – увійшли дані про кількість місць у готелях та інших місцях короткотермінового проживання та санаторно-курортних закладах у розрахунку на 10 тис. населення; до другої – відвідування об'єктів (чисельність обслугованих/оздоровлених осіб) – чисельність обслуговуваних приїжджих у готелях та інших місцях короткотермінового проживання й оздоровлених у санаторно-курортних закладах у розрахунку на 10 тис. населення.

Провівши відповідні розрахунки за 2000–2014 рр., виділено п'ять груп регіонів з наближеними показниками інтегрального індексу (Іі) розвитку рекреаційно-туристичної діяльності (відносно умовно середньоукраїнського показника, що дорівнює 1,00): найвищий рівень (понад 1,40), вищий середнього

(1,05–1,40), середній (0,70–1,05); нижчий середнього (0,35–0,70); найнижчий рівень (до 0,35) (табл. 2.6, дод. Ж.1–Ж.4).

Таблиця 2.6

**Групування регіонів за рівнем інтегрального індексу (Іі) розвитку
рекреаційно-туристичної сфери України по роках***

Рівень	Регіон, область	Індекс	Рівень	Регіон, область	Індекс
2000–2013 рр.			2000–2014 рр.		
Найвищий	АРК	3,92	Найвищий	АРК	-
	Херсонська	1,60		Херсонська	1,61
	Одеська	1,52		Одеська	1,53
Вище середнього	Миколаївська	1,32	Вище середнього	Миколаївська	1,33
	Львівська	1,17		Львівська	1,21
	М. Севастополь	1,08		М. Севастополь	-
Середній	Запорізька	1,02	Середній	Запорізька	1,05
	М. Київ	1,01		М. Київ	1,00
	Закарпатська	0,85		Закарпатська	0,89
	Дніпропетровська	0,77		Дніпропетровська	0,78
	Київська	0,71		Київська	0,72
Нижче середнього	Донецька	0,68	Нижче середнього	Донецька	0,65
	Полтавська	0,63		Полтавська	0,65
	Волинська	0,61		Волинська	0,61
	Черкаська	0,60		Черкаська	0,60
	Івано-Франківська	0,53		Івано-Франківська	0,55
	Чернігівська	0,51		Чернігівська	0,50
	Рівненська	0,50		Рівненська	0,50
	Харківська	0,50		Харківська	0,50
	Вінницька	0,44		Вінницька	0,45
	Тернопільська	0,44		Тернопільська	0,44
	Луганська	0,40		Житомирська	0,39
	Житомирська	0,39		Сумська	0,39
	Сумська	0,39	Найнижчий	Луганська	0,35
Найнижчий	Хмельницька	0,34		Хмельницька	0,35
	Чернівецька	0,33		Чернівецька	0,33
	Кіровоградська	0,32		Кіровоградська	0,33

* Джерело: розроблено автором.

Також виконано аналіз взаємозв'язку між розвитком матеріально-технічної бази (I_1) і відвідуваністю об'єктів (I_2) рекреаційно-туристичної сфери України та виявлено значну територіальну нерівномірність розподілу об'єктів туристично-рекреаційної сфери та ефективність їх використання впродовж 2000–2013 рр. У результаті виокремлено п'ять груп рекреаційно-туристичних регіонів:

– з найвищим рівнем розвитку інфраструктури і відвідуваності об'єктів: АРК, Одеська та Херсонська області, де сконцентрована основна частина туристично-рекреаційних установ України та які територіально зосереджені поблизу морських і водних рекреаційних ресурсів, що свідчить про достатній розвиток рекреаційно-туристичної діяльності з надання відповідних послуг у курортних зонах і туристичних центрах та інфраструктурну забезпеченість приморських територій;

– вищим від середнього – Львівська, Миколаївська області та м. Севастополь; середнім – Волинська, Закарпатська, Запорізька, Дніпропетровська, Київська області та м. Київ;

– нижчим ніж середній – Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Черкаська, Чернігівська області, що, безумовно, підтверджує наявність значного потенціалу розвитку лікувально-оздоровчої рекреації та туризму;

– найнижчим – Кіровоградська, Хмельницька, Чернівецька області.

Групування регіонів України за інтегральним індексом розвитку рекреаційно-туристичної сфери протягом 2000–2014 рр. виявило, що диспропорція змінюється лише в групі найвищого та найнижчого рівня у зв'язку з анексією Криму та тимчасовою окупацією територій Донецької і Луганської областей (див. табл. 2.6).

На жаль, доводиться констатувати, що розвиток рекреаційно-туристичної сфери в Україні характеризується загалом негативними тенденціями (табл. 2.7). Так, протягом 2001–2014 рр. кількість об'єктів суттєво скоротилася, особливо санаторіїв (спеціалізованих засобів розміщення) – із 3 304 до 1 928 (на 41,6%). Причому зменшення відбулося не тільки 2014 року (на 31,8%). Цей тренд властивий усьому досліджуваному періоду, що свідчить про погіршення ситуації з оздоровленням населення. Підтвердженням цього є зниження і відносних показників: якщо 2001 року на 10 тис. населення було 0,7 закладів даного типу, то 2014-го – лише 0,4.

Показники соціальної результативності об'єктів і суб'єктів рекреації та туризму України, 2001–2014 рр.*

Показник	2001	2005	2011	2013	2014	2014 до 2013, %
Кількість об'єктів, од.:						
- спеціалізованих засобів розміщення	3304	3245	2377	2829	1928	68,2
на 10 тис. населення	0,7	0,7	0,5	0,6	0,4	72,1
- готелів та аналогічних засобів розміщення	1258	1232	1252	3582	2644	73,8
на 10 тис. населення	0,3	0,3	0,3	0,8	0,6	78,1
- суб'єктів туристичної діяльності	2652	2828	4793	5071	3885	76,6
на 10 тис. населення	0,6	0,6	1,1	1,1	0,9	81,1
Чисельність обслужованих/оздоровлених, тис. осіб:						
- спеціалізованими засобами розміщення	3012	3267	2770	2835	1610	56,8
на 10 тис. населення, осіб	622	696	607	624	375	60,1
- готелями та аналогічними засобами розміщення	3497	3938	4657	5468	3814	69,8
на 10 тис. населення, осіб	722	839	1021	1204	888	73,8
- суб'єктами туристичної діяльності	2175	1826	2344	3454	2425	70,2
на 10 тис. населення, осіб	449	386	514	760	565	74,3
Середньооблікова чисельність штатних працівників, осіб:						
- спеціалізованих засобів розміщення	122886	119743	102003	88626	51774	58,4
на 10 тис. населення,	26	26	22	20	12	61,8
- готелів та аналогічних засобів розміщення	-	31312	51415	37867	26644	70,4
на 10 тис. населення	-	7	11	8	6	74,5
- суб'єктів туристичної діяльності	-	10632	14411	13531	11513	85,1
на 10 тис. населення	-	2	3	3	3	90,0
Доходи від наданих послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних платежів), тис. грн:						
- спеціалізованими засобами розміщення						
усього	-	-	6869936,6	6316488,6	3174075,6	50,3
на 1 особу, грн	-	-	150,5	139,0	73,9	53,2
- готелями та аналогічними засобами розміщення						
усього	610010,8	1647159,8	4027621,4	5851483,9	3404439,0	58,2
на 1 особу, грн	12,7	35,3	88,3	128,8	79,3	61,6
- суб'єктами туристичної діяльності						
усього	249701,8	987950,6	4937716,0	5676272,0	5566644,5	98,1
на 1 особу, грн	5,2	21,2	108,2	125,0	129,7	103,8

*Джерело: [98, 73, 85].

Одночасно спостерігаються позитивні тенденції зростання кількості таких закладів, як готелі та аналогічні їм засоби розміщення, а також суб'єктів туристичної діяльності – відповідно з 2 682 до 3 885 та з 0,6 до 0,9 закладів на 10 тис. населення.

Також спадний характер мають показники охоплення населення послугами оздоровлення і відпочинку. Так, найбільше скорочення відбулося щодо чисельності обслугованих/оздоровлених у санаторіях – з 3 012 до 1 610 тис. осіб (на 46,5 %), у тому числі проти 2013 р. – на 43,2 %. Якщо 2001 року на 10 тис. населення в санаторіях оздоровлено 622 особи, то 2014-го – тільки 375 осіб.

Чисельність осіб, обслугованих готелями та суб'єктами туристичної діяльності, загалом постійно зростала до 2013 р., а 2014 р. – скоротилася. В цілому чисельність осіб, обслугованих у готелях, зросла з 3 497 до 3 814 тис. (на 9,1 %), у тому числі на 10 тис. осіб населення – з 722 до 888. Суб'єкти туристичної діяльності надали послуг у 2001 р. 2 175 тис. осіб, тоді як у 2014 р. – 2 425 тис. Чисельність обслугованих на 10 тис. населення відповідно збільшилася з 449 до 565 осіб.

Відзначаючи загалом позитивні тенденції функціонування готелів та суб'єктів туристичної діяльності, слід зауважити, що ці заклади надають послуги переважно на платній основі. Тому відносити їх до характеристик та складових процесу людського розвитку можна лише тоді, коли збільшення охоплення населення цими послугами супроводжується зростанням особистих доходів.

До соціальних аспектів функціонування сфери рекреації та туризму, як зазначалося вище, відносяться і показники зайнятості, які характеризуються негативними тенденціями (див. табл. 2.7). Так, у санаторіях скорочення середньооблікової чисельності штатних працівників становило 57,9 % (відносно 2013 р. – 41,6 %); у готелях – на 15 % з 2005 р. (на 29,6 % з 2013 р.); у туристичній діяльності – зросла з 10 632 (2005 р.) до 11 513 (2014 р.), проте порівняно з 2013 р. зменшилася на 15 %.

У рекреації і туризмі сконцентрований великий потенціал медичних,

управлінських кадрів, допоміжних працівників, зайнятих в обслуговуванні рекреаційного і туристичного потоку. Зокрема, 2014 року в цій сфері було зайнято 89,9 тис. осіб (1,0 % від загальної середньооблікової чисельності штатних працівників – 9 млн), у т. ч. суб'єктів туристичної діяльності (ліцензійних турагентств і туроператорів) – 11,5 тис. осіб (12,8 % від загальної чисельності зайнятих у рекреаційно-туристичній сфері), готелях та аналогічних закладах розміщення – 26,6 тис. (29,6 %), санаторно-курортних і оздоровчих закладах – 51,8 тис. (57,6 %). Чисельність найманих працівників (10,6 млн осіб) порівняно з 2013 р. скоротилася в усіх видах економічної діяльності, зокрема у сфері тимчасового розміщення й організації харчування – на 8,2 %, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – найменше на 0,3 %, склавши разом 269,9 тис. осіб (2,8 % їх загальної чисельності) [99, с. 13]. Вагому частку зайнятих у туристичних і рекреаційних закладах становлять висококваліфіковані кадри: із середньооблікової чисельності штатних працівників у сфері туризму мають вищу і середню спеціальну освіту 6,2 тис. осіб (84,5 %), санаторно-курортних і оздоровчих закладах працювало 5,2 % лікарів та 14,6 % середнього медичного персоналу [97, с. 11, 52–53; 85, с. 5].

Таким чином, на сучасному етапі рекреаційно-туристична сфера України зазнає впливу великої кількості негативних чинників, а саме: нестабільної політичної та економічної ситуації, недосконалого механізму управління, погіршення соціально-економічної ситуації, втрати значної частини свого потенціалу внаслідок анексії та військових дій тощо. На основі аналізу сучасного стану рекреаційно-туристичної діяльності урахуванням системи макроекономічних і регіональних факторів визначено такі особливості їх розвитку:

- погіршення соціальних показників результативності функціонування сфери рекреації і туризму, зниження (особливо протягом останніх двох років) рівня охоплення населення різними видами рекреаційно-туристичних послуг;

- зростання структурної незбалансованості ринку рекреаційно-туристичних послуг у регіонах, утрата значної частини рекреаційно-

туристичного потенціалу сфери (Крим і Донбас);

– хронічне недовантаження об'єктів рекреаційно-туристичної інфраструктури та значна зношеність основних засобів цих підприємств, недостатність ресурсів для покращення якості послуг та інвестування.

В такій ситуації особливо актуалізується питання пошуку ефективних механізмів функціонування рекреації та туризму як важливих чинників економічного і соціального розвитку національної економіки України. Наша держава має всі потенційні можливості для розвитку рекреації і туризму та посилення їх впливу на соціальні аспекти життя населення: відпочинку й оздоровлення, підвищення інтелектуальних можливостей і культурного рівня людини та загалом – якості життя. Разом з тим важлива не стільки економічна реалізація цього потенціалу, скільки посилення соціальних аспектів функціонування сфери рекреації та туризму, її ролі в забезпеченні сталого людського розвитку.

2.3. Діагностика соціально-економічної результативності національної сфери рекреації та туризму

Рекреаційно-туристична сфера є важливою частиною національної економіки у все більшій кількості країн світу, зростають її обсяги виробництва та інвестування на світовому ринку туристичних послуг. Генеральний секретар Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО, UNWTO) заявив, що сектор туризму відіграє все більш важливу роль у стимулюванні економічного зростання і розвитку міжнародної торгівлі, тому необхідно підняти його пріоритет і максимально використовувати відповідний потенціал [100].

Згідно з останніми звітами випуску Барометра міжнародного туризму ЮНВТО, доходи туристичних центрів усього світу від вироблених міжнародними відвідувачами витрат на розміщення і харчування, розваги, шоппінг та інші послуги й товари досягли 2013 року близько 1159 млрд дол.

США, що більше рівня попереднього року на 5 % [101, 102]. Лідерами із залучення туристів є: Європа – 42 % усіх доходів від міжнародного туризму, Азіатсько-Тихоокеанський регіон – 31 та Американський регіон – 20 %. Останні місця аналітики віддають Близькому Сходу – 4 % частки загальних доходів та Африці з відповідними показниками 3 % [101].

Такі результати обґрунтовуються наступними показниками: найсуттєвіше зростання в розмірі 35 млрд дол. США від надання туристичних послуг 2013 року відбулося в Європі – до 489 млрд дол. США. Азіатсько-Тихоокеанський регіон збільшив свої показники на 30 млрд до 359 млрд дол. США. В Америці зростання становило 16 млрд (до 229 млрд дол. США), на Близькому Сході – 47, в Африці – значно менше – 34 млрд дол. США.

Вагому позитивну динаміку цих регіонів можна пояснити професійним системним підходом до управління туристичною сферою держави науковців-економістів, аналітиків, бізнес-еліти [103, 104, 105, 106, 107]. Так, швидкому розвитку туризму Азії сприяють надзвичайно особливі етнографічні ресурси. Туризм у США належно фінансується, підтримується спеціальними урядовими програмами. Цю сферу діяльності визнано в США «другим крупним працедавцем після медичного обслуговування, третім сектором економіки із залучення іноземної валюти після сільського господарства та хімічної промисловості» [108, с. 57].

Аналіз внеску сфери рекреації та туризму в розвиток української економіки має ґрунтуватися на положенні про її значний природний, етнографічний та історичний потенціал. Тільки курортні та рекреаційні зони займають майже 13 % території держави [109, с. 211–217].

Використовуючи запропоновану матрицю соціальної діагностики сфери рекреації та туризму, можливо продіагностувати її у вартісному вимірі. Для цього слід проаналізувати динаміку доходів населення України з використанням статистичної інформації. У період 2010–2014 рр. спостерігається незначне зростання рівня реального доходу населення, причому найвищими темпами, а саме 117,1 %, 2010 року порівняно з 2009-м. Проте у

попередньому періоді відбувався спад цього показника. Зростання доходів громадян розширює можливості подорожування та відновлення сил і здоров'я (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка доходів населення та чисельності громадян України, які виїжджали за кордон, 2000–2014 рр.*

Рік	Динаміка доходів населення		Чисельність громадян, які виїжджали за кордон	
	млрд грн	відсотків від попереднього року	тис. осіб	відсотків від попереднього року
2000	128,7	-	13422	-
2005	381,4	296,3	16454	122,6
2010	1101,2	288,7	17180	104,4
2011	1266,8	115,0	19773	115,1
2012	1457,9	115,1	21433	108,4
2013	1548,7	106,2	23761	110,9
2014	1531,1	98,9	22438	94,4

* Джерело: [74].

Доведено залежність чисельності виїзних туристів від рівня доходу населення України у вигляді полінома другого степеня та експоненціальної функції (рис. 2.5).

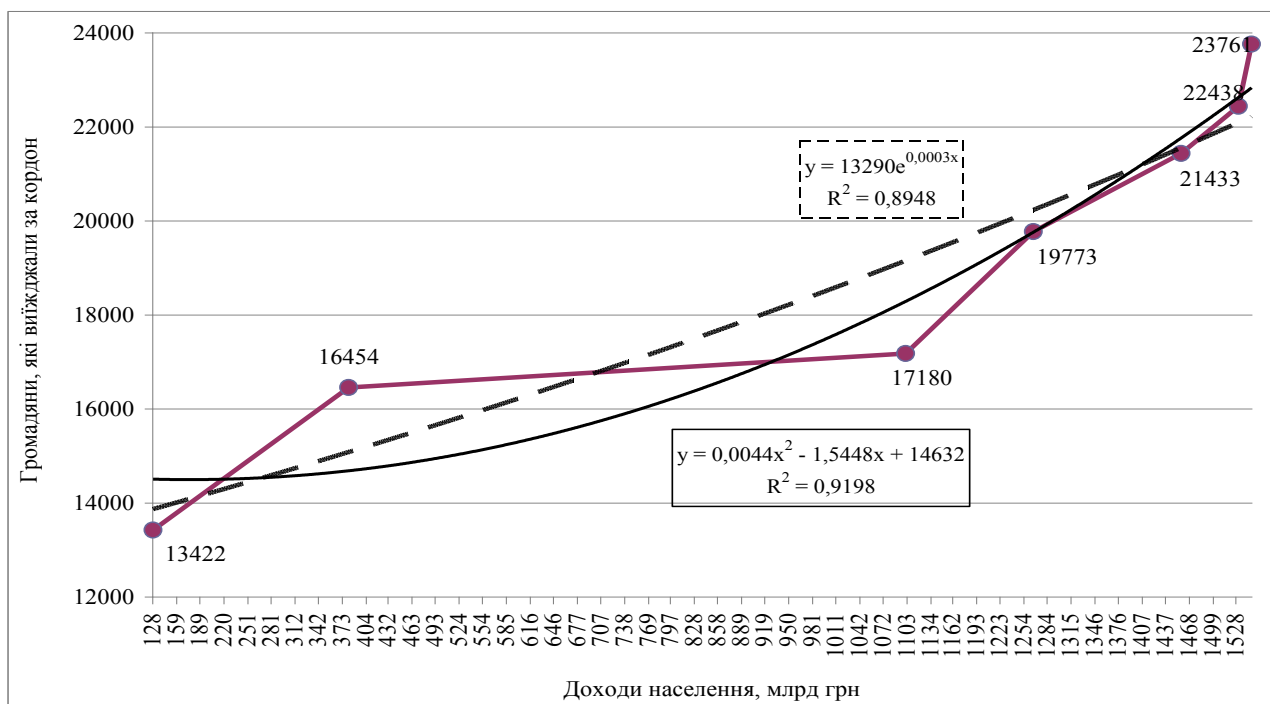

Рис. 2.5. Залежність чисельності виїзних туристів від рівня доходу населення України

Незалежно від способу представлення залежності, існує високий рівень тісноти зв'язку (91,9 або 89,4 %), що підтверджує залежність обсягів сфери рекреації та туризму від платоспроможного попиту населення і, відповідно, рівня його доходів. Отже, забезпечення зростання добробуту населення є важливою умовою прискорення людського розвитку.

Важливим макроекономічним показником є валовий внутрішній продукт (ВВП), що визначається як різниця між випуском у ринкових цінах і проміжним споживанням у цінах покупців, або як сума валових доданих вартостей видів економічної діяльності та податків на продукти за виключенням субсидій на них. Починаючи з 2010 р., розрахунки ВВП здійснюють за видами економічної діяльності (КВЕД-2010) [74].

У період 2005–2014 рр. ВВП (в USD) на душу населення (за ПКС) становив: 2005 р. – 1828,7 грн; 2010 – 2974,0; 2011 – 3570,8; 2012 – 3856,8; 2013 – 4030,3; 2014 р. – 3014,6 грн [110].

Побудуємо рівняння регресії та графік стохастичної залежності чисельності виїзних туристів від рівня ВВП на душу населення (рис. 2.6).

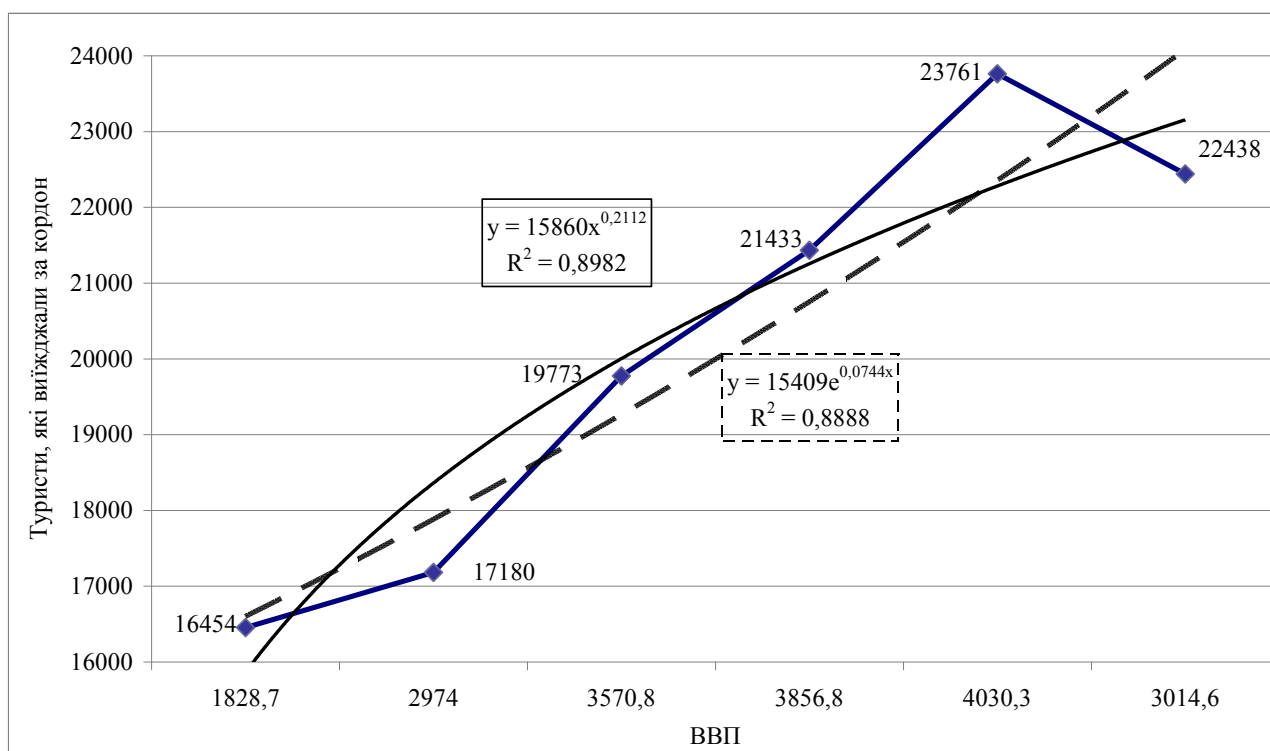

Рис. 2.6. Залежність чисельності виїзних туристів від рівня ВВП на душу населення

Накладемо на розподіл даних лінію регресії, підібравши таке її алгебраїчне вираження, яке забезпечує максимальне значення показника R^2 . Отримуємо рівняння регресії, яке згладжує тенденцію зміни з коефіцієнтом множинної детермінації (R^2), що дорівнює 0,898 або 0,888.

Таким чином простежується залежність чисельності виїзних туристів від рівня ВВП на душу населення України у вигляді ступеневої та експоненціальної функції з високим рівнем тісноти зв'язку (89,8 % або 88,8 %), що доводить доцільність виконання соціальної діагностики сфери рекреації та туризму і необхідність забезпечення зростання рівня ВВП на душу населення.

Розширення можливостей населення України щодо подорожування та оздоровлення пов'язане з підвищенням рівня його доходів і забезпечення економічної стабільності через зростання ВВП. Внаслідок останнього поступово збільшуватиметься частка громадян, що може дозволити собі комфортний відпочинок та оздоровлення і таким чином є цільовим сегментом для операторів туристичних послуг.

Внесок у ВВП здійснюється господарською діяльністю суб'єктів туризму та рекреації, обсяги якої залежать від комплексу факторів. Серед них нами обрано два кількісні показники: кількість готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв та пансіонатів з лікуванням.

Найбільший розмір доходу від надання туристичних послуг у розрізі регіонів України за 2014 р. припадає на місто Київ, Дніпропетровську та Харківську області. Як гіпотезу дослідження нами висунуто твердження, що доходи суб'єктів туристичної діяльності по регіонах стохастично залежать від кількості готелів і аналогічних засобів розміщення та санаторіїв і пансіонатів з лікуванням [111].

За допомогою стохастичних моделей описують закономірності, пов'язані з одночасним впливом на об'єкт багатьох чинників, які можна чітко визначити лише при масових спостереженнях. Найбільш розповсюдженим методом побудови таких моделей є – багатовимірний статистичний аналіз, зокрема кореляційний і регресійний. Як свідчить практика, сформовані саме таким

чином стохастичні моделі мають перевагу при кількісному описі причинно-наслідкових відносин в економіці й соціальній сфері порівняно з детерміністичними моделями. Краще зрозуміти природу досліджуваного явища можна шляхом виявлення кількісних співвідношень, що мають вигляд регресії. У свою чергу це дає змогу впливати на виявлені чинники, втручатися в економічний процес, щоб отримати очікувані результати.

Згідно із класичним регресійним аналізом економічні процеси описуються за допомогою одного не функціонального, а стохастичного рівняння регресії. У ньому кожному наборові пояснюючих змінних, причому лише істотних, може відповідати відразу кілька значень пояснюваної змінної. Неконтрольовані або невраховані фактори, а також помилки виміру включаються у випадковий член (відхилення). Передбачається, що пояснюючі змінні не є випадковими і не корелюють між собою, а випадкова складова має діагональну дисперсійно-коваріаційну матрицю з рівними діагональними елементами (дисперсіями) [112, с. 10].

Для графічного та аналітичного представлення залежності доходів суб'єктів туристичної діяльності в розрізі регіонів від кількості готелів, аналогічних засобів розміщення та від кількості санаторіїв і пансіонатів з лікуванням використано сучасні пакети прикладних програм, а саме Microsoft Office, який забезпечує значне прискорення трудомістких аналітичних перетворень. Однією з таких програм, за якою можливо моделювати стохастичні залежності, є табличний процесор Microsoft Excel.

Ступінь наближення математичного представлення закономірності зміни показника під впливом вибраних факторів відображає коефіцієнт множинної детермінації [113, с. 120]:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n l_i^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}, \quad (2.1)$$

де y_i – фактичне значення i -го показника;

$\bar{y}$ – середнє значення показника для досліджуваного періоду;

l_i – відхилення фактичної точки від оціночної точки загладжуваної прямої.

Із наведеної формули випливає: якщо $\sum_{i=1}^n l_i^2 = 0$, то $R^2 = 1$, тобто коли вибіркові значення попадають на лінію регресії, то коефіцієнт множинної детермінації набуває значення 1. Чим менше відхилення оціночних даних та даних лінії регресії, тим більше коефіцієнт множинної детермінації наближається до одиниці [113, с. 120].

Як показали дослідження, опису економічних процесів за допомогою одного рівняння регресії явно недостатньо через безліч взаємопов'язаних причин і наслідків. Тому для об'єктивного відображення реальних взаємовідносин в економічних процесах доцільно використовувати систему регресійних рівнянь. Розраховані значення випадкового члена рівняння регресії в багатьох випадках (особливо при аналізі часових рядів) відкидають основні припущення класичного регресійного аналізу, що підтверджується обґрунтованими тестами для перевірки гіпотези про вигляд дисперсійно-коваріаційної матриці випадкового відхилення. Ідея про взаємозв'язок між економічними змінними, а також припущення про загальний вигляд такої матриці привели до формування нового типу стохастичних моделей – економетричних [112, с. 10].

Економетрична модель являє собою логічний (звичайно, математичний) опис того, що згідно з економічною теорією є особливо важливим у процесі дослідження певної проблеми. Як правило, модель має форму рівняння чи системи рівнянь, що характеризують виокремленні дослідником взаємозалежності між економічними показниками [112, с. 15].

Залежність ВВП від обсягів доходів суб'єктів туристичної діяльності досліджено за допомогою методів економетричного моделювання.

Як залежну змінну в нашій моделі використано показник Y (доходи суб'єктів туристичної діяльності, млн грн), а як незалежні – x_1 (кількість готелів

й аналогічних засобів розміщення) та x_2 (кількість санаторіїв та пансіонатів із лікуванням).

З метою врахування впливу інших факторів на результативну ознаку, в економетричні моделі вводять додатковий одиничний регресор x_0 для вільного члена, у результаті чого класична стохастична регресійна функція набуває наступного вигляду:

$$Y = \beta_0 X_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + u, \quad (2.2)$$

а для окремого i -го елемента, – такий:

$$Y_i = \beta_0 x_{i0} + \beta_1 x_{i1} + \beta_2 x_{i2} + u_i. \quad (2.3)$$

Адитивна величина u в економетричних моделях відображає відхилення фактичних даних залежної величини від змодельованих: $u_i = Y_i - \hat{Y}_i$.

У процесі моделювання використано статистичні дані за 2014 рік.

Параметри лінійної економетричної моделі визначено за методом найменших квадратів (МНК), а саме:

$$\hat{\beta} = (X' \times X)^{-1} \times X' \times Y, \quad (2.4)$$

де X – матриця яка складається із 6 рядків і 4 стовпців (табл. 2.9);

X' – транспонована до X матриця;

Y – матриця яка складається із 5 рядків і 1 стовпця (табл. 2.10).

$$X' \times X = \begin{pmatrix} 25 & 69237 & 309 \\ 69237 & 359094853 & 1269253 \\ 309 & 1269253 & 6245 \end{pmatrix};$$

$$(X' \times X)^{-1} = \begin{pmatrix} 0,107511 & -6,841E-06 & -0,00393 \\ -6,8E-06 & 1,0324E-08 & -1,8E-06 \\ -0,00393 & -1,76E-06 & 0,000712 \end{pmatrix};$$

$$X' \times Y = \begin{pmatrix} 133971,1 \\ 614434785 \\ 2161924,7 \end{pmatrix}.$$

**Дохід суб'єктів туристичної діяльності та кількість колективних засобів
розміщення в розрізі регіонів України***

Регіон	Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку й аналогічних обов'язкових платежів), тис. грн (Y)	Додатковий фактор (X_0)	Готелі та аналогічні засоби розміщення (X_1)	Санаторії та пансіонати з лікуванням (X_2)
Вінницька	7020,8	1	1248	20
Волинська	4536,6	1	1141	7
Дніпропетровська	19330,2	1	4439	17
Донецька	1787,1	1	1995	7
Житомирська	1740,1	1	1098	5
Закарпатська	2457,0	1	4744	22
Запорізька	9437,1	1	3454	19
Івано-Франківська	1573,6	1	3925	14
Київська	3423,8	1	2397	11
Кіровоградська	3536,9	1	1043	3
Луганська	416,6	1	359	3
Львівська	7842,7	1	8103	48
Миколаївська	2074,7	1	1550	10
Одеська	6978,3	1	5823	28
Полтавська	4663,3	1	1976	13
Рівненська	2820,7	1	964	7
Сумська	984,8	1	759	4
Тернопільська	1369,4	1	1158	8
Харківська	11207,2	1	3214	15
Херсонська	6980,9	1	1914	12
Хмельницька	4772,7	1	1842	13
Черкаська	2660,0	1	1429	8
Чернівецька	2225,3	1	1839	5
Чернігівська	2608,0	1	898	6
м. Київ	21523,3	1	11925	15
Україна	133971,1	1	69237	320

* Джерело: розроблено автором.

Розрахунок відхилень середніх фактичних значень та середніх оціночних значень величини доходів суб'єктів туристичної діяльності*

Регіон	Y	$\hat{Y}$	$\hat{Y}_i - \bar{\hat{Y}}$	$(\hat{Y}_i - \bar{\hat{Y}})^2$	$Y_i - \bar{Y}$	$(Y_i - \bar{Y})^2$
Вінницька	7020,8	2371,518	-2987,33	8924125,282	1661,956	2762097,746
Волинська	4536,6	3080,967	-2277,88	5188729,053	-822,244	676085,1955
Дніпропетровська	19330,2	7752,212	2393,367	5728204,692	13971,36	195198788,5
Донецька	1787,1	4466,453	-892,392	796363,7405	-3571,74	12757355,2
Житомирська	1740,1	3147,058	-2211,79	4892000,84	-3618,74	13095308,14
Закарпатська	2457	7907,397	2548,552	6495118,602	-2901,84	8420698,6
Запорізька	9437,1	6018,346	659,5006	434941,1021	4078,256	16632172
Івано-Франківська	1573,6	7122,103	1763,258	3109078,863	-3785,24	14328072,14
Київська	3423,8	5594,121	235,2756	55354,58584	-1935,04	3744395,282
Кіровоградська	3536,9	3193,681	-2165,16	4687933,384	-1821,94	3319479,939
Луганська	416,6	2083,995	-3274,85	10724644,55	-4942,24	24425775,76
Львівська	7842,7	11590,79	6231,941	38837092,95	2483,856	6169540,629
Миколаївська	2074,7	3540,729	-1818,12	3305545,971	-3284,14	10785601,81
Одеська	6978,3	9250,355	3891,51	15143847,18	1619,456	2622637,736
Полтавська	4663,3	4028,071	-1330,77	1770959,375	-695,544	483781,4559
Рівненська	2820,7	2793,811	-2565,03	6579399,236	-2538,14	6442174,965
Сумська	984,8	2665,008	-2693,84	7256757,292	-4374,04	19132260,91
Тернопільська	1369,4	3040,621	-2318,22	5374164,638	-3989,44	15915663,43
Харківська	11207,2	5900,687	541,8417	293592,4127	5848,356	34203267,9
Херсонська	6980,9	3995,412	-1363,43	1858950,674	1622,056	2631065,667
Хмельницька	4772,7	3810,676	-1548,17	2396826,454	-586,144	343564,7887
Черкаська	2660	3480,277	-1878,57	3529017,276	-2698,84	7283758,936
Чернівецька	2225,3	4349,219	-1009,63	1019345,042	-3133,54	9819098
Чернігівська	2608	2754,662	-2604,18	6781768,045	-2750,84	7567142,712
м. Київ	21523,3	20032,97	14674,12	215329910	16164,46	261289637,8
	$\bar{Y}=5358,84$	$\bar{\hat{Y}}=5358,84$	$\bar{u}_i=0$	360513671,3		680049425,2

* Джерело: розроблено автором.

Після виконання розрахунків, отримуємо значення коефіцієнтів регресії:

$$\hat{\beta} = (X' \times X)^{-1} \times X' \times Y = \begin{pmatrix} 1705,35 \\ 1,622349 \\ -67,9262 \end{pmatrix}. \quad (2.5)$$

Отже, регресійна функція економетричної моделі залежності доходів суб'єктів туристичної діяльності від кількості готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв і пансіонатів матиме вигляд:

$$\hat{Y}_i = 1705,35 + 1,622349x_{i1} - 67,9262x_{i2}u_i, \quad (2.6)$$

де $i = \overline{1,25}$.

Параметр рівняння $\hat{\beta}_j$, $j = \overline{1,2}$ відображає зміни результативної ознаки (Y) за умови зміни факторної ознаки (x_j) на одну одиницю виміру. Рівняння (2.6) доводить, що на формування доходів від надання туристичних послуг позитивний вплив має нарощування кількості готелів та аналогічних засобів розміщення. Від'ємне значення коефіцієнта регресії $\hat{\beta}_2$ пояснюється тим, що санаторії та пансіонати з лікуванням часто (переважно) демонструють збиткову діяльність у своїй фінансовій звітності.

Природно, результати досліджень будь-якої моделі можуть мати практичну цінність, якщо вона адекватна явищу, що вивчається, тобто досить добре відтворює реальну ситуацію. Точність та об'єктивність побудованої моделі перевірено за допомогою відхилень середніх фактичних та оціночних значень залежної ознаки (див. табл. 2.10):

$$\bar{Y} = \frac{\sum Y_i}{n} = 5358,84; \quad \bar{\hat{Y}} = \frac{\sum \hat{Y}_i}{n} = 5358,84.$$

Така рівність $\bar{Y} = \bar{\hat{Y}}$ доводить правильність попередніх розрахунків.

Адекватність моделі перевіряють на підставі середнього значення відхилень між фактичними та розрахунковими значеннями залежної змінної ($\bar{u}_i$). Якщо $u_{ii} = 0$, це означає, що розбіжностей немає, тобто модель адекватна.

Коефіцієнт детермінації становитиме:

$$R^2 = \frac{\sum (\hat{Y}_i - \bar{\hat{Y}})^2}{\sum (Y_i - \bar{Y})^2} = \frac{360513671,3}{680049425,2} = 0,5301286. \quad (2.7)$$

Отриманий коефіцієнт детермінації $R^2 \approx 0,53$ свідчить, що на 53 % можливо стверджувати про залежність варіації доходів від надання

туристичних послуг у розрізі регіонів України від розподілу готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв і пансіонатів. На варіацію інших 47 % впливають інші фактори.

Економетрична модель, що пояснює поведінку одного показника, складається з одного рівняння, а модель, яка характеризує зміну кількох показників, – із такої ж кількості рівнянь. У моделі можуть бути також тотожності, що відображають функціональні зв'язки в певній економічній системі. Оскільки така модель поєднує не лише теоретичний, якісний аналіз взаємозв'язків, а й емпіричну інформацію, то в ній, на відміну від просто економічної моделі, завжди наявні стохастичні залишки. Саме ймовірнісні характеристики цих залишків зумовлюють якість тієї чи іншої аналітичної форми моделі. Економетрична модель – це функція чи система функцій, що описує кореляційно-регресійний зв'язок між економічними показниками, причому залежно від причинних зв'язків між ними один чи кілька із цих показників розглядаються як залежні змінні, а інші – як незалежні [112, с. 15].

Достатньо високий рівень тісноти залежності (53 %) між варіацією доходів від надання туристичних послуг у розрізі регіонів України та розподілом готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв і пансіонатів з лікуванням дає підстави для дослідження залежності парної кореляції між варіацією доходів від надання туристичних послуг та кількістю готелів й аналогічних засобів розміщення. Для представлення залежностей використано засоби табличного процесора Microsoft Excel, результати відображено графічно поліноміальним способом (рис. 2.7).

Унаслідок накладення на розподіл даних лінії регресії, підібравши таке її алгебраїчне вираження, яке забезпечує максимальне значення показника R^2 , отримано рівняння регресії – поліном другого ступеня, що нівелює змінний тренд з коефіцієнтом множинної детермінації $R^2 = 0,522$:

$$y = 3E - 05x^2 + 1,162x + 1755. \quad (2.8)$$

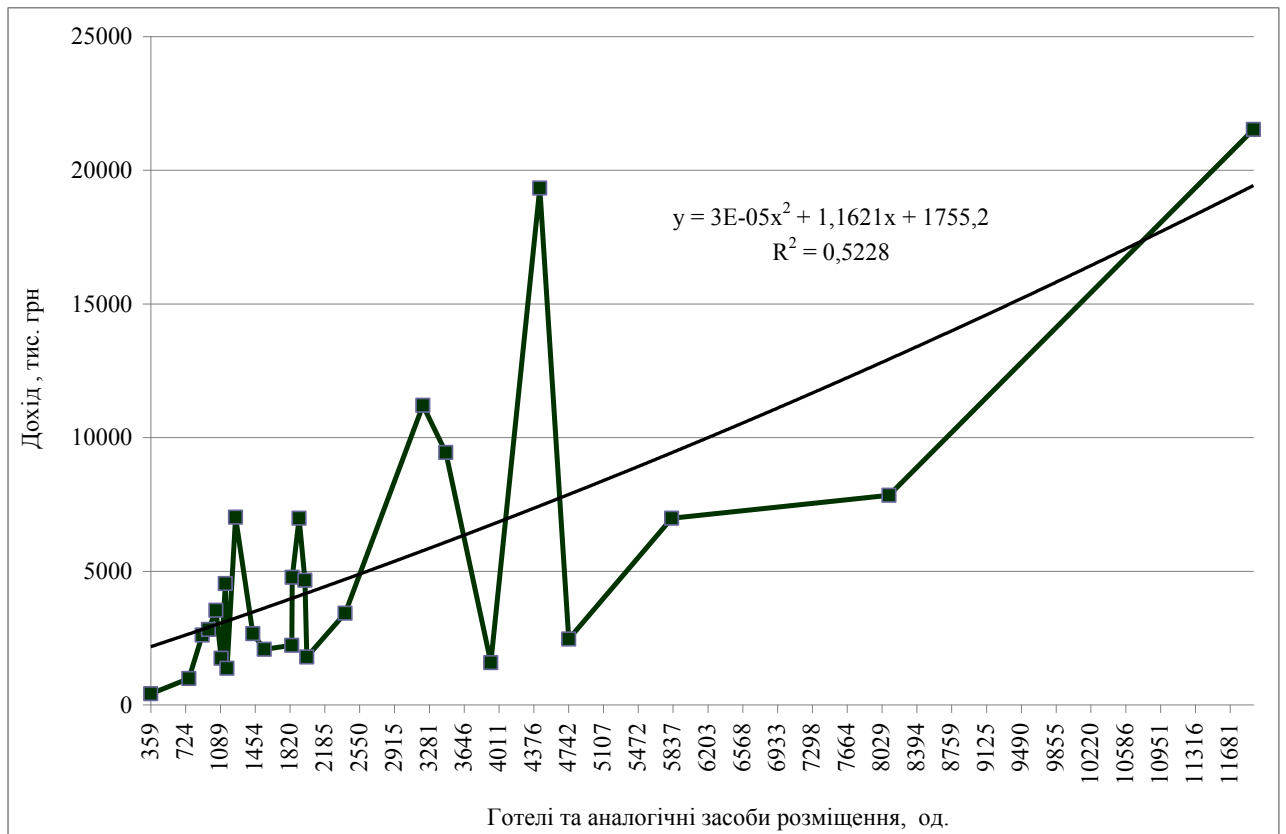

Рис. 2.7. Залежність доходів суб'єктів туристичної діяльності від кількості готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв та пансіонатів з лікуванням

Чим ближче R^2 до одиниці, тим сильніший зв'язок між досліджуваними величинами. $R^2 = 0,522$ дає можливість стверджувати про тісний зв'язок між доходами суб'єктів туристичної діяльності та загальною кількістю готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв та пансіонатів з лікуванням.

Таким чином, за інших рівнозначних умов варіація доходів від надання туристичних послуг на 52,2 % залежить від варіації кількості готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, і ця залежність представлена у вигляді поліноміальної функції (див. рис. 2.7).

Змодельовані нами взаємозв'язки є важливим інструментом наукової абстракції, що допомагає виокремити, уособити та проаналізувати суттєві для України характеристики (властивості, взаємозв'язки, структурні та функціональні параметри) сфери рекреації і туризму. Для забезпечення

зростання доходів суб'єктів її господарської діяльності, особливого значення набуває математичне моделювання, оскільки інші експерименти для цього не завжди доречні. Завдяки застосуванню потужного математичного апарату побудовані нами моделі є найефективнішим і найдосконалішим методом складання планів і прогнозів на майбутні періоди. У свою чергу, математичні методи не можуть застосовуватися безпосередньо щодо дійсності, а лише стосовно математичних моделей того чи іншого кола явищ.

Щоб бути ефективним інструментом вивчення економічних процесів, математична модель насамперед має відповідати таким вимогам [112, с. 21]:

- будуватися на основі економічної теорії й відображати об'єктивні закономірності процесів;
- правильно відтворювати функцію та (чи) структуру реальної економічної системи;
- відповідати певним математичним умовам (мати розв'язок, узгоджені розмірності тощо).

Незважаючи на те, чи використовується економетричний підхід до моделювання залежності доходів від надання туристичних послуг та кількістю готелів й аналогічних засобів розміщення, чи засоби табличного процесора Microsoft Excel, завжди отримується високий рівень тісноти зв'язку. Це свідчить про те, що для регіонів України варіація розподілу готелів та аналогічних засобів розміщення, санаторіїв і пансіонатів з лікуванням суттєво впливає на формування доходів від надання туристичних послуг.

Доступність рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг залежить від дії як факторів макроекономічного характеру, у тому числі ВВП, видатків державного і місцевого бюджетів, доходів населення, заробітної плати, так і соціодемографічних характеристик населення, зокрема від суб'єктивних оцінок громадянами своїх потреб, які в цілому визначають вибір пріоритетів у споживанні послуг. Наводимо аналіз динаміки рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг спожитих населенням протягом 2010–2014 рр. (табл. 2.11).

**Динаміка обсягу рекреаційно-туристичних та соціально-культурних
послуг, реалізованих населенню за видами економічної діяльності
(включаючи ПДВ)***

Вид діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2014/ 2010, %	2014/ 2013, %
Обсяг послуг, реалізованих населенню, млн грн	58439,5	68905,8	74876,1	80974,2	78837,7	134,9	97,4
у розрахунку на одну особу, грн	1274	1531	1642	1780	1833	143,9	103,0
Тимчасове розміщення та організація харчування, млн грн	2738,2	3097,7	3311,6	3673,2	9067,1	331,1	246,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, млн грн	3767,3	5011,7	5153,6	5736,3	4829,0	128,2	84,2
Освіта, млн грн	3021,6	3172,5	3010,3	2852,2	2638,5	87,3	92,5
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, млн грн	1692,5	2546,5	5067,1	10299,3	13411,2	792,4	130,2

* Джерело: [114, с. 276–277; 74, с. 266–267].

Як видно, відбулося зростання обсягу платних послуг, реалізованих населенню, 2014 року порівняно 2010-м р. в 1,3 разу (в основному за рахунок цінового фактору, поліпшення економічної діяльності – на 33,6 %), у розрахунку на одну особу – в 1,4; у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – у 7,9, тимчасового розміщення та організації харчування – у 3,3, охороні здоров'я – в 1,28 разу. Натомість діяльність у сфері освіти характеризувалася зниженням показника на 12,7 %.

Послуги мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, тимчасового розміщення та організації харчування, освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги мали неоднакову структуру протягом 2010–2014 рр.

Питома вага послуг мистецтва, спорту, розваг та відпочинку в загальному обсязі платних послуг, наданих населенню, зросла на 14,1 %, тимчасового розміщення та організації харчування – на 6,8 %, а послуг освіти зменшилася із 5,2 до 3,4 %, або на 1,8 %, послуг охорони здоров'я та надання соціальної допомоги населенню – на 0,3 %, (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Структура обсягів рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг, реалізованих населенню за видами економічної діяльності, %*

Вид діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2010, ±	2014 до 2013, ±
Усього	100	100	100	100	100	-	-
Тимчасове розміщення та організація харчування	4,7	4,5	4,4	4,5	11,5	+6,8	+7,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	6,4	7,3	6,9	7,1	6,1	-0,3	-1,0
Освіта	5,2	4,6	4,0	3,5	3,4	-1,8	-0,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2,9	3,7	6,8	12,7	17,0	+14,1	+4,3

*Джерело: [114, с. 278–279; 74, с. 268–269].

Отже, надання рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг населенню має тенденції зростання платних послуг тимчасового розміщення та організації харчування, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку і обмеження доступу громадян до соціально важливих послуг – освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – і, як наслідок, посилення соціальної диференціації щодо їх споживання. У зв'язку з цим перспективи щодо надання рекреаційно-туристичних платних послуг необхідно оцінювати з урахуванням змін вартості послуг, унаслідок чого можливий перерозподіл структури споживчих витрат домогосподарств, що впливає на рівень забезпечення населення рекреаційно-туристичними послугами [39, с. 324].

Динаміка платоспроможного попиту населення на послуги конкретизується показниками споживання рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг домогосподарствами. Статистичні обстеження свідчать, що у структурі домогосподарств спостерігається в цілому повільне,

але неухильне зростання витрат на рекреаційно-туристичні та соціально-культурні послуги (табл. 2.13; дод. 3.1).

Таблиця 2.13

Структура грошових витрат усіх домогосподарств на відпочинок та культуру, ресторани та готелі*

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2010, ±	2014 до 2013, ±
Відпочинок та культура							
У середньому на одне домогосподарство, грн	54,48	65,21	70,37	76,95	69,76	128,0	90,7
Частка від споживчих витрат, %	2,2	2,3	2,4	2,5	2,1	-0,1	-0,4
Частка від грошових витрат, %	2,0	2,1	2,1	2,2	1,9	-0,1	-0,3
Ресторани та готелі							
У середньому на одне домогосподарство, грн	71,65	85,69	89,74	93,55	91,66	127,9	98,0
Частка від споживчих витрат, %	2,9	2,5	2,5	3,0	2,7	-0,2	-0,3
Частка від грошових витрат, %	2,6	2,7	2,4	2,7	2,5	-0,1	-0,2
З них:							
харчування поза домом							
У середньому на одне домогосподарство, грн	53,83	63,11	64,73	70,00	72,85	135,3	104,1
Частка від споживчих витрат, %	2,2	1,8	1,8	2,2	2,2	0,0	0,0
Частка від грошових витрат, %	1,9	2,0	2,0	2,0	2,0	0,1	0,0
оплата путівок на бази відпочинку тощо							
У середньому на одне домогосподарство, грн	4,73	8,12	8,11	5,81	4,32	91,3	74,4
Частка від споживчих витрат, %	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	-0,1	-0,1
Частка від грошових витрат, %	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	-0,1	-0,1

* Джерело: складено за даними Держслужби статистики України.

Починаючи з 2007 р., до структури споживчих витрат внесено такі зміни: витрати на путівки в будинки відпочинку, на бази відпочинку, дитячі табори тощо – до розділу «Ресторани та готелі», а саме групи витрат на оплату послуг, пов'язаних із тимчасовим проживанням. У попередніх квартальних публікаціях ці витрати включалися відповідно до розділів «Різні товари та послуги» і «Відпочинок та культура». Пільги на оплату путівок у будинки відпочинку, на бази відпочинку, у дитячі табори тощо, які враховуються у складі сукупних витрат домогосподарств, також включені до розділу «Ресторани та готелі» [115, с. 353].

Витрати на рекреаційно-туристичні послуги домогосподарствами України характеризують соціальну диференціацію населення за рівнем споживання даних послуг. Розглянемо розподіл витрат домогосподарств за рівнем доходу на

соціально-економічні та децильні групи. За даними державної служби статистики, по-перше, використовують одинадцять груп, які представлені інтервальним рядом витрат домогосподарств залежно від величини грошових доходів. Такий підхід переважно використовується для вивчення споживання домогосподарствами послуг залежно від їх фінансових можливостей. По-друге, використовується статистичне групування домогосподарств за децильними (10 %-ними) групами, завдяки чому можна надати якісну оцінку диференційованому споживанню послуг за критерієм справедливості [39, с. 325]. Отже, розглядатимемо динаміку та структуру грошових витрат домогосподарств на платні рекреаційно-туристичні та соціально-культурні послуги, які в одному випадку розподілені на одинадцять економічних груп за рівнем витрат на послуги, у другому – на десять децильних груп.

Аналіз динаміки і структури грошових витрат домогосподарств за 2011–2014 рр. свідчить, що платоспроможний попит на послуги відпочинку і культури, ресторанів і готелів, охорони здоров'я, випереджає попит на послуги освіти по всіх соціально-економічних групах за рівнем доходу. В цілому витрати на відпочинок і культуру, ресторани та готелі, охорону здоров'я та освіти по всіх групах домогосподарств мають незначні відмінності.

Характерно, що у малодохідних групах населення (від 300 до 1 020 грн – 2011 р. та від 480 до 1 560 грн – 2012–2014 рр.) витрати на відпочинок і культуру, ресторани та готелі, охорону здоров'я й освіти в динаміці різняться несуттєво, що свідчить про низький рівень задоволення потреб на ці види послуг. У середніх і високодохідних групах домогосподарств витрати на відпочинок і культуру, ресторани та готелі, охорону здоров'я випереджають витрати на освіту. Найбільш чітко ця тенденція простежувалася протягом 2012–2014 рр. на прикладі розподілу витрат домогосподарств за децильними групами (дод. 3.2–3.3).

У домогосподарствах, які відносяться до п'ятого–десятого децилей, витрати на відпочинок і культуру помітно вищі, порівняно з першим–четвертим. У домогосподарствах двох останніх децилей (дев'ятому та

десятому) витрати на відпочинок і культуру є найбільш високими, що свідчить про те, що ці види потреб задовольняються лише заможними верствами населення. Отже, витрати на цей вид послуг мають більш значну диференціацію у децильних групах, ніж у соціально-економічних групах.

Стосовно розвитку основних тенденцій платоспроможного попиту населення на послуги впродовж 2011–2014 рр., то особливу зацікавленість викликає розподіл структури домогосподарства за самооцінкою своїх доходів залежно від обсягу зростання грошових доходів (дод. 3.4–3.5).

Згідно з економічними очікуваннями на наступні 12 місяців за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів 2014 року у малодохідних групах населення превалюють витрати на фізіологічні потреби: одяг, взуття, житло, їжу та лікування. При цьому вже в другій, третій, четвертій та п'ятій групах потреба в платних послугах відпочинку виходить на перше місце (рис. 2.8, дод. 3.6).

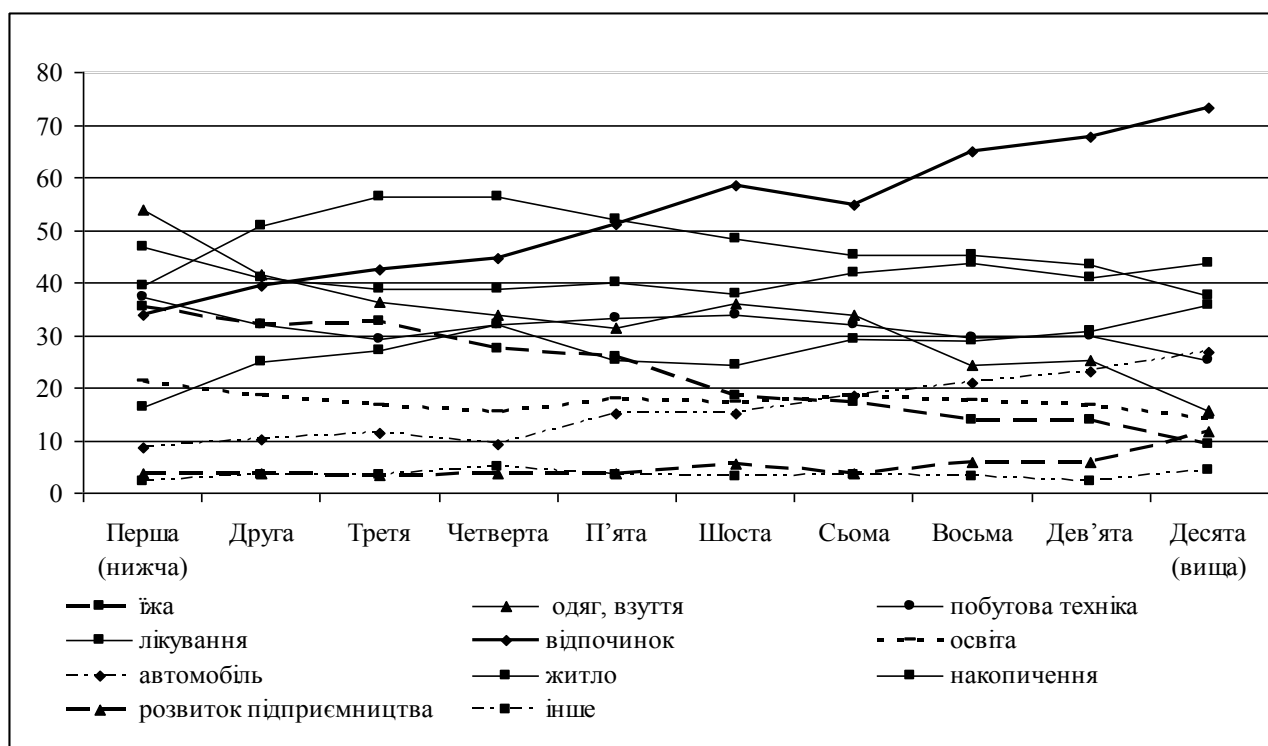

Рис. 2.8. Розподіл домогосподарств за рівнем доходів, економічними очікуваннями на наступні 12 місяців за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів, 2014 р.

З метою аналізу якості життя населення Державна служба статистики України у жовтні 2013 р. провела модульне опитування 10,6 тис. домогосподарств, які брали участь у вибірковому обстеженні умов життя, щодо їхніх доходів та споживчих можливостей. Програма дослідження передбачала вивчення сприйняття населенням ознак бідності та депривації (позбавлення) у сфері їхніх споживчих можливостей, а також аналіз поширення серед домогосподарств окремих проявів позбавлення в частині можливостей задоволення не тільки мінімально необхідних фізіологічних потреб, а й тих, що пов'язані з розвитком особистості та забезпеченням належного рівня комфортності існування [116].

За підсумками опитування сільські мешканці більше, ніж міські, потерпали від майже всіх проявів бідності та позбавлень. Суттєва частина домогосподарств не мали коштів для сімейного відпочинку не вдома, а також не з родичами в їх житлі, щонайменше один тиждень за рік (45 % сільських та 37 % міських домогосподарств).

Позбавлення, пов'язані з низьким розвитком інфраструктури, зокрема супутньої для розвитку туризму, відчували: 46 % сільських (міських – 4 %) домогосподарств через відсутність закладів, які надають побутові послуги, 42 (4) – через незабезпеченість населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги, 29 (6) – через відсутність поблизу житла медичної установи, 25 (2) – через відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою та 15 % сільських (міських – 2 %) – через відсутність поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі [116].

Світовий досвід підтверджує, що економіка розвинених країн залежить від того, як працюють маленькі ресторани, магазини, сервісні центри, готелі, туристичні фірми, місцеві фабрики. Мале підприємництво в них давно оформилось у самостійні структурні підрозділи малого бізнесу. Такі підприємства є мобільними, маневреними та ефективними з огляду на витрати, у своїй діяльності вони наближені до споживачів (туризм, торгівля,

виробництво послуг), спроможні швидко реагувати на зміни попиту і враховувати побажання клієнтів. Створюючи значну кількість робочих місць і займаючи вагомую частку у виробництві ВВП, мале підприємство утворює ядро гарантованої зайнятості більшої частини населення, забезпечує його добробут і відіграє політично стабілізуючу роль у суспільстві [117].

На жаль, в Україні ще не створені умови для стабільного розвитку малого підприємництва і рівень його досить низький. Малими (незалежно від форм власності) визначаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працівників за звітний фінансовий рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не є більшою ніж 70 млн гривень [118].

Значення малого підприємництва в національній економіці і, зокрема, рекреаційно-туристичній сфері, полягає в наступному:

по-перше, зайнятість населення, здатність створювати нові робочі місця, поглинати надлишкову робочу силу – головна функція малого підприємництва, адже тоді, коли на великих підприємствах відбувається скорочення робочих місць, малі фірми не лише зберігають, але створюють нові робочі місця;

по-друге, мале підприємство, будучи антимонопольним за своєю суттю, допомагає утвердженню конкурентних відносин. Характеризуючись численними складовими елементами та високим динамізмом вони значно менше піддаються монополізації порівняно з великими підприємствами. Одночасно, за умов вузької спеціалізації й використання інновацій мале підприємство є дієвим конкурентом, що підриває монопольні позиції великих корпорацій;

по-третє, цей сектор оперативно реагує на зміну кон'юнктури, запиту споживачів і надає ринковій економіці більшої гнучкості;

по-четверте, мале підприємство виконує функцію пом'якшення соціальної напруги і демократизації ринкових відносин, адже саме воно є фундаментальною основою формування середнього класу населення.

Отже, мале підприємництво в рекреаційно-туристичній сфері – це обов’язковий елемент ринкової економіки, двигун економічного та науково-технічного прогресу в суспільстві, важливий стабілізаційний механізм і засіб реалізації особливого підприємницького потенціалу населення.

Аналіз статистичних даних свідчить, що впродовж 2010–2014 рр. частка найманих працівників малих підприємств у загальній чисельності працівників становила 26,1–25,9 %, за видами економічної діяльності, зокрема, на підприємствах, які проводять операції з нерухомим майном, – 62,9–70,9, тимчасового розміщення й організації харчування – 50,7–45,3, освіти – 47,6–57,9, оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 43,1–37,9, охорони здоров’я та надання соціальної допомоги – 35,9–46,9, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 34,9–26,2, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 39,8–34,7 %. Отже, саме в названих видах економічної діяльності перевага належить малим підприємствам, тоді як у промисловості – лише 11,4–11,7 %, сільському, лісовому та рибному господарстві – 24,4–31,4 % найманих працівників зайнято в малому підприємстві (табл. 2.14) [74, с. 286–287].

Але, на жаль, поки що малі підприємства не виконують ролі провідного сектору ринкової економіки, про що свідчать й економічні показники їх діяльності: питома вага обсягу реалізованої продукції (товарів і послуг) 2010–2014 рр. становила 16,9–17,2 % від загального обсягу реалізованої продукції підприємствами, за видами економічної діяльності, зокрема, на підприємствах, які проводять операції з нерухомим майном – 57,3–58,2 %, тимчасового розміщення й організації харчування – 31,2–32,3, освіти – 38,9–58,5, оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 25,1–22,7, охорони здоров’я та надання соціальної допомоги – 23,8–30,3, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 26,5–7,1, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 45,2–38,6 % [74, с. 288–289].

**Основні показники малого підприємництва в національній економіці та
рекреаційно-туристичній сфері, 2010–2014 рр.***

Показник	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість малих підприємств, тис.	357,2	354,3	344,0	373,8	324,6
На 10 тис. населення, од.	78	77	76	82	75
<i>Їх частка в загальній кількості підприємств, %</i>	<i>94,3</i>	<i>94,3</i>	<i>94,3</i>	<i>95,0</i>	<i>95,2</i>
Чисельність найманих працівників на малих підприємствах, тис.	2043,7	2011,8	1951,6	1891,8	1572,0
<i>Їх частка в загальній чисельності найманих працівників усіх підприємств, %</i>	<i>26,1</i>	<i>26,1</i>	<i>25,7</i>	<i>26,0</i>	<i>25,9</i>
У розрахунку на одне підприємство, осіб	6	6	6	5	5
Чисельність зайнятих працівників на малих підприємствах, тис.	2164,6	2091,5	2051,3	2010,7	1675,9
<i>Їх частка в загальній чисельності зайнятих працівників усіх підприємств, %</i>	<i>27,2</i>	<i>26,9</i>	<i>26,7</i>	<i>27,1</i>	<i>27,1</i>
Кількість малих підприємств за видами економічної діяльності:					
тимчасове розміщення й організація харчування, тис.	9,8	9,9	9,5	10,1	7,9
<i>Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств, %</i>	<i>95,7</i>	<i>95,6</i>	<i>95,2</i>	<i>95,7</i>	<i>96,3</i>
Зайнято в усіх підприємствах, тис.	134,5	128,7	137,0	132,6	98,8
<i>Частка зайнятих працівників на малих підприємствах в загальній чисельності зайнятих працівників підприємств, %</i>	<i>51,7</i>	<i>51,0</i>	<i>47,9</i>	<i>46,3</i>	<i>46,5</i>
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, тис.	2,1	2,2	2,0	2,3	1,9
<i>Частка малих підприємств в загальній кількості підприємств, %</i>	<i>94,8</i>	<i>95,4</i>	<i>93,2</i>	<i>95,3</i>	<i>95,1</i>
Зайнято в усіх підприємствах, тис.	28,5	31,9	36,7	35,6	30,7
<i>Частка зайнятих працівників на малих підприємствах у загальній чисельності зайнятих працівників підприємств, %</i>	<i>35,5</i>	<i>34,9</i>	<i>29,7</i>	<i>28,5</i>	<i>27,7</i>

* Джерело: розроблено автором.

Значна частка малих підприємств у цій сфері були збитковими (2010 р. – 41 %, 2014 р. – 33,7 %) [74, с. 304–305]. Це підтверджує необхідність проведення продуманої державної підтримки малого підприємництва у сфері рекреації і туризму України, що тісно взаємопов'язано з отриманням соціального ефекту, підвищенням рівня життя населення.

Висновки до розділу 2

1. Україна має всі об'єктивні передумови, щоб стати однією з передових рекреаційно-туристичних держав світу, однак аналіз сучасного стану функціонування вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери свідчить про її недостатню ефективність. На сучасному етапі вона зазнає впливу великої кількості негативних чинників, особливо нестабільної політичної та економічної ситуації в державі, недосконалого механізму управління з її боку. Це стримує формування інвестиційного клімату, знижує соціальну ефективність, скорочує фінансування та гальмує розвиток туристичної індустрії взагалі.

2. До негативних факторів, які впливають на розвиток ринку туристичних послуг в Україні, належать: значні втрати рекреаційно-туристичного потенціалу внаслідок анексії та військових дій; низька якість послуг; недосконалість організаційно-економічних механізмів регулювання; невідповідність рекреаційно-туристичної інфраструктури міжнародним нормам і стандартам; слабкість інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому та особливо зовнішньому ринках; погіршення рівня та якості життя населення, зменшення його платоспроможного попиту тощо.

3. Динаміка і структура рекреаційно-туристичних послуг характеризуються наступними тенденціями: зростають обсяги виїзного туризму, скорочується чисельність внутрішніх та в'їзних туристів, незадовільною є частка туристичних послуг у структурі ВВП та загальному обсязі валютних надходжень. У 2013–2014 рр. Україна втратила близько 60 % іноземних туристів, що відповідно зменшило надходження до бюджету, знизило рівень зайнятості населення, яка в курортних регіонах має стабільно сезонний характер. Досить відчутних втрат зазнала рекреаційно-туристична сфера України із втратою Криму, у зв'язку з чим й супутні галузі матимуть негативні результати.

4. Сучасний стан рекреаційно-туристичної діяльності характеризується

такими особливостями: погіршення соціальних показників функціонування сфери рекреації і туризму; зниження (особливо протягом останніх двох років) показників охоплення населення різними видами рекреаційно-туристичних послуг; зростання структурної незбалансованості ринку послуг у регіонах, утрата значної частини рекреаційно-туристичного потенціалу сфери (Крим і Донбас); хронічне недовантаження об'єктів рекреаційно-туристичної інфраструктури та значна зношеність основних засобів підприємств; недостатність ресурсів для покращення якості послуг та інвестування; посилення недоступності для значної частини населення рекреаційно-туристичних послуг у результаті погіршення рівня життя і зменшення доходів; зниження частки рекреаційних послуг у структурі платних послуг унаслідок загального зубожіння населення та переміщення витрат на обов'язкові; різке зменшення споживання рекреаційно-туристичних послуг сільським населенням; скорочення витрат населення на ці послуги в загальних витратах і заощадженнях.

5. Розширення можливостей населення України щодо подорожування та оздоровлення можливе за рахунок підвищення рівня доходів населення і забезпечення економічної стабільності через зростання ВВП. Підвищення рівня доходів населення сприятиме збільшенню споживання послуг рекреації і туризму, частки населення, що є цільовим сегментом для операторів туристичних послуг. Обґрунтовано, що на 53 % можливо стверджувати про залежність варіації доходів від надання туристичних послуг у розрізі регіонів України від розподілу готелів, аналогічних засобів розміщення та санаторіїв і пансіонатів. На варіацію решти 47 % впливають інші фактори.

6. Важливим напрямом соціального впливу рекреації і туризму є розвиток малого бізнесу у цій сфері як важливого стабілізаційного механізму і засобу реалізації особливого підприємницького потенціалу населення. Це підвищує рівень зайнятості, сприяє зростанню доходів, посиленню гнучкості ринку, його більшій орієнтації на соціальні запити і потреби споживачів.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

3.1. Концептуальні аспекти підвищення рівня соціальної результативності функціонування рекреації та туризму

Фундаментальною основою забезпечення і підвищення соціальної результативності сфери рекреації і туризму має стати державна політика, орієнтована на досягнення важливих соціальних цілей і пріоритетів. Саме держава повинна встановлювати й визначати загальну стратегію розвитку, політику її реалізації та чіткий режим економічного сприяння індустрії оздоровлення й відпочинку. Саме на формування сприятливого ринкового середовища для соціально ефективного, економічно вигідного та екологічно допустимого розвитку рекреаційно-туристичного бізнесу слід спрямовувати державну політику.

Узагальнюючи всі можливі варіанти державної політики щодо рекреації і туризму, можна виділити два основні її типи [64]:

перший – рекреація, залишаючись у полі зору державних і представницьких органів влади, розвивається як другорядна сфера діяльності, поступаючись іншим секторам;

другий – рекреація визнається пріоритетною сферою перспективного соціально-економічного розвитку країни з чітко визначеною щодо неї політикою і програмою дій. Вона займає адекватне місце на всіх рівнях державного управління, що через різні форми сприяння стимулює підприємницьку активність у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу, залучення інвестицій, у тому числі й іноземних. При цьому рекреація розглядається в широкому контексті розвитку, вагомі соціальні та економічні орієнтири якого можуть бути досягнуті через забезпечення належного рівня

інфраструктури, підготовки кадрів, екологічної безпеки. В такому випадку вона дала б своєрідний поштовх практичним діям в інших сферах, безпосередньо з нею не пов'язаних.

Підтримуємо думку науковців [64], що саме другий варіант повинен стати стратегічною лінією державної політики розвитку сфери рекреації і туризму в Україні. Рекреаційно-туристична сфера може бути важливим підґрунтям забезпечення сталого людського розвитку, адже вона, маючи потужний соціальний ефект, суттєво підсилений відповідною державною політикою, задовольняє важливі суспільні потреби та досягнення соціальних результатів. І саме ці фундаментальні положення мають бути основою підходу до розуміння ролі рекреації і туризму та напрямів їх розвитку [119]. Державну політику слід спрямовувати на формування такого ринкового середовища, організаційні, економічні й правові умови якого сприяли б розвитку бізнесу в цій сфері, вільній конкуренції продуцентів рекреаційно-туристичних послуг у рамках установлених екологічних норм і територіальних регламентів [120, 121].

Рекреація і туризм за часи свого існування перетворилися із важкодоступного відпочинку в індустрію масового відпочинку та оздоровлення для представників різних рівнів населення всіх країн світу. Міжнародний туризм став складовою економічного і соціального розвитку та одним із найбільш характерних проявів глобалізації [122, 123, 124]. Сучасна індустрія туризму та рекреації є одним з найбільших рентабельних видів діяльності світового господарства, що динамічно розвиваються. За даними Всесвітньої туристичної організації і Міжнародного валютного фонду, туризм із кінця 90-х років минулого століття вийшов на перше місце і займає лідируюче положення у світовому експорті товарів і послуг, випередивши автомобільну промисловість, виробництво хімічних продуктів, продуктів харчування та інші галузі.

Середні темпи зростання туризму становлять 7–9 % у рік, що значно перевищує середньорічні темпи піднесення світової економіки в цілому. Сферу рекреації та туризму вигідно відрізняють наступні чинники: невеликі початкові

інвестиції; короткий термін окупності й досить високий рівень рентабельності проектів; швидкозростаючий попит на послуги. Такий успішний розвиток туристичної діяльності у світі обумовлений соціально-економічним ефектом, що отримується в результаті розвитку внутрішнього і в'їзного туризму, котрий:

- створює робочі місця в туризмі і суміжних з ним галузях (кожен турист, що в'їжджає в країну, створює 8–10 робочих місць);
- активізує розвиток готельного і санаторно-курортного господарства, транспортного й ресторанного бізнесу, екскурсійно-інформаційних служб, туристсько-розважальних, спортивно-оздоровчих комплексів і ділових центрів;
- сприяє припливу іноземної валюти;
- стимулює інвестиції в місцеву туріндустрію, тобто збільшення прибутків бюджетів;
- активізує модернізацію місцевих інфраструктур транспорту, зв'язку тощо;
- сприяє збереженню і відновленню історико-культурної і природної спадщини країни, регіонів, міст і селищ;
- підтримує відродження і розвиток традиційних народних промислів і ремесел, виготовлення сувенірної продукції;
- сприяє продуктивному екоорієнтованому використанню земель, що не мають сільськогосподарського значення, що дає змогу зберігати природну флору на великих площах, а також наочно демонструє велике значення природних і культурних ресурсів для економічного й соціального добробуту суспільства.

Для багатьох країн міжнародний туризм став найприбутковішою сферою діяльності, а доходи від нього – важливою складовою національних бюджетів. Подорожі і туризм стимулюють розвиток інвестиційних проектів з розбудови транспортної та готельно-туристичної інфраструктури (зокрема, аеропортів, шляхів, морських портів, реставрацію історичних пам'яток, музеїв, розвиток природних охоронних зон), що підвищує і якість життя корінного населення, і рівень обслуговування туристів [29, 125, 126].

За даними звіту Міжнародної ради з подорожей і туризму (World Travel and Tourism Council), 2014 р. у цій сфері безпосередньо працювало майже 80 млн осіб, або 2,9 % зайнятих у світовому господарстві, а у суміжних із туризмом галузях – ще близько 225 млн осіб (9 % працездатного населення планети) [125, с. 300]. До 2030 р. чисельність туристичних поїздок, за оцінками фахівців ЮНВТО, може зрости порівняно з нинішнім періодом утричі [127, с. 35].

Із 2012 р. Україну визнано міжнародним туристичним порталом «Globe Spots» як одним з найцікавіших туристичних напрямків. Наша держава поки що не належить до світових лідерів за кількістю відвідувань туристами. Проте особливості її географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного і туристично-рекреаційного потенціалу створюють можливості для інтенсивного розвитку багатьох видів і внутрішнього, й іноземного туризму. Нині в рекреаційно-туристичній сфері України нараховується 8,5 тис. підприємств, з яких майже 3,9 тис. – суб'єкти туристичної діяльності (ліцензійні турагентства і туроператори), понад 2,6 тис. готелів та аналогічних закладів розміщення, близько 2 тис. санаторно-курортних і оздоровчих закладів [74, с. 458; 85, с. 5].

Підвищення ролі та соціально-економічної результативності рекреаційно-туристичної сфери має бути в центрі уваги державної політики, що реалізується на різних рівнях – макроекономічному, регіональному та місцевому. Досягнення соціальних цілей державної політики має свою специфіку, цілі, інструменти та показники на кожному рівні.

На макроекономічному рівні концептуально важливим є розробка державної стратегії розвитку сфери рекреації і туризму, в якій чітко формулюються ключові соціально важливі цілі та механізми їх досягнення. На мезорівні (рівні регіонів) задекларовані цілі й завдання конкретизуються, виходячи із наявних природно-кліматичних ресурсів та сформованої інфраструктури. Досить часто у світовій практиці трапляється асиметричність розвитку різних регіонів країни. Так, наприклад, у Туреччині приморські

туристичні регіони високорозвинені, а віддалені гірські масиви є відсталими та непривабливими для туристів із слабким соціальним захистом та недостатньо розвинутою інфраструктурою.

Безпосередньо надання рекреаційно-туристичних послуг здійснюється на мікрорівні, що актуалізує питання визначення поняття туристичної дестинації. Саме тут знаходяться наявні місця розміщення, харчування, розваг, забезпечується певний рівень якості послуг, наявна транспортна, інформаційна, комунікаційна система.

Визначення туристичної дестинації свідчить, що це «фізичний простір, у якому відвідувач проводить не менше однієї ночі. Вона включає такі турпродукти, як допоміжні послуги й визначні пам'ятки, а також туристичні ресурси, відвідування яких разом з дорогою «туди й назад» займає не більше одного дня. Вона має фізичні й адміністративні границі, що визначають форму її управління, а також імідж і репутацію, що визначають її конкурентноздатність на ринку» [29, с. 65].

Реалізація соціально орієнтованої політики розвитку рекреації та туризму на місцевому рівні потребує встановлення конкретних цілей і відповідних індикаторів. У світовій практиці вже напрацьовано інструментарій розробки системи індикаторів з метою управління туристичною сферою з позиції сталого розвитку території. Принципи сталого розвитку туризму пов'язані з використанням і поділом сфери на природне, соціально-економічне та культурне середовище [128].

Забезпечення високої соціально-економічної результативності рекреації і туризму потребує комплексного наскрізного підходу до врахування наслідків її функціонування на всіх рівнях. Реалізація програм розвитку рекреаційно-туристичної сфери можлива тільки на основі постійного і ретельного моніторингу. Тільки за таких умов вона буде ефективною і стійко розвиватиметься.

У 1990-і роки у світі почали розроблятися системи індикаторів для оптимізації функціонування міських систем (Іспанія), індикатори регіонального

розвитку (Чилі), міжнародні індикатори стану довкілля, індексу людського розвитку тощо. У цей же період на базі індикаторів розробляються перші моделі розвитку рекреаційно-туристичних територій (Мальта, південні території Австралії тощо) [129].

Пропоновані індикатори включали традиційні норми розвитку рекреаційно-туристичної сфери (наприклад, оцінку місткості територій), а також нові критерії її стійкого розвитку на різних територіальних рівнях. Вказані розробки 90-х років послужили серйозним поштовхом для розвитку індикаторів сталого розвитку рекреації і туризму.

У 1995–1996 рр. підготовлено перші методики з використання індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації. Вони пройшли апробацію в Канаді, США, Мексиці, Нідерландах, Аргентині та інших державах. Під егідою Всесвітньої туристичної організації проведено низку зустрічей і семінарів з розробки й використання цих індикаторів [130]. На думку Всесвітньої туристичної організації, використання індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації необхідне для:

- ухвалення оптимального рішення про розвиток туризму та зниження ризиків утрат;
- запобігання негативним проблемам розвитку туризму на конкретній території;
- визначення напрямів розвитку туризму;
- розробки бізнес-планів і програм розвитку туризму на території;
- зниження ризиків при первинному плануванні;
- підвищення відповідальності за розвиток туризму та залучення до цього громадськості;
- постійного вдосконалення механізмів розвитку туризму за рахунок регулярного моніторингу стану території.

Таким чином, індикатори сталого розвитку туристичної дестинації слід розглядати як основу піднесення туризму та одночасно як інструмент ухвалення рішень про пріоритетні напрями його розвитку. Фахівці, працюючі в

туризмі, постійно використовують індикатори, які частково можна розглядати як такі, що стосуються сталого розвитку туристичної дестинації.

Найбільш простими з них можна вважати величину витрат і прибутків від туризму, кількість прибуттів. Проте останній показник можливо розглядати як індикатор сталого розвитку туризму тільки в тому випадку, коли це співвідноситься з бажаними результатами і базується на визначенні гранично допустимої місткості. Такі явища, як пікові навантаження, повинні бути ретельно оцінені, оскільки йдеться не лише про проблеми використання номерного фонду, але і про надмірне ресурсне споживання (наприклад, прісної води).

Індикатори можуть відігравати роль певної міри напруженості, сигналів, що дають змогу реагувати на зміну ситуації, критеріїв оцінки міри ризику. Індикатори стійкого розвитку туристичної дестинації пов'язані з аналізом впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, що визначають розвиток туризму. Головна мета – проаналізувати ризики останнього як для туристичного бізнесу, так і досліджуваної території в цілому.

Виділяють наступні типи індикаторів:

попередження – показники, які відображають певні тенденції і попереджають про зміни, що відбуваються в системі «туризм – суспільство – природа». До них, наприклад, відносяться індикатори зниження кількості прибуттів, тривалості перебування туристів на території тощо;

напруги – показники напруженості функціонування вказаної системи і наявності прихованих конфліктів у результаті туристичного використання території (зокрема, водних ресурсів на території в результаті її рекреаційно-туристичного освоєння, зростання злочинності на території).

міри – показники, що потребують визначення: сучасного рівня розвитку рекреаційно-туристичного сфери та її місця у структурі економіки; міри впливу рекреаційно-туристичної діяльності на природне, соціально-економічне і культурне середовище (наприклад, збільшення частки надходжень від розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, зайнятих у рекреаційно-туристичній сфері,

зміна площі лісових насаджень або площі земель, які використовуються для рекреаційно-туристичних потреб тощо); міра ефективності управління рекреаційно-туристичною сферою і територією в цілому (наприклад, оцінка сучасного рівня екологічної ситуації на території, оцінка санітарного стану прибережної і пляжної зон, збільшення чисельності постійних туристів, подовження тривалості перебування на території тощо).

Індикатори можуть мати якісне і кількісне вираження, але останнє по окремих індикаторах може бути непорівнянним. Наприклад, кількість прибуттів може вимірюватися в тисячах, мільйонах за одиницю часу (у рік). Співвідношення внутрішніх і міжнародних туристів виражається у відсотках, а тимчасовими одиницями є місяць, сезон тощо. Кількісні співвідношення можуть розглядатися у вигляді міри поточного стану порівняно з еталонними значеннями, більш ранніми даними тощо [131, с. 188; 132].

Особливу складність у ході розробки індикаторів і їх зіставлення становлять якісні показники. Наприклад, індикатори, що характеризують міру задоволеності рекреантів і туристів їх перебуванням на певній території, індикатори якості виконання прийнятих програм розвитку туризму. Розробка індикаторів сталого розвитку туризму – це складний і багатоступінчастий процес (дод. II).

Основні методи розробки індикаторів полягають у поетапності. Завершальний етап пов'язаний з формуванням остаточного списку індикаторів, використовуваного для дослідження території і планування розвитку на ній туризму. Зупинимося на окремих, найбільш складних етапах розробки індикаторів стійкого розвитку і планування розвитку туризму на території. На початковій стадії – дослідження та організація – збирається первинна інформація про територію, аналізується поточний стан розвитку туризму на ній. Питання проведення меж туристичної дестинації є неоднозначне. Тут часто вступають у протиріччя політичні, адміністративні, природні межі з принципом максимального віднесення.

На думку експертів Всесвітньої туристичної організації, до туристичної

дестинації слід відносити всі зони і ділянки, так чи інакше пов'язані з розвитком туризму. Наприклад, варто враховувати ті райони, де проживає зайняте в туристичній сфері працездатне населення. Крім того, межі території повинні спиратися на екологічні рубежі. Особливе значення при проведенні меж території мають так звані ключові ділянки, що мають значний вплив на територію загалом [130]. Так, національні парки, лікувальні або купально-пляжні туристично-рекреаційні центри поширюють сферу свого впливу на значні територіальні простори [133, 134].

Основне завдання етапу – сформулювати конкретну мету і завдання розвитку туризму на території і визначити його місце в господарському комплексі. Спочатку визначаються бажані індикатори, аналізуються джерела інформації, ведеться збір даних і їх первинний аналіз по запропонованих індикаторах (про що інформуються державні органи й інвестори), далі оцінюється ефективність вибраних індикаторів і проводиться їх ревізія.

Міжнародний досвід свідчить про доцільність залучення в якості експертів представників різних громадських і соціальних сфер. Наприклад, у Норвегії до процесу планування і управління розвитком туризму були залучені: представники різних громадських (соціальних) груп (місцеві громадські організації; корінні (етнічні) народи); державні органи влади на муніципальному, регіональному та державному рівні; неурядові організації (природоохоронні організації, організації, що займаються питаннями збереження культурної і природної спадщини, спортивні організації, риболовецькі та інші); туристи, організації, які представляють інтереси внутрішніх туристів; міжнародні туристичні організації та асоціації.

Вибір індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації залежить від конкретної мети проекту, пріоритетних напрямів розвитку території. Первинний список бажаних індикаторів зазвичай відрізняється від остаточного. І завдання осіб, що займаються управлінням туризмом і плануванням розвитку його на конкретній території, полягає у скороченні кількості індикаторів, залишивши лише найбільш значущі й забезпечені інформаційними даними.

Так, первинний список індикаторів на островах Самоа включав 270 позицій і лише після ретельного відбору він був скорочений до 20 [135].

Кількість індикаторів і їх склад можуть розрізнятися як залежно від конкретної території, так і від мети дослідження. Так, для розвитку екологічного туризму на узбережжі Аргентини важливо було оцінити китів у затоці, тоді як для купально-пляжного відпочинку – характер берегової лінії і наявність природних пляжів.

Слід зазначити, що в окремих випадках доцільно використовувати індикатори, які можуть бути і не забезпечені точними даними, але відображають серйозність проблеми. Наприклад, контроль якості води у прибережних акваторіях може здійснюватися з використанням не лише точних даних екологічних служб, але й альтернативних індикаторів (кількість і характер випадків роздратування шкіри в результаті купання, скарг на стан пляжної зони, медуз біля берегів тощо). У цьому випадку застосування подібних індикаторів є каталізатором (стимулом) для проведення додаткових наукових досліджень і пошуку шляхів вирішення проблемних ситуацій.

Індикатори сталого розвитку туристичних дестинації використовуються на різних рівнях – від локального до глобального. Для їх поєднання необхідна політична участь у розв'язанні проблеми. При визначенні стратегічної мети розвитку регіону, а саме туристичної сфери, слід переходити до вивчення порогової місткості систем – природної, соціально-економічної, культурної. У ході туристичного розвитку території кількість і роль індикаторів можуть змінюватися. Тому процес розробки індикаторів сталого розвитку туристичних дестинацій постійний і потребує відповідного оновлення інформаційних баз даних. У процесі розвитку можуть змінюватися і первинні цілі, закладені на стадії планування. Так, сучасні потреби туристів змушують розробляти і виносити на ринок диференційований продукт, для якого необхідна відповідна матеріально-технічна база. У зв'язку з цим трансформуються критерії стійкості туристичних дестинацій та обґрунтовується необхідність постійного моніторингу як індикаторів, так і ситуації, що змінюється.

Для подальшого обґрунтування концептуальних аспектів підвищення рівня соціальної результативності функціонування рекреації і туризму слід провести багатофакторну діагностику. Вона базуватиметься на переліку чинників, що мають значний вплив на стратегію досліджуваної сфери (табл. 3.1). Такий аналіз має назву PEST-аналіз, що є конкретним інструментом стратегічного аналізу далекого зовнішнього середовища організації [136, 137].

Таблиця 3.1

PEST-аналіз середовища розвитку рекреаційно-туристичної сфери*

Політика	P	Економіка	E
1. Відкритість/закритість країни. 2. Нестабільна політична ситуація. 3. Військові дії. 4. Візовий режим. 5. Туристична політика держави. 6. Брендинг територій. 7. Зміни в законодавстві		1. Кризи у світовій економіці. 2. Рівень національної економіки. 2. Рівень інфляції. 3. Динаміка курсу гривні. 4. Експортно-імпортна політика держави, сфери діяльності	
Соціум	S	Технологія	T
1. Зміни базових цінностей. 2. Зміни рівня і стилю життя. 3. Ставлення до роботи і відпочинку. 4. Демографічні зміни. 5. Зміна структури доходів. 6. Рівень безпеки. 7. Ставлення до туристів		1. Державна технологічна політика. 2. Значні тенденції в галузі НДДКР. 3. Нові патенти. 4. Нові турпродукти. 5. Технологічні зміни в країні	

* Джерело: [136, 137].

Він призначений для виявлення політичних (Policy), економічних (Economy), соціальних (Society) і технологічних (Technology) аспектів зовнішнього середовища, які можуть вплинути на стратегію розвитку сфери рекреації та туризму. Аналіз політичного середовища важливий тому, що він визначає загальні умови, стабільність і безпеку розвитку регіону чи держави загалом. Економічне середовище має бути сприятливим для здійснення різноманітної господарської діяльності. Не менш важливі соціальні характеристики населення, які визначають його готовність і спроможність до відпочинку. Технологічна компонента є важливою в контексті готовності регіону до змін, а також відповідати сучасним технологічним вимогам.

Проведення ретельного PEST-аналізу дасть змогу більш точно формулювати цілі розвитку рекреації і туризму на національному, регіональному та місцевому рівнях. Дуже важливо, щоб він орієнтувався на соціальні цілі: збереження та примноження моральних і духовних благ людства, охорони здоров'я, забезпечення умов відтворення та збереження навколишнього природного середовища. Стратегія розвитку туристичної індустрії має спрямовуватися на захист культурно-історичної спадщини, боротьбу з бідністю, наслідками змін клімату, попередження подальших кліматичних змін та деградації довкілля, зменшення негативного впливу на нього [138, 139].

Стратегія розвитку рекреаційно-туристичної сфери повинна враховувати:

- досягнення європейських і світових параметрів співвідношення якості послуг і цін на них на основі системних заходів щодо стандартизації рівня якості послуг і економічного стимулювання підприємств до їх підвищення;
- якнайшвидшу адаптацію нормативно-правових і законодавчих актів сфери рекреації і туризму до стандартів, прийнятих в європейському співтоваристві;
- залучення зовнішніх інвестицій на розвиток інфраструктури для обслуговування рекреаційно-туристичних потоків;
- розвиток транспорту, торгівлі, зв'язку, виробництва продукції для використання в курортно-рекреаційній і туристичній діяльності та сфері послуг;
- створення привабливого туристичного іміджу регіону та просування регіонального турпродукту на національний і міжнародний туристичний ринок;
- розвиток матеріально-технічної бази та інфраструктури сфери рекреації і туризму (модернізація з доведенням до рівня світових стандартів матеріально-технічної бази існуючих санаторно-курортних оздоровчих установ й об'єктів туристичної індустрії);
- введення в експлуатацію новозбудованих рекреаційних об'єктів на основі розробки економічного механізму стимулювання інвестиційної діяльності у цій сфері;

- комплексний підхід до підвищення якості прийому рекреантів і туристів та сервісного обслуговування;
- доведення до норм і міжнародних стандартів класифікації готелів, сертифікації інших приймаючих структур;
- доведення до міжнародного рівня організації ресторанної справи та її сервісного обслуговування;
- розширення кількості та якості рекреаційно-туристичних послуг, що надаються;
- участь у роботі регіональних і європейських салонів та ярмарків;
- організацію турів, що дадуть змогу якнайкраще ознайомитися із запропонованою продукцією та оцінити якість прийому;
- здійснення системного маркетингу ринку рекреаційно-туристичних послуг;
- створення сприятливих умов для інвестицій, податкового і митного регулювання місцевого, регіонального та національного розвитку;
- забезпечення раціонального використання й охорони рекреаційно-туристичних ресурсів, створення програм та планування подальших перспектив рекреаційно-туристичного розвитку регіонів зокрема і держави загалом [140, 141].

Стратегія розвитку рекреації і туризму може бути визначена як комплекс рішень (система заходів, сукупність цільових програм), спрямованих на обґрунтування перспектив, пріоритетів і напрямів розвитку рекреаційно-туристичної сфери, формування та ефективного використання потенціалу, забезпечення її динамічного і сталого розвитку. Стратегія повинна поєднувати інтереси видів діяльності й суспільства, зусилля держави та підприємницького сектору для вирішення перспективних економічних завдань.

Концептуальні засади формування стратегії розвитку сфери рекреації та туризму мають передбачати встановлення головної мети та її складових (підцілей) на основі соціальних, економічних та екологічних пріоритетів. Досягнення основної мети – перетворення сфери рекреації та туризму в потужний конкурентоспроможний сектор національної економіки – має

відбуватися одночасно з досягненням екологічного розвитку і забезпеченням сталого людського розвитку. Тільки в такій взаємній єдності та на основі високорозвиненої інфраструктури ця сфера може стати потужним чинником зростання ВВП, забезпечення зайнятості та головне, сприяти поліпшенню всіх параметрів людського розвитку в країні (рис 3.1) [142, 143, с. 20–21].

Реалізація такої стратегії можлива за умови створення єдиного органу управління рекреаційно-туристичною сферою з функцією моніторингу та координації управління і забезпечення соціо-еколого-економічного розвитку сфери. За ініціативою єдиного органу управління розробляється національна, регіональні та локальні стратегії розвитку рекреації і туризму [144, 145, 146].

Реалізація визначених завдань може бути забезпечена комплексом наступних заходів:

організаційних: організація повного статистичного обліку в'їзного і виїзного туризму в єдиному органі управління, його структурної орієнтації; організація регіональних і місцевих туристично-інформаційних центрів з метою ведення інформаційно-аналітичної діяльності, визначення пріоритетних цілей і орієнтирів маркетингової політики, забезпечення послуг бронювання всередині регіону і поза ним, транспорту, готелів, театральних і виставочних квитків; стимулювання створення нових компаній та розробки нових турпродуктів;

інвестиційна політика органів виконавчої влади у сфері туризму: залучення зовнішнього кредитного капіталу під заставу нерухомості і забезпечення таким чином інвестицій у нові об'єкти готельного господарства; виділення частини податкових платежів, що здійснюються підприємствами готельного комплексу, до місцевого бюджету як гарантійного фонду забезпечення кредитів, наданих під інвестиційні проекти розвитку готельного комплексу; безпосереднє залучення зовнішнього капіталу в розвиток готельного господарства (підготовка адресної програми нового готельного будівництва, що спирається на аналіз об'єктів, які були готелями в минулому, можливість і доцільність їхнього повернення в цю сферу; підготовка нормативних актів, що забезпечують легалізацію адресної програми і механізмів її реалізації);

Рис. 3.1. Роль стратегії в розвитку рекреації та туризму (авторська розробка)

реконструкція і реорганізація існуючого готельного фонду, підготовка нового готельного будівництва. Як показав аналіз завантаження готелів і прогноз майбутнього попиту, нове будівництво має надзвичайно важливе значення, оскільки навіть приведення до міжнародних вимог усього готельного фонду не зможе задовольнити зростаючий попит;

розвиток інфраструктури: організаційне і фінансове забезпечення міських заходів туристичного характеру; забезпечення рекламних і маркетингових заходів з метою формування привабливого іміджу регіону; підготовка інвестиційних пропозицій з техніко-економічними обґрунтуваннями по туристичному комплексу та їхнє рекламно-інформаційне забезпечення; експертне забезпечення інвестиційних пропозицій регіону і проектів технічного сприяння; фінансування окремих проектів, спрямованих на розвиток туризму й об'єктів культури в регіоні; розробка програм розвитку виробничої інфраструктури готельного господарства, у т.ч. з випуску товарів дрібнофасованої продукції для готелів, розвиток переробних потужностей в обласних господарствах з випуску харчової продукції для готелів; аналіз основних туристичних маршрутів, розробка на цій основі адресної програми розвитку ресторанів, кафе і супутніх об'єктів (сувенірні магазини, пункти обміну валюти, інформаційні кіоски); розробка програми розвитку транспортних підприємств, що забезпечують перевезення туристів; розробка комплексу заходів (податкових, адміністративних тощо) щодо забезпечення пріоритету на ринку сертифікованих товарів і послуг.

У більшості країн світу туристична політика проводиться в рамках програм регіонального економічного розвитку і спрямована на пожвавлення економіки відсталих районів. Що стосується розвинених держав, то стимулювання розвитку туризму в регіонах здійснюється шляхом вливання в них капіталу і створення центрів економічного зростання [147]. Прикладом може бути Франція, де будівництво гірських туристичних центрів міжнародного класу привело до розвитку гірських районів, що дало підтримку місцевому населенню і створенню нових робочих місць.

На наш погляд, державна стратегія розвитку рекреації та туризму в Україні має ґрунтуватися на постійному вдосконаленні управління цією сферою на всіх рівнях, а також чіткій орієнтації на досягнення важливих соціальних цілей: зростання охоплення всього населення та окремих категорій рекреаційно-туристичними послугами, підвищення якості послуг, збереження соціально захищеного сегменту споживачів, поліпшення показників здоров'я, якості та тривалості життя населення загалом.

3.2. Напрями соціально орієнтованого оновлення сфери рекреації і туризму

Рекреації й туризму належить особливе місце в економіці країни, адже вони виконують економічні, соціально-культурні, політичні, рекреаційні, виховні та екологічні функції, є сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевого бюджетів. Розташування і розміри території, чисельність населення, природно-ресурсний та історико-культурний потенціал України дають їй право претендувати на статус значущої європейської держави з відповідною геополітичною поведінкою та геостратегічними орієнтаціями. Надзвичайно важливим завданням у цьому контексті є модернізація підходів до реформування вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери, розширення відповідних напрямів співпраці України та ЄС як запоруки прискорення темпів інтеграції до європейського економічного простору.

Відповідно до європейського досвіду державне управління регіональним розвитком країн-членів ЄС організовано на трьох рівнях: держава, регіон і громада. Розвиток муніципальної економіки в Україні має стати центральним елементом і метою здійснення економічних реформ та політики децентралізації. Місцеві громади, отримавши всю повноту відповідальності та маючи виключні права щодо здійснення політики економічного розвитку

територій, матимуть більше можливостей у виборі інструментів для вирішення завдань місцевого розвитку, забезпечуватимуть сталий розвиток української держави [148, с. 39–41].

В ЄС муніципалітети заохочуються до створення спеціальних інститутів для досягнення спільних цілей розвитку. Так, у Румунії в результаті міжмуніципального співробітництва м. Хорез та сусідніх муніципалітетів створено громадську організацію Horezu Depression Association (2005 р.), з'явилася велика кількість малих готелів у муніципалітетах-учасниках, зросла якість туристичних послуг, що стимулювало розвиток туризму та підвищило якість життя територіальних громад регіону [149].

В контексті підвищення соціальної спрямованості розвитку рекреації та туризму особливе значення має надаватися так званому сільському туризму, сільському зеленому туризму, який також називають зеленим, екотуризмом, агротуризмом, екоагротуризмом, з використанням майна і трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної й етнографічної спадщини регіону тощо [68].

Сільський зелений туризм (СЗТ) – відносно нове явище на ринку туристичного бізнесу, яке має низку переваг, а саме невисоку ціну та високу якість послуг. Спад ринкової економіки спонукає людей до пошуку дешевшої альтернативи відпочинку. Саме сільський зелений туризм, який дає змогу відпочити з друзями чи сім'єю за невисоку ціну і не турбуватися про те, що відпочинок можуть зіпсувати незнайомі люди, є найкращою альтернативою для цього.

У проекті закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» наведено наступні визначення цього виду туристичних послуг: сільській туризм – відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі); сільській зелений туризм – відпочинковий від сільського туризму, пов'язаний з перебуванням туристів в власному житловому будинку сільського господаря, окремому (гостевому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства [150].

У британському словнику з подорожей, туризму та гостинності С. Медліка (1993 р.) визначаються поняття сільський туризм, агротуризм, екологічний туризм, зелений туризм, природничий туризм, екотуризм як види сільського туризму та синонімічні поняття [151, с. 23]. В роботах українських вчених, зокрема В.І. Бирковича, зазначається, що «Сільський зелений туризм – це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону» [152, с. 139].

Визначення сільського руху як зеленого туризму підкреслює його про-екологічну орієнтацію. Перевагою сільського зеленого туризму є і те, що туристичні послуги можуть надавати особи, які мають інший фах (сільськогосподарські робітники, працівники сфери обслуговування, учителі) та надають ці послуги в сільській місцевості [153].

Досить часто використовується і поняття агротуризм, яке є однією з найпоширеніших (особливо в країнах з фермерською організацією агробізнесу) форм сільського зеленого туризму. Він вважається відпочинковим видом туризму на сільських територіях, та пов'язаний з використанням сільського (фермерського) господарства для цілей рекреації, освіти чи активного залучення до традиційних форм господарювання. Агротуризм може проявлятися у різних формах, але завжди включає оренду сільського помешкання [153].

В агротуризмі індивідуальне селянське господарство (фермерське господарство) становить одночасно і базу для ночівлі, і головний предмет інтересу туриста. Він виключає ті форми туризму, які здійснюються на сільських територіях, наприклад, спортивно-туристичні заняття, курортний відпочинок тощо.

Близьким за змістом є також поняття екологічний туризм, під яким розуміють пізнавальний і відпочинковий вид туризму, зосереджений на

природних (малозмінених людиною) територіях, який передбачає заняття різними формами активної рекреації у природних ландшафтах, без заподіяння шкоди довкіллю [154, с. 260; 155].

Сільський зелений туризм (агротуризм) та екотуризм відрізняються основними цілями використання вільного часу. Перший – це вид проведення вільного часу у формі стаціонарного відпочинку з можливістю недалеких виїздів чи походів. Натомість, екотуризм – це вид проведення вільного часу у формі невинного руху, відкриття дикої природи, маршрутного ознайомлення з природними й історичними атракціями території, похідного пізнання традицій і місцевої культури. При цьому сільські оселі можуть використовуватись як база для ночівлі та харчування екотуристів [156, с. 57; 157].

Масовий розвиток сільського зеленого туризму у світі почався з другої половини XX ст., коли у Великобританії та США виникла концепція «Bed & Breakfast» – тимчасове проживання близько 7 діб у порожніх кімнатах будинків незалежно від їх розташування (табл. 3.2) [158].

Таблиця 3.2

Класифікація баз відпочинку, які належать до типу «Bed & Breakfast»*

Найменування	Характеристика	Особливість
Bed & Breakfast cottage	Найнятий котедж у курортно-рекреаційній зоні, на території, яка має статус сільської місцевості або відноситься до курорту	Розташування на березі моря, озера або в горах
Bed & Breakfast farm vacation	Сімейний відпочинок з дітьми в мальовничій сільській місцевості з цінними рекреаційними ресурсами	Можливість відпочинку у домашній атмосфері дітей різних вікових груп окремо від батьків
Bed & Breakfast homestay	Проживання в будинку господаря сільської садиби спільно з його сім'єю в окремих кімнатах для гостей	Знайомство з традиціями, культурою, побутом тієї сім'ї, з якою проживають гості
Bed & Breakfast farmstay	Проживання у будинку фермера або кемпінгу на території фермерського господарства	Вживання в їжу продуктів, вирощених господарем садиби, участь у сільськогосподарських роботах на фермі

* Джерело: [158].

Експерти Світової туристичної організації розробили стандартну класифікацію засобів розміщення туристів, згідно з якою розрізняють колективні та індивідуальні засоби. У різних країнах застосовуються різні

символи для позначення категорійності засобів розміщення. Наприклад, в Ісландії діє категоризація сільського житла як номерів третіх категорій, так і будинків гостьового типу (категорії A, B, C, D, E, F, G), у країнах Південної Європи діє категоризація агросадиб від 1 до 5 зірок [158].

Саме в США і Великобританії поширюється концепція «Bed & Breakfast». Обсяги надання агротуристичних послуг у передових країнах нині практично в 2–4 рази перевищують обсяги зростання готельної бази і курортного сервісу в них.

На сучасному етапі всі національні організації сільського туризму країн Європи об'єдналися в Європейську федерацію фермерського і сільського туризму (European Federation for Farm and Village Tourism), або скорочено EuroGites. Основними цілями цієї організації є сприяння розвитку сільського зеленого туризму та цільове інвестування проектів його розвитку. Організація сільського зеленого туризму в різних країн має певні особливості (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Особливості організації сільського зеленого туризму в різних країнах*

Країна	Специфіка організації туризму
Італія	Агротуристичний бізнес тісно пов'язаний з курортним, міжнародна спеціалізація – астрономічний і дегустаційний туризм
Австрія	Залучення гостей до збору трав, приготування молокопродуктів, вигону худоби, активного гірського та екологічного туризму
Фінляндія	Будиночки без господарів, розміщені на берегах заповідних озер та річок
Румунія	Діє Національна асоціація сільського і культурного туризму, спеціалізація – етнографічний та гастрономічний туризм
Угорщина	Податкові пільги, міжнародна спеціалізація – кінний туризм
Польща	Відсутність тісного зв'язку з традиціями країни – тільки ночівля та харчування
Франція	Приморські агросадиби, кінні ферми, винні агросадиби, гірськолижні шале, агрокотеджі, замки, рибальські будинки
Іспанія	Сільські готелі відкрито на Канарських і Балеарських островах, а також у переобладнаних монастирях та історичних замках
Данія	Діє Національна асоціація агротуризму, спеціалізація – велосипедний туризм
Ісландія	Трьохзіркова категоризація номерів, категоризація гостьових будинків (A, B, C, D, E, F, G)
Німеччина	Більшість туристів приїждить для участі у міжнародних ярмарках та торгових шоу
Великобританія	Доступні ціни, спеціальні знижки для дітей, друкуються рекламно-інформаційні каталоги СЗТ

* Джерело: [158].

Варто відзначити вагому державну підтримку програм залучення сільських громад до зеленого й агротуризму в європейських країнах, як основного важеля економічного піднесення сільських територій. Облаштування в місті вихідця із сільської місцевості згідно з розрахунками Європейського банку реконструкції та розвитку, обходяться у 20 разів дорожче, ніж забезпечення його необхідними умовами для життя і роботи в селі. За підрахунками, річний дохід фермера від однієї корови відповідає доходу, від одного ліжка-місця.

Класичні європейські традиції й цінності сільського відпочинку впродовж багатьох десятиліть сповідує Великобританія. Система регіональної організації туризму в ній виникла 1969 року з прийняттям Закону про розвиток туризму. У Великобританії існує Національна організація сільського туризму та агротуризму, яка забезпечує акредитацію осель. Популярність сільського туризму спонукала англійських фермерів до об'єднання з метою пропозиції більш різноманітних послуг у своїх будинках. Наприклад, у південно-західній Англії реставрують старі ферми, які користуються успіхом у туристів, де підвищений рівень комфортності поєднується з частково збереженим старим меблюванням [158].

В Європі лідерами за обсягами розвитку індустрії сільського туризму є Франція та Іспанія. У цих країнах він уже давно переріс у високорентабельну сферу діяльності їх міжнародної економічної спеціалізації. Сільський туризм там представлений Національною організацією будинків відпочинку і зеленого туризму, що пропонує агрооселі на будь-який смак і вид відпочинку, сертифіковані за високими національними стандартами сервісу.

Серйозну конкуренцію Франції на ринку агротуристичних послуг Західної Європи віднедавна складає Іспанія. Щорічно послугами сільського туризму в ній користується близько 1,2 млн осіб. Не відстає від Іспанії та Франції й Італія. Основна увага гостей у ній зосереджується на славетних історичних традиціях сільського відпочинку в горах і передгір'ях Альп, Апеннін та вздовж смуги першокласного морського узбережжя. В Італії тісно

переплітаються курортний та агротуризм. Дедалі більшого розвитку набуває винний і гастрономічний туризм як один із напрямів міжнародної агротуристичної спеціалізації країни. Щорічно послугами сільського відпочинку користуються до 2 млн осіб (із них 78 % італійці), попри дорожчі ціни порівняно з Іспанією чи Францією майже у 2 рази. Прибуток від сільського туризму в Італії становить 350 млн дол. США щорічно.

Особливе місце розвитку зеленого туризму відведено в Німеччині. Країну відвідує багато одноденних гостей із Східної Європи, які роблять шоп-тури, особливо з сусідньої Польщі. На початку 1980-х років розроблено концепцію розвитку туризму в периферійних регіонах держави для поширення на туристичному ринку дешевого відпочинку на природі, без використання дорогої інфраструктури та надання комфортних умов проживання [158].

Сфера сільського зеленого туризму в Австрії нині нараховує 15 тис. зареєстрованих агротуристичних господарств сумарною місткістю 170 тис. ліжко-місць. Для України доцільним є досвід сусідніх європейських держав – Угорщини, Румунії та Польщі. Наприклад, в Угорщині цей вид туризму законодавчо віднесено до сфери ведення особистого селянського господарства з використанням відповідних пільгових податкових інструментів. Найпопулярнішими територіями традиційно вважають південно-західну область Ваш, східну область Сольнок (район р. Тиса) і славнозвісний Хортобадський степ. Як відомо, привабливість сільського туризму Угорщини пов'язана з національними традиціями конярства.

Інтереси власників агроосель Румунії представляє Національна асоціація сільського, екологічного і культурного туризму. Сільський туризм тут поширений передусім у Південних Карпатах і спрямований на охорону і збереження довкілля й етнокультурних традицій, що характерно і для нашої держави. Чітко розмежовує основні поняття та принципи ведення сільського зеленого туризму від інших видів туристичних послуг, що надаються у сільській місцевості, але законодавчо віднесені до підприємницької діяльності польське законодавство. У сільському туризмі уряд вбачає джерело розвитку

для регіонів, які мають природні ресурси для розбудови виробничих галузей економіки. Польський агротуризм підтримує свою матеріальну базу завдяки зв'язку із селом, сільським господарством, традиційною архітектурою та інтер'єром. Агротуристичний продукт, що пропонують національні господарства, часто обмежується виключно ночівлею та харчуванням. Але відомо, що рентабельність об'єктів для ночівлі зростає при наданні, наприклад, інших послуг.

Важливо зазначити, що в країнах розвиненого туризму діють численні податкові стимули щодо сільського та зеленого туризму, встановлені на національному рівні. Країни ЄС стимулюють розвиток сільського та зеленого туризму завдяки зменшенню податків у туристичному бізнесі [149]. Якщо стандартний ПДВ становить 25 %, то у туристичній сфері ЄС він часто знижується більше ніж на 5–10 %. Зокрема:

- у Болгарії впродовж 2010–2012 рр. діяли знижені ставки податків на туристичні послуги;
- інвестори у сфері туризму в Румунії сплачують 24 % ПДВ і 16 % податок на прибуток, у Болгарії – відповідно 20 і 10 %;
- до кінця 2013 року в Ірландії діяв знижений ПДВ (9 %) на всі туристичні послуги, у т. ч. сільський зелений туризм;
- в Угорщині селяни звільнені від ПДВ на готелі до 10 ліжок і отримують субсидії, кредити тощо від держави через Державний фонд розвитку туризму;
- у Польщі туристичні послуги в селі не вважаються підприємництвом і не потребують сплати ПДВ, якщо площа відповідних сільських садиб не перевищує п'яти кімнат для проживання;
- в Австрії близько 10 % сільських господарств надають туристичні послуги, маючи пільги зі сплати ПДВ.

Зниження податків у туристичному бізнесі дає позитивні результати. Зокрема, завдяки зменшенню податку на додану вартість Німеччина створила додатково 20% робочих місць у готельному бізнесі під час фінансової кризи.

Податкові стимули для розвитку сільського та зеленого туризму у країнах ЄС діють також на регіональному і місцевому рівні [149]. У Східній Німеччині повністю звільнено від податків сільське господарство, де є до 8 ліжок для приймання гостей; на Кіпрі та о. Мальта на 3 % зменшено ПДВ за проживання в готелі, до 5 % – для стимулювання туристичної індустрії.

У більшості європейських міст діють туристичні збори за проживання в готелях. Зібрані кошти мають цільове спрямування і використовуються для розвитку туристичної сфери на підконтрольних органам місцевого самоврядування територіях, для догляду за пам'ятками історії, культури та довкілля на місцевому і регіональному рівні.

В Україні, попри розуміння важливості цього виду туризму, досі не існує чіткої нормативно-правової бази і концепції його розвитку. Статистичних даних щодо зеленого туризму не можна знайти в жодних довідниках, і лише у 2012–2014 рр. Державна служба статистики почала надавати відповідну інформацію (дод. К.1–К.2).

У зв'язку з цим виникає термінова необхідність створення чіткої нормативної бази та розробки звітності. Законодавча база України щодо цього виду туристичної діяльності складається в головному з Конституції України, законів України «Про туризм», «Про особисте селянське господарство» та інших непрямих підзаконних актів.

11 березня 2003 р. підписано указ про пільгове кредитування будівництва сільського житла для надання відповідних турпослуг. Певним кроком до розв'язання проблем зеленого туризму стало прийняття Кабінетом Міністрів України 2006 року розпорядження про «Затвердження плану заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006–2010 роки». Щороку з державного бюджету виділяють певну суму коштів на проведення заходів, що сприяють розвитку цього виду туризму (організація прес-турів, конференцій, тренінгів та навчальних семінарів для тих, хто хоче займатися сільським туризмом), а також на проведення рекламних акцій [159].

Окремі аспекти розв'язання проблем депресивних аграрних територій знайшли відображення в «Державній стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року» та «Державній цільовій програмі соціально-економічного розвитку українського села на період до 2015 року». Зокрема, у першому із зазначених документів розвиток туризму та рекреації розглядається як один із напрямів диверсифікації економічної діяльності та зростання рівня зайнятості населення в сільській місцевості [160, 161].

Державна цільова програма соціально-економічного розвитку українського села на період до 2015 р. містила спеціальний розділ «Державна підтримка розвитку депресивних територій» (пункт 13 розділу 2), в якому головною метою підтримки проблемних сіл та адміністративних районів визначено подолання депресивного стану і забезпечення їх пріоритетного розвитку в межах державної регіональної політики шляхом:

реалізації заходів щодо подолання депресивного стану проблемних сіл та адміністративних районів;

визначення переліку, обсягів робіт і джерел фінансування соціальної інфраструктури сільських територій;

розробки типових заходів державної підтримки вразливих категорій сільських населених пунктів і адміністративних районів, передусім тих, яким надаватиметься статус депресивних;

запровадження гарантій і пільг особам (сім'ям), які проживають на депресивних сільських територіях, а також тим, хто в установленому порядку переселятиметься до них з метою відродження сільськогосподарського виробництва.

Внесення доповнень до законів України «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про фермерське господарство», забезпечать урахування специфіки сільської місцевості при визначенні депресивних територій і сільських населених пунктів, стимулювання їх розвитку [148, с. 115–118; 162, 163, 164].

Згідно з додатком до «Державної цільової програми соціально-економічного розвитку українського села на період до 2015 року», на фінансування заходів щодо розвитку агротуризму та сільського зеленого туризму, упродовж 2007–2015 рр. передбачалося залучити 19,4 млн грн, з яких частка державного бюджету має становити 23,2%, місцевих бюджетів – 10,3% (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Фінансування заходів, пов’язаних із розвитком агротуризму та сільського зеленого туризму, 2007–2015 рр.*

Захід	Термін виконання, років	Потреба в коштах на фінансування програми	Джерела фінансування		
			державний бюджет	місцевий бюджет	інші джерела
Розвиток сільських територій	2007	2,0	0,4	0,2	1,4
	2008	2,1	0,6	0,3	1,2
	2009	2,1	0,5	0,2	1,4
	2010	2,2	0,5	0,3	1,4
	2011–2015	11,0	2,5	1,0	7,5
	2007–2015	19,4	4,5	2,0	12,9

* Джерело: [159, 161].

Відповідно до вимог Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», кілька обласних державних адміністрацій розробили стратегії їх соціально-економічного розвитку. Як показує їх аналіз, за своєю суттю вони є екстериторіальними, основні проблеми в них розглядаються у традиційному галузевому аспекті. Зокрема, проблеми розвитку сільських територій зазвичай подаються як вторинні при аналізі аграрного сектору [162].

Отже, необхідно прийняти Закон України «Про сільський та сільський зелений туризм», який би регулював цю туристичну сферу і заповнив прогалини в чинному законодавстві; дав визначення поняттю *сільський зелений туризм* та виділив його основні характеристики.

Водночас нинішня ситуація із сільським зеленим туризмом залишається невизначеною. За попередніми оцінками, житловий фонд сільської місцевості становить 6,4 млн будинків. Приблизно одна шоста, а то й одна сьома їхня

частина може вийти на ринок. Якщо уявити собі, що в кожному будинку для туристів відшукається 2–3 ліжко-місця, то, можливо, отримаємо задану цифру – потенціал сільського зеленого туризму в Україні [153].

За результатами виконаного аналізу виявлено різку асиметрію розвитку цього виду туризму в регіонах України, що відповідно впливає на соціальну результативність їх діяльності, зокрема чисельність обслугованих осіб, обсяги наповнення місцевих і регіональних бюджетів, їх використання для підвищення добробуту місцевого населення об'єднаних територіальних громад (рис. 3.2).

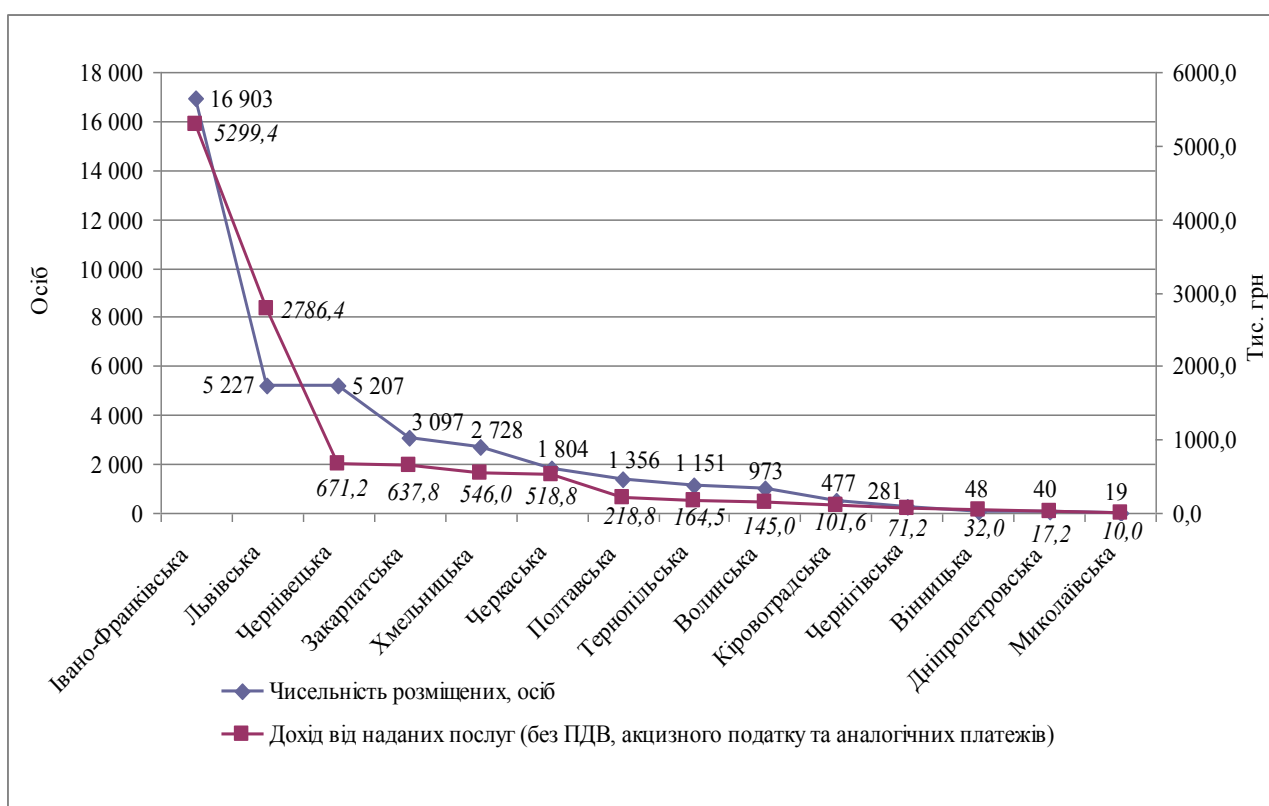

Рис. 3.2. Чисельність розміщених осіб у садибах та доходи від наданих послуг у сільському зеленому туризмі в розрізі областей, 2014 р.

Основними причинами, що стримують розвиток сільського зеленого туризму в Україні, є економічні й організаційні. До економічних відносяться:

відсутність необхідного початкового капіталу для фінансування робіт із створення екоцентрів, які приступили б до розгляду всього комплексу питань, щодо формування цільових програм екологічних подорожей;

незначні інвестиції в інфраструктуру екотуризму, що позначається на стані готельного і транспортного обслуговування туристів;

відсутність засобів на проведення рекламної компанії з метою привернення уваги потенційних туристів до відвідання хоча б тих територій, що мають у своєму розпорядженні певну інфраструктуру для прийому, розміщення й обслуговування гостей.

Організаційні причини полягають у наступному:

обмеженості туристичних маршрутів у місцях екологічного туризму та їхній слабкій облаштованості;

відсутності спеціалізованих турорганізацій у сфері зеленого туризму;

бюрократичних заборонах й обмеженнях на відвідання екотуристами привабливих у природному відношенні місць переважно внаслідок відсутності механізму взаємодії адміністрації природних територій, що охороняються, з організаторами так званих зелених подорожей і екскурсій;

обмеженому наборі рекреаційних послуг для туристів;

відсутності реклами екотуризму;

нестачею кваліфікованих спеціалістів у сфері екотуризму, спроможних здійснювати розробку, організацію і проведення екологічних турів;

відсутності необхідної законодавчої бази щодо сільського зеленого туризму.

Сільський зелений туризм та агротуризм в Україні активно виходить на національний ринок туристичних послуг. Разом із тим слід констатувати, що пропозиції вітчизняних агротуристичних продуктів, послуг і товарів охоплюють досить вузький спектр. У першу чергу сільські оселі пропонують відпочинок, традиційну кухню, оздоровчі процедури та активні форми туристичних занять [165, 166].

Потребують подальшого розвитку види туристичних занять, пов'язані з традиційним агротуризмом, агророзвагами та агротерапією. Світовий досвід використання агротуристичних продуктів і послуг свідчить про наявність широкого спектру пропозицій у різних сферах. В Україні також є великий

потенціал для розвитку агроготелярства, зоокуточків в агрогосподарствах, польових ігор нової генерації, гіпотерапії, різних типів агророзваг.

Загалом виділяють дев'ять напрямів сільського зеленого туризму: нічліг в оселях та агроготелярство; харчування й агрогастрономія; традиційний агротуризм; безпосередній продаж; відпочинок у сільській місцевості; активний туризм і агроспорт; екскурсії та агророзваги; оздоровча діяльність і агротерапія; культурно-етнографічні заходи [153].

Україна на сучасному етапі за наданням туристичних послуг поступається перед багатьма державами, хоча в сільському господарстві і сільському зеленому туризмі вона має значні переваги як щодо обсягів, так і потенційних можливостей.

Розвиток сільського зеленого туризму в умовах безробіття сільських жителів може певною мірою забезпечити робочі місця для них, підвищити рівень їх зайнятості. Це сприятиме розширенню сфери послуг, зокрема торгівлі, громадського харчування. Наводимо динаміку розвитку цього виду туризму впродовж 2012–2014 рр. у розрізі регіонів України (див. дод. К.1–К.2) [167].

Слід наголосити на важливому значенні сільського зеленого туризму в конструктивному розв'язанні багатопланової проблеми раціонального природокористування, охорони і відтворення природного та соціокультурного середовища. Ці питання можна вирішити за допомогою виваженого державного регулювання розвитку сільського зеленого туризму, зокрема і на регіональному рівні, з використанням наявних важелів прямого і непрямого впливу.

Основними завданнями розвитку сільського зеленого туризму в Україні є такі:

- законодавче оформлення здійснюваної в межах територій екотуристичної діяльності;
- забезпечення національних природних парків рекреаційно-туристичною інфраструктурою відповідно до міжнародних стандартів (умови проживання і харчування туристів, транспортні засоби, спостережні вежі тощо);

- розробка та облаштування науково-пізнавальних туристичних маршрутів та еколого-освітніх екскурсійних стежок (малі архітектурні форми, інформаційно-охоронні знаки, інформаційні щити тощо);
- обґрунтування і механізм визначення допустимих величин рекреаційних навантажень на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій, використовуваних у цілях відпочинку, туризму й лікування;
- інвентаризація та кількісно-якісна оцінка наявних на природно-заповідних територіях рекреаційних природних (бальнеологічних, кліматичних, лісових, пейзажних) та історико-культурних ресурсів;
- формування у туристів та відпочиваючих інтелектуально-гуманістичного світобачення, патріотичного ставлення до природної і культурної спадщини країни [168].

Цьому видові туризму притаманний національний колорит, який міг би стати засобом залучення для закордонних відпочивальників, але іноземна клієнтура становить наразі не більше ніж 20 %, адже якість послуг в Україні значно нижча від європейської.

З метою прискореного розвитку рекреаційно-туристичних послуг, зокрема сільського зеленого туризму, пропонується (табл. 3.5):

- розробити в централізованому порядку методичне забезпечення віднесення підприємств зеленого туризму до відповідної категорії (за десятибальною системою оцінки);
- запропонувати методичні рекомендації з ведення спрощеного оперативного-аналітичного обліку і звітності підприємств зеленого туризму;
- внести зміни до системи оподаткування і контролю підприємств зеленого туризму [169, 170, 171].

Виходячи з бачення сільського зеленого туризму в Україні визначено його сильні й слабкі сторони, а також виявлено можливості та ризики, які загалом становлять цілісну концепцію розвитку сільського зеленого туризму в Україні (дод. Л).

**Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні на підставі
світового досвіду***

Країна з аналогічним досвідом	Напрямок розвитку туризму в Україні
Німеччина, Італія, Австрія, Польща, Угорщина	Пільговий режим оподаткування
Франція	Спільний розвиток сільської місцевості й туризму за фінансової підтримки приватного сектору та координації уряду; поділ району на зони відпочинку і зелені зони, приморські агросадиби, кінні ферми, винні агросадиби, рибальські будинки
Італія	Розвиток агротуристичного бізнесу пов'язаний з курортним, спеціалізація – гастрономічні та дегустаційні тури
Італія, Іспанія	Виникнення спеціальних готелів у сільській місцевості біля монастирів
Австрія	Зайнятість гостей у зборі трав, приготуванні молокопродуктів, вигоні худоби
Румунія	Етнографічні види сільського зеленого туризму

* Джерело: [158].

Згідно з методологією проведення SWOT-аналізу після виявлення сильних і слабких сторін, можливостей і загроз, встановлюються взаємозв'язки між ними. Це необхідно для формування стратегії поведінки, визначення основних напрямів і перших найбільш важливих кроків, необхідних для розвитку сільського зеленого туризму.

До стратегічно важливих дій щодо розвитку сільського зеленого туризму в Україні належать:

розробка регіональної стратегічної програми сільських територій (подолання бідності) та операційних планів розвитку сільського зеленого туризму України, а також програм розвитку по сільрадах (необхідно, щоб уряд визначив напрями розвитку сільського зеленого туризму та виділив повною мірою грошові кошти на реалізацію заходів програми);

навчання у сфері сільського зеленого туризму (проведення навчальних курсів, семінарів, тренінгів, уведення курсу сільського зеленого туризму в навчальну програму Центру зайнятості та профільних факультетів ВНЗ);

створення кластерів або громадських організацій сільського зеленого туризму по районах (об'єднання і взаємодія об'єктів сільського зеленого туризму допоможе спільно працювати з представниками органів влади, формувати цінову політику, розробляти туристичні програми та маршрути, створювати конкурентоспроможний туристичний продукт);

відновлення інфраструктури сіл (ремонт доріг, водопостачання);

формування єдиного інформаційного поля – Інтернет-порталу сільського зеленого туризму, що узагальнює інформацію про його об'єкти, а також містить необхідну правову, економічну та іншу інформацію;

видання Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм», який повинен чітко визначити поняття і статус об'єкта сільського та сільського зеленого туризму, передбачати податкові пільги для нього;

створення галузевих рад із сільського зеленого туризму;

розробка нових туристичних маршрутів, орієнтованих на розміщення в сільській місцевості;

розширення сфери послуг на селі (створення нових атракцій, кафе і ресторанів з національною кухнею тощо);

проведення фестивалів та свят у селах для залучення туристів;

розробка та впровадження національних стандартів безпеки якості продуктів харчування і сільськогосподарської продукції, а також національних стандартів і нормативів проживання населення в сільській місцевості, що відповідають стандартам ЄС;

створення бренду сільського зеленого туризму України.

Сільський зелений туризм сприяє вирішенню основних соціально-економічних проблем села, оскільки він забезпечує:

– зайнятість сільського населення, в першу чергу жінок;

- зростання доходів та підвищення життєвого рівня сільських жителів при відносно невеликих фінансових витратах;
- поліпшення благоустрою сіл, розвиток інженерної та соціальної інфраструктури;
- розширення асортименту продукції присадибного господарства;
- реалізацію на місці продукції особистого підсобного господарства, зокрема готових продуктів харчування;
- збереження місцевих звичаїв, фольклору, народних промислів;
- підвищення культурно-освітнього рівня сільського населення;
- поповнення місцевих бюджетів додатковими надходженнями;
- невеликі інвестиції, які швидко окуплюються;
- зменшення негативних екологічних наслідків занадто інтенсивної туристичної діяльності в престижних регіонах, що сприяє продовженню туристичного сезону.

3.3. Соціальні пріоритети трансформації державних механізмів регулювання рекреації та туризму

Забезпечення соціально орієнтованого характеру розвитку сфери рекреації й туризму потребує передусім трансформації механізмів державного регулювання в напрямі посилення їх соціальної та екологічної складової. Розвиток і зміцнення економічного потенціалу рекреації та туризму може стати вагомим чинником стабілізації і структурної перебудови економіки, поглиблення процесів глобалізації, інтелектуалізації та інформатизації суспільства. У свою чергу, розвиток національної економіки буде супроводжуватися зростанням доходів населення та його витрат на відпочинок і оздоровлення.

Разом з тим вплив державної політики на соціальні наслідки функціонування досліджуваної сфери може бути не тільки опосередкованим

(через поліпшення загальних умов економічного розвитку). Державне регулювання економіки загалом та рекреації і туризму зокрема може і повинно передбачати соціально важливі цілі й механізми. Всі пріоритетні напрями розвитку рекреаційно-туристичної сфери (створення багатоканального фінансового забезпечення, ефективне використання ресурсного потенціалу, рекреаційне природокористування, стимулювання ринку курортно-оздоровчих і туристичних послуг та ін.) мають орієнтуватися все більше охоплення населення рекреаційно-туристичними послугами, оздоровленням, на покращення показників здоров'я і тривалості життя населення, людського розвитку загалом [36, 172].

Саме тому вкрай важливою та необхідною є екологічна складова державної політики, метою якої є досягнення екологічної безпеки, подолання негативних наслідків туристичної діяльності, досягнення сталого розвитку територій України. Прискорений розвиток рекреаційної та туристичної діяльності в регіонах останнім часом має поряд з позитивними й негативні наслідки, зокрема відбувається перевантаження інфраструктури, руйнується природне середовище, зникають рідкісні види рослин, змінюються ареали проживання тварин, погіршується якість повітря, засмічуються території, що погіршує їх санітарний стан. До негативних чинників, які впливають на стан довкілля належать: будівництво та функціонування об'єктів інфраструктури (санаторно-курортних закладів, готелів, туристичних баз, ресторанів, барів, паркінгів, автозаправочних станцій, пунктів технічного обслуговування) саме в найбільш цінних і найпривабливіших місцях – на територіях рекреаційних зон і туристичних центрів; розвиток таких видів рекреації і туризму, як короткотривалі зустрічі та ігри на природі (характерні для приміських зон, які відбуваються у вихідні дні часто і масово, хоча і є не дуже тривалими), неорганізований авто-, мототуризм по бездоріжжю, катання на моторних човнах; нераціональність використання природних лікувальних ресурсів (гострою, зокрема, залишається проблема збереження пляжних територій, проведення берегоукріплювальних і протизсувних робіт), відсутність дієвого

державного контролю за їх експлуатацією, у тому числі комерційними структурами [173].

Отже, нагальним завданням є ефективне використання природно-ресурсного потенціалу регіонів шляхом проведення урівноваженої рекреаційної та туристичної діяльності в гармонії з потребами рекреантів і туристів, з одного боку, та природним середовищем – з іншого, сприяючи одночасно збереженню довкілля і сталому розвитку рекреації й туризму.

Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій та туристичних центрів має стати надійним підґрунтям реалізації прав громадян на охорону здоров'я, медичну допомогу, відпочинок, безпечне для життя і відпочинку довкілля. Екологоорієнтоване використання наявного рекреаційного потенціалу, рівень та особливості розвитку рекреаційної і туристичної діяльності в Україні та її регіонах дають підстави для перспективного розвитку рекреації і туризму.

Поліпшення соціально-економічної ситуації в нашій державі можливе лише на основі вдосконалення державної політики, її нової якості. Необхідна чітка позиція держави щодо ключових цілей та орієнтирів розвитку країни. Необхідна сильна політика щодо визначення загальних параметрів соціально-економічного розвитку країни, соціальної сфери, рекреації і туризму, їх реалізації та дотримання законодавства. Державне регулювання економіки, як свідчить досвід передових країн, має спиратися на сильну державну владу, державний порядок і державні пріоритети.

З іншого боку, для формування сильної економіки (у тому числі потужної сфери рекреації і туризму) потрібні також активні мотивовані суб'єкти господарської діяльності. Перерозподіл повноважень, ресурсів, капіталів і прибутків стає важливою передумовою інституціоналізації ефективної ринкової діяльності в умовах продуманого цілеспрямованого державного регулювання. Міра впливу держави на економіку не є постійною, вона посилюється або послаблюється залежно від стану економіки, впливу глобальних чинників, соціальної напруженості та ін. Історичний досвід

свідчить, що створення нормальних умов життєдіяльності в економіці країни пов'язано з пошуком оптимального балансу між державним регулюванням та активністю господарюючих суб'єктів [174, с. 25, 332–333].

На наш погляд, вирішення цього завдання полягає в досягненні оптимального співвідношення дії наступних механізмів: державного регулювання, ринкових механізмів (попиту і пропозиції), державно-приватного партнерства та механізму місцевого самоврядування.

Тільки за умови конструктивної і спрямовуючої діяльності держави можливий вихід із кризової ситуації, підвищення соціально-економічної ефективності і конкурентоспроможності економіки. Держава повинна встановлювати пріоритети згідно з цінностями та цілями розвитку суспільства, передбачати адекватні стосовно реальному життю країни механізми їх забезпечення.

Основні принципи державного регулювання рекреаційно-туристичної сфери України повинні полягати в наступному:

сприянні туристичній діяльності і створенні сприятливих умов для її розвитку;

визначенні і підтримці пріоритетних напрямів туристичної діяльності;

формуванні уявлення про нашу державу як сприятливу для туризму;

підтримці і захисті туристів, туроператорів, турагентств і їх об'єднань.

Пріоритетними напрямками розвитку вітчизняної сфери рекреації і туризму мають стати підтримка і розвиток внутрішнього, в'їзного, соціального і самодіяльного туризму, не зменшуючи значення інших видів туризму і відпочинку, але наголошуючи на важливості першочергового їх розвитку з позицій як економічних (зростання зайнятості, доходів населення, ВВП), так і соціальних (покращення здоров'я, рівня життя населення, підтримка духовно-патріотичних цінностей) результатів.

Ключовими соціальними цілями розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в нашій країні є:

забезпечення права громадян на відпочинок, свободу пересування тощо при здійсненні подорожей;

охорона довкілля;

поліпшення показників охоплення населення послугами оздоровлення та відпочинку і людського розвитку загалом;

подальший розвиток рекреації і туризму, орієнтованої на задоволення потреб населення щодо оздоровлення та відпочинку, з одночасним створенням нових робочих місць, зростанням рівня доходів держави і громадян, поглиблення міжнародного співробітництва, охорона і збереження об'єктів рекреаційно-туристичних ресурсів, ефективне використання природної і культурної спадщини.

Найважливішою складовою частиною державного регулювання рекреації і туризму є безпосередня участь держави у формуванні культури рекреації і туризму – якісного стану всієї рекреаційно-туристичної сфери, який повинен характеризуватися високим рівнем розвитку громадських відносин у цій сфері, індивідуальної і громадської свідомості в рекреантів і туристів, посадовців, представників влади, працівників підприємств туристичної індустрії і рекреаційних установ, населення, приймаючих рекреаційно-туристичних регіонів. Культура рекреації і туризму – це розуміння всіма суб'єктами рекреації і туризму ролі й місця рекреації та туризму в сучасному світі, необхідності формування в громадській моделі поведінки людей раціонального використання вільного часу для лікувально-оздоровчих, рекреаційних, пізнавальних, фізкультурно-спортивних, професійно-ділових та інших рекреаційно-туристичних цілях [175].

Дієвим засобом досягнення цих та інших важливих цілей розвитку рекреації і туризму в Україні можуть стати механізми державно-приватного партнерства. Інститут державно-приватного партнерства в усій різноманітності форм його прояву дає змогу поєднати інтереси, забезпечити вигоди та досягнення основних цілей різних суб'єктів [117].

Незважаючи на те, що інтереси держави, бізнесу і населення в індустрії

туризму перебувають у різних площинах, але, по суті, вони збігаються за багатьма позиціями. Державний інтерес насамперед пов'язаний з розвитком внутрішнього і в'їзного туризму, що забезпечує досягнення численних економічних і соціальних цілей.

До економічних цілей держави належать:

- зростання валового внутрішнього (національного) продукту;
- прямий, непрямий і сукупний макроекономічний ефект (сума прямого, мультиплікативного економічних ефектів, ефекту від збільшення доходів), що одержується від туристичних послуг і продуктів;
- ефект туристичного мультиплікатора;
- приріст зайнятості населення в результаті розширення рекреаційно-туристичної і супутніх інфраструктур.

Соціальні цілі полягають у збільшенні:

- середньої тривалості життя населення;
- рівня продуктивності й працездатності населення;
- якості життя;
- соціального та інтелектуального капіталу;
- кількості переміщень населення всередині країни по регіонах з діловими, оздоровчими і розважальними цілями;
- загальноосвітнього і культурного рівнів населення;
- патріотичного духу нації та якості знань історії рідного краю і країни в цілому, а також формуванні уявлення населення про рідну країну і поліпшенні її іміджу в міжнародному співтоваристві.

Інтерес бізнесу завжди полягає в отриманні прибутку, тоді як соціальних цілей може не бути взагалі. На основі державно-приватного партнерства та у взаємодії з державою формується соціальна орієнтованість бізнесу. Посилення можливості довготривалого розміщення інвестицій під гарантії, забезпечення розподілу ризиків проекту з державою, можливості вибору проектів спільної участі гарантуються державною підтримкою такого бізнесу.

Інтереси населення в розвитку індустрії туризму полягають у такому:

- отриманні доступного оздоровлення та відпочинку для всіх категорій громадян;
- забезпеченні громадянських прав населення щодо оздоровлення, відпочинку, дозвілля;
- гарантії якості рекреаційно-туристичних послуг;
- можливості вибору рекреаційно-туристичних послуг і продуктів різного рівня й вартості;
- інформаційній доступності й обізнаності щодо пропозицій на ринку рекреаційно-туристичних послуг;
- можливості та доступності отримання пільг і дотацій на оздоровлення, відпочинок і туристичні послуги;
- наявності зворотного зв'язку з постачальниками послуг з метою вирішення проблем, що виникають у процесі споживання рекреаційно-туристичних послуг.

Розвиток державно-приватного партнерства в індустрії туризму при здійсненні проектів партнерства передбачає ефективне використання:

ресурсів держави – земель і природних ресурсів; майнового комплексу, у т.ч. об'єктів інфраструктури; тарифної політики і державного регулювання в економіці; цільових фінансових ресурсів, включаючи базу оподаткування туристичної сфери; систему й елементи управління сферою; інформаційного ресурсу; митно-міграційної політики;

ресурсів бізнесу – підприємницької ініціативи; управлінських фінансових рішень; трудових, управлінських, виробничих, інноваційних та інтелектуальних ресурсів;

ресурсів населення – громадянської ініціативи; заощаджень населення.

Забезпечення ефективного державно-приватного партнерства потребує вдосконалення власне державного регулювання у сфері туризму, а саме:

1. *Правового регулювання рекреаційно-туристичної діяльності*, що полягає в наступному:

- покращенні механізму фінансового забезпечення відповідальності туроператорів, у тому числі в частині збільшення розміру фінансового забезпечення;
- збільшенні юридичної відповідальності туроператорів за завдану шкоду життю і здоров'ю туристів та інші порушення норм законодавства;
- введенні обов'язкової атестації інструкторів-провідників, екскурсоводів, гідів-перекладачів;
- визначенні особливостей правового регулювання подорожей неповнолітніх туристів, уведенні додаткових заходів для підвищення їх безпеки;
- створенні єдиного державного органу з туризму з повноваженнями щодо ведення державного реєстру організацій у цій сфері;
- формуванні правових основ функціонування єдиної автоматизованої інформаційної системи обліку реалізації туристичного продукту в Україні;
- поліпшенні нормативної правової бази для розвитку культурно-пізнавального туризму;
- введенні обов'язкового страхування витрат туристів, що виїжджають за кордон, а також туристичних маршрутів підвищеної небезпеки в межах України.

2. *Державна підтримка соціального, а також в'їзного туризму, що забезпечується:*

- створенням умов для розширення туристичної і сервісної інфраструктури в історико-культурних зонах міста й інших територій України, у тому числі формуванні культурно-туристських зон, що включають пам'ятники історії і культури, об'єкти обслуговування;
- розробкою податкового інструменту підтримки соціального туризму (дітей, молоді, малозабезпечених верств населення, літніх людей та ін.), шляхом упровадження соціального податку на прибутки з фізичних осіб при оплаті витрат на подорожі в межах України;

- істотним збільшенням бюджетних асигнувань на просування внутрішнього і в'їзного туризму в Україні, у тому числі в рекреаційних зонах і туристичних центрах, а також на залучення інвесторів у них;

- формуванням мережі представництв Єдиного органу управління туризмом і рекреацією за кордоном з метою просування українського туристичного продукту;

- розвитком таких інститутів державно-приватного партнерства, як концесії об'єктів туризму і відпочинку, особливі економічні зони, кластери [176, 177, 178].

3. Підвищення безпеки туризму, що передбачає:

- законодавчо встановлене обов'язкове страхування туристів, виїжджаючих за кордон, визначення мінімального набору ризиків і страхових послуг, що входять до цього виду страхування;

- створення правових механізмів для надання правової та інших видів невідкладної допомоги українським туристам, що потрапили в скрутну ситуацію за кордоном, розробку порядку фінансування консульських служб для надання їм необхідної допомоги;

- відкриття представництв Єдиного органу управління туризмом і рекреацією за кордоном, яке виконуватиме функції з надання невідкладної допомоги українським туристам в іноземних державах (спільно з консульськими службами);

- розробку і реалізацію комплексу заходів, спрямованих на підвищення культури безпеки і відпочинку [179].

4. Антикризова підтримка рекреаційно-туристичної сфери України, що має носити комплексний характер і передбачати створення максимально сприятливих політичних, економічних, організаційних, кадрових та інших передумов її розвитку в ситуації економічної кризи.

Одним із найважливіших способів досягнення поставлених державою цілей є розробка і реалізація програм розвитку туризму. Проводячи

макроекономічну і регіональну політику, держава сприяє формуванню сприятливого для господарської діяльності середовища в інтересах суспільства. На разі кожен регіон України характеризується наявністю гострих проблем, спричинених недосконалою структурою виробництва та нераціональним використанням ресурсного потенціалу.

Державне регулювання соціально-економічного розвитку національної економіки повинно орієнтуватися на ефективне використання природно-ресурсного потенціалу з урахуванням соціальних та економічних проблем населення [180, с. 84, 124, 132–135; 181]. Шляхом упровадження механізмів державно-приватного партнерства та посилення самостійності місцевого самоврядування можливо зменшити залежність регіонів від центру, активізувати внутрішні механізми бізнесу, громадськості, органів місцевого самоврядування, щоб досягнути найповнішого використання ресурсного потенціалу, оптимально поєднуючи інтереси кожного регіону і держави [182, с. 145; 183, 184].

Для ефективного функціонування в ринковому середовищі рекреаційно-туристична сфера повинна застосовувати ринкові механізми, сучасні методи й засоби управління. Проте це лише спонукатиме менеджмент до більш доцільних дій. Таким чином, однією з умов, здатних забезпечити успішне функціонування досліджуваної сфери, є формування такої організаційної структури її управління, яке дасть змогу враховувати потреби та ініціативи всіх суб'єктів та зацікавлених осіб, розробляти регіональні, міжрегіональні й загальнодержавні програми соціально-економічного розвитку, удосконалювати організаційно-економічні механізми зростання соціальної та економічної ефективності рекреації і туризму в системі національної економіки.

Для підвищення рівня рекреаційного, курортного, туристичного обслуговування до світових стандартів необхідно визначити пріоритети перспективного розвитку рекреаційно-туристичної сфери, які варто розглядати в контексті загальнодержавних і регіональних інтересів, забезпечити

максимальне державне сприяння їх реалізації [185, 186, 187]. Активна державна підтримка в умовах глобалізації та інтеграції України до Європейського Союзу, законодавчі гарантії прав для закордонних партнерів здатні створити сприятливі передумови для залучення іноземних інвестицій. Ресурсна база України має унікальний рекреаційно-туристичний потенціал, спроможний забезпечити подальший розвиток національного туристичного продукту і вихід його на міжнародні ринки [39, с. 292–293].

Отже, очевидно, що розвиток індустрії гостинності й туризму має передбачати доступність відповідних послуг широким верствам населення, а також захист національних інтересів України. З метою ефективного використання потенціалу регіонів необхідно проводити державну політику просування на глобальному ринку України як держави доступного і різноманітного туризму. Важливими напрямками поширення відповідного позитивного іміджу можуть стати: активізація діяльності туристично-інформаційних центрів (ТІЦ); широка рекламна кампанія пропагування туристичних можливостей країни через проведення туристичних фестивалів та ярмарків; участь України в найбільших туристичних заходах (ярмарках, виставках, туристичних салонах) з метою її представлення; популяризація зимового, літнього та культурного відпочинку, відпочинку для різних вікових груп, спеціалізованого туризму; проведення інших великих заходів спортивного (світового та європейського рівня) та гуманітарного характеру (музичні, пісенні фестивалі та конкурси, тематичні фестивалі, виставки та ін.) з метою забезпечення завантаженості готелів, розвитку внутрішнього туризму, зокрема активізації соціального, ділового, молодіжного видів туризму та інше.

Підсумовуючи наведене вище, слід окреслити ключові напрями соціалізації державного регулювання розвитку рекреації і туризму в Україні, а саме:

– удосконалення нормативно-правової бази відповідно до вимог міжнародного законодавства; використання нормативно-правових механізмів

захисту інтересів вітчизняних фірм на зовнішньому ринку; упровадження комплексу стандартів рекреаційного і туристичного продуктів та суміжних послуг (готельних, ресторанного господарства, транспорту, торгівлі тощо); поширення практики сертифікації рекреаційних і туристичних послуг, ліцензування закладів, що їх надають; оптимізація механізмів залучення вітчизняних та зарубіжних інвесторів, малого бізнесу і приватної ініціативи; формування нових, підтримка та розширення кола регіональних інституцій, зацікавлених в інтенсифікації розвитку курортно-рекреаційних зон – господарських товариств, шкіл управління та бізнесу, центрів підтримки підприємництва, агентств і фондів сприяння локальним ініціативам тощо;

– зміцнення матеріально-технічної і технологічної бази та кадрового потенціалу; удосконалення мережі та потужності санаторно-курортних закладів відповідно до норм антропогенного навантаження на ландшафт і потреб населення; упровадження механізму раціонального природокористування; стимулювання підприємницької активності в названих видах економічної діяльності; цільове залучення ресурсів суб'єктів господарювання до виконання програм розвитку рекреаційно-туристичної сфери; розширення мережі об'єктів дозвілля і відпочинку, реставрація історико-культурних пам'яток;

– розвиток найбільш перспективних видів рекреаційної і туристичної діяльності, якими будуть цілорічний довго- і короткостроковий відпочинок й санаторно-курортне оздоровлення та лікування, спортивно-оздоровчий, гірський, у тому числі альпінізм, дельтапланеризм, спелеотуризм, водний і морський (зокрема, яхтинг), мисливський, пішохідний, сільський, кінний туризм, туризм діловий і службовий, культурно-пізнавальний та інші популярні і нові нетрадиційні види туризму (екологічний, сільський зелений, уїкендовий, молодіжний, екскурсійна діяльність), які тісно пов'язані з природою і не завдають їй шкоди;

– досягнення важливих цілей збільшення охоплення населення послугами оздоровлення та відпочинку; поліпшення показників здоров'я, якості

і тривалості життя; прискорення людського розвитку в Україні в цілому та всіх регіонів;

– удосконалення рекламно-інформаційної діяльності: рекламування рекреаційного і туристичного продукту на внутрішньому та зовнішньому ринках; створення мережі інформаційних туристичних і курортних порталів в Інтернеті; участь у міжнародних та національних салонах, ярмарках, фестивалях, конференціях, симпозіумах, форумах; проведення маркетингових досліджень з метою вивчення попиту на туристично-рекреаційні послуги вітчизняних та іноземних споживачів.

Висновки до розділу 3

1. Рекреаційно-туристична сфера має потужний соціальний ефект, який може бути суттєво підсилений відповідною державною політикою. Вона повинна спрямовуватися на формування такого ринкового середовища, організаційні, економічні і правові умови якого сприяли б розвитку бізнесу в цій сфері, вільній конкуренції продуцентів туристично-рекреаційних послуг у рамках установлених соціальних та екологічних цілей, територіальних регламентів.

2. Рекреаційно-туристичний потенціал є важливою складовою сучасної національної економіки України. Нині у рекреаційно-туристичній сфері України нараховується 8,5 тис. підприємств, з яких майже 3,9 тис. – суб'єкти туристичної діяльності (ліцензійні турагентства і туроператори), понад 2,6 тис. готелів та аналогічних закладів розміщення, близько 2 тис. санаторно-курортних і оздоровчих закладів. Особливості географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного і туристично-рекреаційного потенціалу створюють можливості для більш інтенсивного розвитку багатьох видів внутрішнього та зовнішнього туризму.

3. Підвищення ролі та соціально-економічної результативності рекреаційно-туристичної сфери має бути в центрі уваги державної політики, що реалізується на різних рівнях – макроекономічному, регіональному та місцевому. На кожному з них державна політика має свою специфіку, цілі, інструменти та показники.

4. Обґрунтовано систему індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації як основу для піднесення туризму, що включає: індикатори попередження – показники, які відображають певні тенденції і зміни; індикатори напруги – відображають напруженість функціонування вказаної системи і наявність прихованих конфліктів у результаті туристичного використання території; індикатори міри – визначають сучасний рівень розвитку туристично-рекреаційного комплексу території та міру його впливу на природне, соціально-економічне і культурне середовище.

5. Державна політика туризму і рекреації в Україні в найближчій перспективі має реалізовуватися за такими напрямками: оптимізація структури та режиму функціонування туристичного та курортно-рекреаційного комплексів у регіонах; удосконалення структури управління в рекреаційно-туристичній сфері, координація дій місцевих органів виконавчої влади з цього питання; розробка механізму координування діяльності місцевих органів державної виконавчої влади та суб'єктів туристичного підприємництва.

6. Перспективним напрямом підвищення соціальної орієнтованості та розвитку рекреаційно-туристичної сфери в Україні є розвиток сільського туризму, що потребує активізації та державної підтримки. Основними причинами, що стримують його розвиток, є економічні й організаційні. Виходячи з бачення соціального спрямування сільського зеленого туризму в Україні, визначено його сильні й слабкі сторони, а також виявлено можливості та ризики, які загалом становлять цілісну концепцію розвитку сільського зеленого туризму. Виявлено асиметрії та тенденції розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

7. За результатами комплексної оцінки соціальної результативності функціонування рекреаційно-туристичної сфери на основі запропонованої методики виявлено: зниження соціальної результативності рекреації і туризму внаслідок погіршення соціально-економічної ситуації в країні та трансформації соціальної політики; недостатність розвитку внутрішнього туризму; переважання виїзного туризму; наявність значного потенціалу активізації внутрішнього та в'їзного туризму; перспективність розвитку соціально- та екологічно орієнтованих форм відпочинку (сільського зеленого туризму).

8. Доведено, що підвищення соціальної результативності функціонування сфери рекреації і туризму можливе за рахунок державного регулювання, ринкових механізмів (попиту і пропозиції), державно-приватного партнерства та механізму саморегулювання. Визначено пріоритетні напрями вдосконалення державного регулювання сфери рекреації і туризму: подальший розвиток правового регулювання туризму; державна підтримка в'їзного, внутрішнього і соціального туризму; підвищення безпеки туризму, включаючи розробку нових правових і фінансових механізмів гарантування безпеки; антикризова підтримка рекреаційно-туристичної сфери України.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та авторське розв'язання важливого наукового завдання – обґрунтування теоретико-методичних засад забезпечення та посилення соціального спрямування розвитку рекреаційно-туристичної сфери України.

На основі проведених досліджень сформульовано такі висновки і практичні рекомендації.

1. Обґрунтовано, що рекреаційно-туристична сфера являє собою важливу частину національної економіки, об'єднуючи розгалужену систему рекреаційних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, котрі мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Основною метою й функціями рекреації і туризму визначено відновлення здоров'я та розвиток життєвих сил людини.

2. З'ясовано, що роль туризму та рекреації в соціальному розвитку суспільства розкривається через широке коло соціальних ефектів: розвиток особистості людини; відновлення здоров'я населення; покращення соціальних аспектів економічного розвитку (зростання рівня зайнятості, доходів громадян, економіки і ВВП тощо). Соціальні ефекти (результати) функціонування досліджуваної сфери представлено системною сукупністю, матрицею, в якій систематизовано та диференційовано її соціальні результати за такими критеріями: галузевим (внутрішні та зовнішні), термінами (поточні, середньотривалі та довгострокові), рівнями (місцевий, регіональний та макроекономічний). Доведено, що з використанням побудованої матриці можна не тільки

здійснювати поточний моніторинг, а й планувати розвиток рекреаційно-туристичної сфери на основі встановлення суспільно важливих соціальних цілей.

3. Аргументовано, що в Україні сформовані всі об'єктивні передумови, щоб стати однією з передових рекреаційно-туристичних держав світу, однак аналіз сучасного стану функціонування вітчизняної сфери рекреації і туризму свідчить про недостатній рівень її ефективності. Виявлено негативні тенденції її розвитку: невідповідність якісних характеристик та організаційно-економічних механізмів функціонування рекреаційно-туристичної інфраструктури міжнародним нормам і стандартам; втрата значної частини рекреаційного потенціалу внаслідок військової агресії; недостатнє інформаційно-рекламне забезпечення на внутрішньому та особливо зовнішньому ринках; зниження рівня та якості життя населення; погіршення соціальної орієнтованості й результативності тощо.

4. На основі комплексної оцінки соціальної результативності функціонування рекреаційно-туристичної сфери, виконаної відповідно до запропонованої методики, виявлено таке: переважання виїзного туризму над в'їзним; погіршення показників охоплення населення та доступності рекреаційно-туристичних послуг: скоротилася чисельність внутрішніх і в'їзних туристів; кількість спеціалізованих засобів розміщення (санаторно-курортних закладів) – у період 2001–2014 рр. з 3 304 до 1 928 од. (на 41,6 %), відповідно на 10 тис. населення – із 0,7 до 0,4; чисельність оздоровлених у санаторіях зменшилася з 3 012 до 1 610 тис. осіб (на 46,5 %), на 10 тис. населення – з 622 до 375 осіб. Виявлено несприятливі тенденції щодо охоплення послугами оздоровлення та відпочинку соціально вразливих верств населення, а саме: в 2015 р. функціонувало 9,7 тис. дитячих закладів оздоровлення (на 43,9 % менше, ніж у 2010 р.); зменшилася чисельність оздоровлених дітей пільгових категорій з 490 тис. до 244 тис., зокрема: дітей із багатодітних та

малозабезпечених сімей з 320,3 до 169,3 тис.; дітей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи – із 79,3 до 23,2; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – із 67,6 до 37,8; дітей-інвалідів – із 22,7 до 13,5 тисяч.

5. Визначено позитивні тренди зростання: кількості таких закладів, як готелі та аналогічні їм засоби розміщення, суб'єктів туристичної діяльності, чисельності обслугованих осіб. Однак, враховуючи, що ці заклади надають послуги переважно на платній основі, то віднести їх до позитивних характеристик людського розвитку можливо лише за умови одночасного зростання особистих доходів. Виявлено погіршення показників зайнятості у сфері рекреації і туризму, а саме: середньооблікової чисельності штатних працівників в санаторіях з 2001 по 2014 рр. – на 57,9 % (відносно 2013 р. – на 41,6 %); зайнятих у готелях – з 2005 р. на 15 % (з 2013 р. – на 29,6 %). Натомість, зафіксовано зростання чисельності зайнятих у туристичній діяльності з 10 632 (2005 р.) до 11 513 осіб (2014 р.), що порівняно з 2013 р. менше на 15 %.

6. Доведено, що розширення можливостей населення України подорожувати та оздоровлюватися повинно відбуватися за рахунок підвищення рівня доходів і забезпечення економічної стабільності через зростання ВВП. Важливим напрямом соціального впливу рекреації і туризму визначено розвиток малого бізнесу в цій сфері, який є дієвим стабілізаційним механізмом і засобом реалізації особливого підприємницького потенціалу населення. Це підвищує рівень зайнятості, сприяє зростанню доходів, посиленню гнучкості ринку і більшій його орієнтації на соціальні запити і потреби споживачів. Наголошено, що особливої актуальності в контексті посилення соціального виміру рекреації і туризму набуває розвиток сільського туризму, для якого в Україні сформовані необхідні економічні й організаційні передумови.

7. Аргументовано можливість підвищення соціально-економічної результативності функціонування сфери рекреації і туризму в Україні за рахунок: розробки та реалізації соціально орієнтованої державної стратегії розвитку, удосконалення державного регулювання у напрямі постійного моніторингу досягнення соціально важливих цілей, активізації механізмів державно-приватного партнерства, ефективного місцевого самоврядування; державної підтримки в'їзного, внутрішнього і соціального туризму; підвищення безпеки туризму; підтримки середнього та малого бізнесу у сфері туризму; розробки механізму координування діяльності місцевих органів державної виконавчої влади та суб'єктів туристичного підприємництва.

ДОДАТКИ

Додаток А

Класифікація рекреації і туризму*

Рекреація		Туризм	
Класифікаційна ознака	Вид	Класифікаційна ознака	Вид
<i>Головний мотив рекреації</i>	Лікувальна Оздоровчо-спортивна Пізнавальна	<i>Мета подорожі</i>	Лікувально-оздоровчий Відпускний (рекреаційний) Спортивний Діловий Культурно-пізнавальний Релігійний Етнічний
<i>Використання транспортних засобів</i>	Автомобільна (індивідуальна) Автобусна Авіаційна (рейсова і чартерна) Залізнична Теплохідна (морська, річкова, круїзна)	<i>Використання транспортних засобів</i>	Автомобільний Залізничний Судноплавний Авіаційний (у т.ч. космічний) Велосипедний Мотоциклетний Верховий та гужовий
<i>За кількістю учасників</i>	Індивідуальна Групова	<i>За кількістю учасників подорожі</i>	Індивідуальний, груповий Організований, самодіяльний
<i>За віковою ознакою</i>	Дитяча Доросла Змішана	<i>Вік учасників</i>	Дитячий Молодіжний Туризм дорослих Туризм т.зв. третього віку
<i>За характером організації</i>	Регламентована (планова) Самодіяльна (організована, неорганізована)	<i>Характер організації подорожі</i>	Індивідуальний, груповий Організований, самодіяльний
<i>За сезонністю</i>	Цілорічна Сезонна (літня, зимова)	<i>Інтенсивність туристських потоків</i>	Постійний Сезонний

*Джерело: розроблено автором.

Продовження дод. А

Рекреація		Туризм	
Класифікаційна ознака	Вид	Класифікаційна ознака	Вид
<i>За територіальною ознакою</i>	Приміська (місцева) Внутрірайонна (загальнодержавна) Міжнародна	<i>Розташування туристичної місцевості</i>	Гірський Водний Сільський та інші
<i>За тривалістю</i>	Короткочасна Тривала	<i>Термін перебування у подорожі Ступінь ризику для життя</i>	Короткочасний Тривалий Традиційний Екстремальний
<i>Джерело фінансування рекреанта</i>	Соціальний Комерційний	<i>Джерело фінансування туриста</i>	Соціальний Комерційний
<i>За правовим статусом</i>	Національна (внутрішня) Міжнародна (іноземна)	<i>За правовим статусом</i>	Національна (внутрішня) Міжнародна (іноземна)
<i>За характером використання рекреаційних ресурсів</i>	Кліматолікувальна, бальнеологічна, грязелікувальна Маршрутна, прогулянкова і спортивна, промислово-прогулянкова, купально-пляжна, водно-спортивна, водно-прогулянкова, підводне плавання, риболовля, мисливська, гірськолижна, альпінізм Натуралістична, культурно-історична	<i>За характером використання рекреаційно-туристичних ресурсів</i>	Лікувально-оздоровчий Відпускний (рекреаційний) Спортивний Діловий Культурно-пізнавальний Релігійний Етнічний Автомобільний Залізничний Судноплавний Авіаційний (у т.ч. космічний) Велосипедний Мотоциклетний Верховий та гужовий
<i>Клас обслуговування рекреантів</i>	Масовий Ексклюзивний	<i>Клас обслуговування туристів</i>	Масовий Ексклюзивний (V.I.P. – туризм, люкс-туризм)
<i>За ступенем рухливості</i>	Стаціонарна Кочова	<i>За ступенем рухливості</i>	Активний Пасивний

Додаток Б.1
Розподіл туристів за категоріями та метою відвідування у 2011–2014 рр.*

Показник	Усього обслуговано туристів					У тому числі внутрішніх				
	2011	2012	2013	2014	2014 до 2011, %, +/-	2011	2012	2013	2014	2014 до 2011, %, +/-
Усього туристів, тис.	2200	3001	3157	2425	110,2	716	774	538	323	45,1
У тому числі з метою відвідування: службова, ділова, навчання:										
тис. осіб	97	188	190	149	154,0	71	148	126	74	103,5
%	4,4	6,3	6,0	6,2	1,8	10,0	19,1	23,4	22,9	12,9
дозвілля, відпочинок:										
тис. осіб	1858	2595	2746	2233	120,2	478	421	325	216	45,2
%	84,5	86,5	87,0	92,1	7,6	66,7	54,4	60,4	66,8	0,1
лікування:										
тис. осіб	173	142	68	29	16,9	116	85	40	26	22,1
%	7,9	4,7	2,2	1,2	-6,7	16,2	11,0	7,4	8,0	-8,3
спортивний туризм:										
тис. осіб	47	55	49	3	6,9	38	44	37	2	4,1
%	2,2	1,8	1,6	0,1	-2,0	5,3	5,7	6,9	0,5	-4,8
спеціалізований туризм:										
тис. осіб	4	9	10	0,3	7,1	2	2	1	0	0,0
%	0,2	0,3	0,3	0,01	-0,19	0,3	0,3	0,2	0,01	-0,3
інше:										
тис. осіб	21	12	93	10	49,9	11	4	9	6	55,4
%	0,9	0,4	2,9	0,4	-0,5	1,5	0,5	1,7	1,8	0,3

* Джерело: [85].

Додаток Б.2

Чисельність туристів та екскурсантів, обслугованих туроператорами та турагентами за регіонами, 2014 р.*

Регіон, область	Чисельність обслугованих туристів				Чисельність обслугованих екскурсантів	
	усього	у розрахунку на 10 000 населення	у т.ч. внутрішніх туристів	у розрахунку на 10 000 населення	усього	у розрахунку на 10 000 населення
Україна	2216957	516	274995	64	1109180	258
Вінницька	10223	63	5161	32	1776	11
Волинська	5352	51	1798	17	4863	47
Дніпропетровська	26332	80	3024	9	765	2
Донецька	12084	28	7102	17	538	1
Житомирська	2515	20	393	3	-	-
Закарпатська	7481	59	1645	13	1737	14
Запорізька	22448	127	7291	41	2096	12
Івано-Франківська	60039	434	54950	397	1019564	7374
Київська	6601	38	854	5	2082	12
Кіровоградська	3414	35	666	7	2358	24
Луганська	307	1	23	0	-	-
Львівська	78630	310	24896	98	11625	46
Миколаївська	6059	52	1169	10	210	2
Одеська	32475	136	4534	19	4179	17
Полтавська	4902	34	842	6	11785	81
Рівненська	3953	34	192	2	805	7
Сумська	6471	58	2395	21	1815	16
Тернопільська	5744	54	4059	38	871	8
Харківська	56131	206	2527	9	2317	8
Херсонська	5485	51	3380	32	290	3
Хмельницька	10589	81	2773	21	6482	50
Черкаська	3445	28	961	8	5073	41
Чернівецька	10553	116	1872	21	270	3
Чернігівська	2652	25	194	2	1087	10
М. Київ	1833072	6347	142294	493	26592	92

* Джерело: [85].

Додаток Б.3

Розподіл туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та видами туризму за регіонами, 2014 р.*

Регіон, область	Обслуговано туристів, усього	У тому числі за метою поїздки		Частка обслугованих туристів за метою поїздки в загальній чисельності обслугованих туристів, %	
		дозвілля, відпочинок	лікування	дозвілля, відпочинок	лікування
Україна	2216957	2032993	23918	91,7	1,1
Вінницька	10223	9834	31	96,2	0,3
Волинська	5352	4913	414	91,8	7,7
Дніпропетровська	26332	25273	817	96,0	3,1
Донецька	12084	9891	44	81,9	0,4
Житомирська	2515	2467	10	98,1	0,4
Закарпатська	7481	7157	21	95,7	0,3
Запорізька	22448	21875	132	97,4	0,6
Івано-Франківська	60039	56732	226	94,5	0,4
Київська	6601	5691	23	86,2	0,3
Кіровоградська	3414	3363	22	98,5	0,6
Луганська	307	307	-	100,0	-
Львівська	78630	63128	15236	80,3	19,4
Миколаївська	6059	6005	26	99,1	0,4
Одеська	32475	29961	165	92,3	0,5
Полтавська	4902	4821	21	98,3	0,4
Рівненська	3953	3932	20	99,5	0,5
Сумська	6471	5891	31	91,0	0,5
Тернопільська	5744	5602	-	97,5	-
Харківська	56131	56077	16	99,9	0,0
Херсонська	5485	4453	322	81,2	5,9
Хмельницька	10589	8672	18	81,9	0,2
Черкаська	3445	3354	39	97,4	1,1
Чернівецька	10553	10029	84	95,0	0,8
Чернігівська	2652	2646	1	99,8	0,0
М. Київ	1833072	1680919	6199	91,7	0,3

* Джерело: [85].

Додаток Б.4

Розподіл внутрішніх туристів, обслужованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки за регіонами, 2014 р.*

Регіон, область	Обслуговано внутрішніх туристів, усього	У тому числі за метою поїздки:		Частка обслужованих внутрішніх туристів за метою поїздки в загальній чисельності обслужованих внутрішніх туристів, %		Частка обслужованих внутрішніх туристів за метою поїздки в загальній чисельності обслужованих туристів, %		Частка обслужованих внутрішніх туристів в загальній чисельності обслужованих туристів, %
		дозвілля, відпочинок	лікування	дозвілля, відпочинок	лікування	дозвілля, відпочинок	лікування	
Україна	274995	174115	21153	63,3	7,7	7,9	1,0	12,4
Вінницька	5161	4772	31	92,5	0,6	46,7	0,3	50,5
Волинська	1798	1661	137	92,4	7,6	31,0	2,6	33,6
Дніпропетровська	3024	2238	648	74,0	21,4	8,5	2,5	11,5
Донецька	7102	5166	15	72,7	0,2	42,8	0,1	58,8
Житомирська	393	392	1	99,7	0,3	15,6	0,0	15,6
Закарпатська	1645	1612	8	98,0	0,5	21,5	0,1	22,0
Запорізька	7291	7015	41	96,2	0,6	31,3	0,2	32,5
Івано-Франківська	54950	51668	224	94,0	0,4	86,1	0,4	91,5
Київська	854	378	22	44,3	2,6	5,7	0,3	12,9
Кіровоградська	666	652	14	97,9	2,1	19,1	0,4	19,5
Луганська	23	23	-	100,0	-	7,5	-	7,5
Львівська	24896	10625	14085	42,7	56,6	13,5	17,9	31,7
Миколаївська	1169	1125	21	96,2	1,8	18,6	0,3	19,3
Одеська	4534	3473	53	76,6	1,2	10,7	0,2	14,0
Полтавська	842	823	19	97,7	2,3	16,8	0,4	17,2
Рівненська	192	190	2	99,0	1,0	4,8	0,1	4,9
Сумська	2395	1977	31	82,5	1,3	30,6	0,5	37,0
Тернопільська	4059	3955	-	97,4	-	68,9	-	70,7
Харківська	2527	2502	13	99,0	0,5	4,5	0,0	4,5
Херсонська	3380	2982	322	88,2	9,5	54,4	5,9	61,6
Хмельницька	2773	2130	16	76,8	0,6	20,1	0,2	26,2
Черкаська	961	928	33	96,6	3,4	26,9	1,0	27,9
Чернівецька	1872	1748	46	93,4	2,5	16,6	0,4	17,7
Чернігівська	194	193	1	99,5	0,5	7,3	0,0	7,3
М. Київ	142294	65887	5370	46,3	3,8	3,6	0,3	7,8

* Джерело: [85].

Додаток В
Динаміка показників виїзного організованого туризму громадян України, по роках, осіб*

Країна	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Австрія	17670	28522	40979	20650	13085	21138	7843	14081
Болгарія	12681	16765	20672	30207	36381	13887	8374	8562
Білорусь	59949	56855	50101	47606	17969	29823	96275	20239
Китай	4023	11419	11675	5394	4648	5210	344	-
Хорватія	3207	5541	11067	9700	12991	10660	351	-
Кіпр	10024	11091	8348	9177	6260	7790	538	1773
Чехія	25894	24835	112206	58303	27909	40418	32656	22541
Фінляндія	2331	3855	6504	2253	2099	1778	-	-
Франція	22136	23236	29297	25359	15112	18718	48	-
Грузія	4469	3850	4301	6138	5004	5694	3269	2934
Німеччина	45525	59216	57295	48207	37418	45755	15063	5366
Греція	22398	23790	17727	24374	34037	46065	11011	17650
Угорщина	297694	231592	67858	17820	21775	28605	8307	-
Індія	1121	2565	2154	1427	736	1255	-	-
Ізраїль	16904	24944	22610	17485	16980	42133	12159	17963
Італія	25946	36794	41441	27229	24484	30915	4599	1202
Молдова	57132	5689	11752	33783	14040	8073	419	3752
Нідерланди	19451	31862	29087	12785	6363	7429	1	-
Польща	62251	431816	265094	112259	85627	113590	69578	31905
Португалія	5108	6031	7899	2320	1628	1181	-	-
Румунія	21328	13745	8831	5630	8262	66296	22389	9311
Росія	223169	221171	229644	200990	147313	240295	187732	68500
Словаччина	50673	16236	15456	13625	16864	18712	8256	-
Іспанія	13407	14254	11914	7965	9313	23261	909	-
Швейцарія	5281	7804	8852	6027	3498	2772	-	2
Таїланд	4968	9209	8999	10213	11069	8480	-	-
ОАЕ	14087	17640	19366	27190	36177	53125	6575	10493
Туніс	5974	9697	10006	8716	7880	1500	-	-
Туреччина	225376	290836	339716	346254	322984	427269	91462	62811
Єгипет	122184	176724	235850	211217	270949	207434	37892	38669
Велика Британія	13819	20697	18774	17727	10675	14048	4258	963
США	11923	19606	20614	8677	3152	2080	592	-

* Джерело: [80, 85].

Додаток Д
В'їзд іноземних громадян в Україну з метою туризму, по роках*

Країна	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Австрія	7526	7947	9014	9653	8849	9313	4978	3789
Бельгія	3162	3587	4570	5064	4866	5359	2624	1206
Білорусь	319506	328512	265695	172664	130730	104936	234022	18320
Канада	7060	9261	9857	10768	8810	8196	5443	2834
Чехія	11265	9953	6897	9816	9097	8848	5824	1253
Данія	2998	3548	4052	6338	5058	5308	3728	991
Естонія	4549	5222	5655	3846	3579	3822	2587	1180
Фінляндія	1894	2443	2960	3926	3691	4443	2770	992
Франція	17953	18168	20604	22506	24341	25790	12904	6087
Німеччина	64947	60555	72446	71104	75320	70112	55804	30354
Греція	3498	3748	4298	4381	3674	4145	2603	1230
Угорщина	90241	12514	12367	10694	11402	9750	4342	325
Ізраїль	18342	24595	23311	26852	25176	26831	9646	8950
Італія	24490	31210	28025	28711	30473	30692	12973	5619
Казахстан	7068	7472	6371	4645	5275	9336	9497	3734
Латвія	6536	7664	9792	8179	6627	7479	5451	2546
Литва	6748	6192	10203	7795	7232	5871	4198	1687
Молдова	10972	16966	13617	8138	5184	4924	3866	3057
Нідерланди	7181	7962	9892	13142	11492	11587	6083	1959
Польща	133906	151079	310573	162097	143757	137445	56476	17908
Росія	276704	549950	663147	559258	353961	488766	343435	270689
Словаччина	35016	5616	9186	5134	8104	9972	1448	366
Іспанія	-	6045	6141	6353	6086	-	3720	785
Швеція	5148	5555	6505	7065	6999	8167	10235	1695
Швейцарія	5367	5632	5753	6324	7022	8022	3721	2532
Туреччина	19196	23891	23391	17558	23665	30579	35282	24615
Велика Британія	26194	29371	34324	36330	31257	27360	18175	14271
США	41420	50266	50698	49284	46415	44312	27452	14390

* Джерело: [80, 85].

Додаток Е.1
Структура бюджетних коштів, використаних на оздоровлення та відпочинок дітей
за станом на 1 вересня 2013–2015 рр.*

Показник	Усього			У тому числі														
				на підготовку						на проведення								
				усього			з них на зміцнення матеріально-технічної бази закладів			усього			оздоровлення			відпочинку		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Сума використаних бюджетних коштів, усього, млн грн	634,9	475,0	527,3	73,4	35,2	37,8	59,6	24,6	23,9	561,4	439,9	489,5	386,7	323,7	365,9	174,7	116,2	123,6
У тому числі: кошти Державного бюджету України, млн грн	35,4	42,1	-	-	-	-	-	-	-	35,4	42,1	-	35,4	42,1	-	-	-	-
%	5,6	8,9	-	-	-	-	-	-	-	6,3	9,6	-	9,1	13,0	-	-	-	-
кошти бюджету АРК, обласних, м. Київ та Севастополь, млн грн**	297,7	213,9	260,1	39,8	10,3	11,3	35,0	8,2	4,5	254,9	203,7	248,8	234,1	194,2	242,5	23,8	9,4	6,3
%	46,9	45,0	49,3	54,2	29,3	30,0	58,7	33,4	18,8	45,9	46,3	50,8	60,5	60,0	66,3	13,6	8,1	5,1
кошти бюджетів міст республіканського в АРК, обласного значення та районних бюджетів, млн грн**	301,8	219,0	267,2	33,7	24,9	26,4	24,6	16,4	19,4	268,1	194,1	240,7	117,2	87,4	123,4	150,9	106,8	117,3
%	47,5	46,1	50,7	45,8	70,7	70,0	41,3	66,6	81,2	47,8	44,1	49,2	30,3	27,0	33,7	86,4	91,9	94,9

* Джерело: [90, с. 52; 93, с. 52; 94, с. 53].

** 2014–2015 рр. без АРК та м. Севастополь.

Довідково: кошти фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності: на оздоровлення: 2013 р. – 360,8; 2014 р. – 325,4; на відпочинок відповідно – 0,1 і 0,9 млн грн. Інші залучені кошти (професійних спілок, батьків, підприємств, установ та організацій, спонсорські кошти): на оздоровлення: 2013 р. – 775,6; 2014 р. – 368,1; 2015 р. – 625,7; на відпочинок відповідно – 219,5; 180,4; 218,8 млн грн.

Додаток Е.2

Динаміка показників дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, в розрізі регіонів*

Регіон, область	2000	Ранг	2005	2010	2011	2012	2013	Ранг	2014	Ранг	2015	Ранг	2013 до 2000,%	2013 до 2012, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %	2015 до 2010, %
Кількість закладів, од.																	
Україна	7615	-	18366	17342	17703	17744	18549		13977		9743		243,6	104,5	69,7	52,5	56,2
АРК	257	12	613	598	723	668	688	13	-	-	-	-	267,7	103,0	-	-	-
Вінницька	64	19	806	803	795	813	826	10	629	9	244	17	1290,6	101,6	38,8	29,5	30,4
Волинська	162	17	564	602	617	638	649	14	552	13	209	18	400,6	101,7	37,9	32,2	34,7
Дніпропетровська	207	14	788	922	999	1049	1000	6	913	3	860	1	483,1	95,3	94,2	86,0	93,3
Донецька	494	6	924	983	996	992	1093	1	590	10	324	14	221,3	110,2	54,9	29,6	33,0
Житомирська	28	26	528	526	508	494	536	19	444	18	182	20	1914,3	108,5	41,0	34,0	34,6
Закарпатська	50	21	489	557	569	575	611	15	321	21	333	12	1222,0	106,3	103,7	54,5	59,8
Запорізька	193	16	378	328	321	331	374	25	294	22	264	16	193,8	113,0	89,8	70,6	80,5
Івано-Франківська	84	18	845	768	782	783	812	11	720	7	415	9	966,7	103,7	57,6	51,1	54,0
Київська	200	15	390	522	553	477	520	22	400	19	382	11	260,0	109,0	95,5	73,5	73,2
Кіровоградська	311	10	511	551	588	560	554	18	542	15	533	7	178,1	98,9	98,3	96,2	96,7
Луганська	587	3	954	880	786	771	788	12	193	23	167	21	134,2	102,2	86,5	21,2	19,0
Львівська	32	25	684	559	763	887	914	7	579	11	115	23	2856,3	103,0	19,9	12,6	20,6
Миколаївська	326	9	523	545	541	531	530	21	496	16	325	13	162,6	99,8	65,5	61,3	59,6
Одеська	406	8	1116	1073	1033	1035	1042	2	997	1	686	6	256,7	100,7	68,8	65,8	63,9
Полтавська	884	2	1022	1007	1000	999	1001	5	874	4	799	3	113,2	100,2	91,4	79,8	79,3
Рівненська	27	27	535	577	515	545	575	16	571	12	207	19	2129,6	105,5	36,3	36,0	35,9
Сумська	504	5	772	780	750	736	1010	4	732	6	689	5	200,4	137,2	94,1	68,2	88,3
Тернопільська	50	21	642	311	424	443	484	24	184	24	85	24	968,0	109,3	46,2	17,6	27,3
Харківська	301	11	1430	880	872	856	854	8	775	5	727	4	283,7	99,8	93,8	85,1	82,6
Херсонська	478	7	779	502	515	529	536	19	492	17	387	10	112,1	101,3	78,7	72,2	77,1
Хмельницька	1052	1	872	871	869	834	833	9	687	8	267	15	79,2	99,9	38,9	32,1	30,7
Черкаська	541	4	986	1004	1026	1004	1025	3	971	2	824	2	189,5	102,1	84,9	80,4	82,1
Чернівецька	49	23	343	402	410	436	512	23	372	20	146	22	1044,9	117,4	39,2	28,5	36,3
Чернігівська	56	20	536	562	550	559	559	17	547	14	493	8	998,2	100,0	90,1	88,2	87,7
М. Київ	237	13	230	131	109	104	111	27	102	25	80	25	46,8	106,7	78,4	72,1	61,1
М. Севастополь	35	24	106	98	89	95	112	26	-	-	-	-	320,0	117,9	-	-	-

*Джерело: [90, 92, 93, 94].

Продовження дод. Е.2

Регіон, область	2000	Ранг	2005	2010	2011	2012	2013	Ранг	2014	Ранг	2015	Ранг	2013 до 2000,%	2013 до 2012, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %	2015 до 2010, %
Кількість місць в закладах, од.																	
Україна	227179	-	235716	196426	193686	188300	190892		126335		113298		84,0	101,4	89,7	59,4	57,7
АРК	26248	2	33931	34033	33516	34007	34158	1	-	-	-	-	130,1	100,4	-	-	-
Вінницька	5835	12	6135	5601	5666	5636	5480	11	5380	9	4690	10	93,9	97,2	87,2	85,6	83,7
Волинська	2335	27	3152	3193	2945	2695	2730	22	2446	19	2576	19	116,9	101,3	105,3	94,4	80,7
Дніпропетровська	14066	6	14748	7022	6746	6818	6786	9	5484	8	5366	7	48,2	99,5	97,8	79,1	76,4
Донецька	33488	1	32984	23170	22337	20130	19107	2	9200	4	5800	5	57,1	94,9	63,0	30,4	25,0
Житомирська	2709	25	3174	2936	3423	2740	2917	20	2787	18	2849	16	107,7	106,5	102,2	97,7	97,0
Закарпатська	3662	17	6980	6115	5594	3855	5368	12	4926	11	4264	12	146,6	139,2	86,6	79,4	69,7
Запорізька	18922	3	18689	15477	13868	14418	14398	5	13457	2	11939	2	76,1	99,9	88,7	82,9	77,1
Івано-Франківська	3643	18	3818	3862	3511	3995	3650	17	3892	14	3805	13	100,2	91,4	97,8	104,2	98,5
Київська	4259	13	4020	4065	4363	3513	3693	16	4668	12	4315	11	86,7	105,1	92,4	116,8	106,2
Кіровоградська	3271	20	2807	2328	2148	1810	1825	24	1825	23	1500	24	55,8	100,8	82,2	82,2	64,4
Луганська	15060	5	14082	10816	10831	10620	9720	6	225	25	1695	22	64,5	91,5	753,3	17,4	15,7
Львівська	3631	19	4092	3065	3136	3051	2740	21	2937	17	2800	17	75,5	89,8	95,3	102,2	91,4
Миколаївська	11276	8	6518	5844	5846	5964	7352	7	6164	6	5134	8	65,2	123,3	83,3	69,8	87,9
Одеська	8668	9	11458	12841	12469	14336	15275	3	14250	1	12260	1	176,2	106,5	86,0	80,3	95,5
Полтавська	7816	10	7067	6439	6172	6121	6699	10	6376	5	6004	4	85,7	109,4	94,2	89,6	93,2
Рівненська	2840	24	2577	2225	1885	2215	1675	26	2070	21	1980	21	59,0	75,6	95,7	118,2	89,0
Сумська	5955	11	5875	5050	5275	5151	5050	13	5290	10	4722	9	84,8	98,0	89,3	93,5	93,5
Тернопільська	2640	26	2358	2238	2392	2666	2558	23	2304	20	2077	20	96,9	95,9	90,1	81,2	92,8
Харківська	12156	7	10719	7571	7676	7100	7229	8	5766	7	5702	6	59,5	101,8	98,9	78,9	75,3
Херсонська	18030	4	18625	15728	15740	15202	15132	4	13214	3	11388	3	83,9	99,5	86,2	75,3	72,4
Хмельницька	3738	16	2874	1804	2555	1627	1794	25	1853	22	1668	23	48,0	110,3	90,0	93,0	92,5
Черкаська	3074	21	5088	3410	3468	3375	3879	14	3606	15	3263	15	126,2	114,9	90,5	84,1	95,7
Чернівецька	3990	14	4265	3551	3420	3179	3160	19	2975	16	2775	18	79,2	99,4	93,3	87,8	78,1
Чернігівська	2952	23	4342	3505	3782	3726	3827	15	3982	13	3338	14	129,6	102,7	83,8	87,2	95,2
М. Київ	3910	15	2641	1272	1052	890	1270	27	1258	24	1388	25	32,5	142,7	110,3	109,3	109,1
М. Севастополь	3005	22	2697	3265	3870	3460	3420	18	-	-	-	-	113,8	98,8	-	-	-

Закінчення дод. Е.2

Регіон, область	2000	Ранг	2005	2010	2011	2012	2013	Ранг	2014	Ранг	2015	Ранг	2013 до 2000, %	2013 до 2012, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %	2015 до 2010, %
Чисельність оздоровлених дітей, осіб																	
Україна	1004578		2147810	1718052	1784781	1825036	2017062		1346190		917193		200,8	110,5	68,1	45,5	53,4
АРК	93003	2	145877	131478	165402	169364	177893	1	-	-	-	-	191,3	105,0	-	-	-
Вінницька	18157	17	91102	78361	78143	78312	81189	10	60700	8	27137	14	447,1	103,7	44,7	33,4	34,6
Волинська	15453	19	46435	55244	55630	55529	59205	16	47367	14	20438	19	383,1	106,6	43,1	34,5	37,0
Дніпропетровська	46503	8	120674	95675	102838	110117	112085	3	98784	2	90056	2	241,0	101,8	91,2	80,3	94,1
Донецька	122839	1	143892	106440	100756	96979	111590	4	44210	18	24935	15	90,8	115,1	56,4	22,3	23,4
Житомирська	10127	26	46161	34229	33970	36860	43225	23	34770	22	17102	21	426,8	117,3	49,2	39,6	50,0
Закарпатська	16156	18	90516	77812	79403	81164	95933	8	45576	17	45175	8	593,8	118,2	99,1	47,1	58,1
Запорізька	61035	6	80295	52672	46029	49128	51124	20	45899	16	35592	11	83,8	104,1	77,5	69,6	67,6
Івано-Франківська	11883	22	96989	83588	82568	83082	96262	7	76114	4	41375	9	810,1	115,9	54,4	43,0	49,5
Київська	23002	16	42346	37924	45239	34755	47214	21	41343	19	30566	12	205,3	135,8	73,9	64,7	80,6
Кіровоградська	24511	15	39978	37860	45583	54854	58354	17	52014	12	37640	10	238,1	106,4	72,4	64,5	99,4
Луганська	63536	5	86899	62294	53392	54143	53558	19	9836	25	9398	23	84,3	98,9	95,5	17,5	15,1
Львівська	10745	24	89219	49964	91267	94233	106724	6	61448	7	15200	22	993,2	113,3	24,7	14,2	30,4
Миколаївська	33060	12	52370	38902	38505	39077	45566	22	36657	20	24254	16	137,8	116,6	66,2	53,2	62,3
Одеська	46415	9	148087	132316	136646	145741	160773	2	143486	1	113227	1	346,4	110,3	78,9	70,4	85,6
Полтавська	58440	7	62287	56301	54262	55508	57600	18	50894	13	47142	5	98,6	103,8	92,6	81,8	83,7
Рівненська	12531	21	61907	66650	55678	61398	66206	14	60677	9	23958	17	528,3	107,8	39,5	36,2	35,9
Сумська	37282	11	62465	54469	54094	53721	75333	12	55341	11	46525	6	202,1	140,2	84,1	61,8	85,4
Тернопільська	9816	27	66853	23800	28927	32258	35283	24	13485	23	6171	25	359,4	109,4	45,8	17,5	25,9
Харківська	37290	10	123800	106962	105777	101608	109170	5	91554	3	86967	3	292,8	107,4	95,0	79,7	81,3
Херсонська	76155	4	119383	72223	71623	80055	85621	9	64205	5	45742	7	112,4	107,0	71,2	53,4	63,3
Хмельницька	78736	3	111524	84474	83788	77682	80674	11	57664	10	22420	18	102,5	103,9	38,9	27,8	26,5
Черкаська	32629	13	70159	60417	60323	61195	65652	15	62264	6	48983	4	201,2	107,3	78,7	74,6	81,1
Чернівецька	12763	20	57038	52337	51673	51803	67354	13	46263	15	19833	20	527,7	130,0	42,9	29,4	37,9
Чернігівська	10580	25	44257	35614	35036	34866	35051	25	34866	21	28414	13	331,3	100,5	81,5	81,1	79,8
М. Київ	30557	14	23886	10964	9620	9354	11274	27	10773	24	8943	24	36,9	120,5	83,0	79,3	81,6
М. Севастополь	11374	23	23411	19082	18609	22250	27149	26	-	-	-	-	238,7	122,0	-	-	-

Додаток Е.3
Показники оздоровлення окремих категорій дітей по регіонах, осіб *

Область, регіон	2000	Ранг	2005	2010	2012	2013	Ранг	2014	Ранг	2015	Ранг	2013 до 2000, %	2013 до 2012, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %
Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування															
Україна	72398		90196	67569	70055	64762		42898		37804		89,5	92,4	88,1	58,4
АРК	4758	4	6501	5800	8823	7115	1					149,5	80,6		
Вінницька	5234	2	2713	1802	1344	1615	14	1243	14	859	15	30,9	120,2	69,1	53,2
Волинська	811	24	1762	1151	1057	1074	21	939	21	648	18	132,4	101,6	69,0	60,3
Дніпропетровська	3616	6	5459	2271	2373	2289	11	1966	9	2061	5	63,3	96,5	104,8	90,0
Донецька	11050	1	13254	6599	5544	5651	4	2529	5	1431	11	51,1	101,9	56,6	25,3
Житомирська	1480	21	2638	2193	2080	2544	8	1987	8	1452	10	171,9	122,3	73,1	57,1
Закарпатська	2063	15	2492	1104	1304	1422	16	1383	13	1080	14	68,9	109,0	78,1	75,9
Запорізька	3600	7	4386	5929	5726	4439	5	2434	6	4690	2	123,3	77,5	192,7	105,7
Івано-Франківська	1729	17	2274	1595	1313	1287	19	1115	16	1089	13	74,4	98,0	97,7	84,6
Київська	1017	23	889	801	573	766	24	989	18	792	17	75,3	133,7	80,1	103,4
Кіровоградська	1958	16	2369	2878	3260	2922	7	2664	3	2178	4	149,2	89,6	81,8	74,5
Луганська	5037	3	4514	3524	2833	2324	9	230	24	295	24	46,1	82,0	128,3	12,7
Львівська	2678	10	2749	2057	1626	1417	17	729	22	545	22	52,9	87,1	74,8	38,5
Миколаївська	2311	12	2922	2707	3704	3370	6	2542	4	1494	9	145,8	91,0	58,8	44,3
Одеська	4035	5	6708	6522	8022	6794	2	6147	1	6078	1	168,4	84,7	98,9	89,5
Полтавська	2848	9	4040	2048	2480	2096	13	1784	10	1821	7	73,6	84,5	102,1	86,9
Рівненська	532	26	1509	912	838	992	22	985	19	561	21	186,5	118,4	57,0	56,6
Сумська	1510	20	1526	1803	1938	2240	12	1758	11	1610	8	148,3	115,6	91,6	71,9
Тернопільська	433	27	1195	472	589	679	25	465	23	329	23	156,8	115,3	70,8	48,5
Харківська	2116	14	3533	2476	2539	2302	10	2233	7	2051	6	108,8	90,7	91,8	89,1
Херсонська	3585	8	6758	5811	5515	5725	3	4123	2	3471	3	159,7	103,8	84,2	60,6
Хмельницька	1545	19	2484	1434	1439	1365	18	1072	17	579	20	88,3	94,9	54,0	42,4
Черкаська	2155	13	3199	1984	1411	1438	15	1416	12	1130	12	66,7	101,9	79,8	78,6
Чернівецька	1605	18	1137	1006	1191	1237	20	1131	15	607	19	77,1	103,9	53,7	49,1
Чернігівська	1339	22	1851	1147	986	986	23	946	20	819	16	73,6	100,0	86,6	83,1
М. Київ	2621	11	268	115	131	104	27	88	25	134	25	4,0	79,4	152,3	128,8
М. Севастополь	732	25	1066	1428	1416	569	26					77,7	40,2		

*Джерело: [90, 92, 93, 94].

Продовження дод. Е.3

Область, регіон	2000	Ранг	2005	2010	2012	2013	Ранг	2014	Ранг	2015	Ранг	2013 до 2000, %	2013 до 2012, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %
Діти-інваліди															
Україна	6409		24627	22706	24057	25849		18511		13476		403,3	107,4	72,8	52,1
АРК	93	19	746	1440	1645	1591	2					1710,8	96,7		
Вінницька	10	25	875	1019	967	1002	14	698	15	291	20	10020,0	103,6	41,7	29,0
Волинська	42	24	705	972	929	996	15	857	9	460	11	2371,4	107,2	53,7	46,2
Дніпропетровська	382	5	1503	958	1044	952	16	897	8	793	5	249,2	91,2	88,4	83,3
Донецька	728	2	1492	1810	812	1188	7	401	21	332	19	163,2	146,3	82,8	27,9
Житомирська	69	21	492	482	484	537	23	576	18	395	15	778,3	111,0	68,6	73,6
Закарпатська	65	22	1099	798	957	1100	12	590	17	655	8	1692,3	114,9	111,0	59,5
Запорізька	215	11	752	752	648	601	20	387	22	387	16	279,5	92,7	100,0	64,4
Івано-Франківська	47	23	1065	1119	1243	1437	3	931	6	515	10	3057,4	115,6	55,3	35,8
Київська	98	18	440	541	373	616	19	513	19	429	13	628,6	165,1	83,6	69,6
Кіровоградська	382	5	725	844	1009	1127	11	997	5	857	4	295,0	111,7	86,0	76,0
Луганська	270	10	929	745	607	531	24	95	24	96	24	196,7	87,5	101,1	18,1
Львівська	79	20	1440	771	1359	1383	4	743	12	190	22	1750,6	101,8	25,6	13,7
Миколаївська	161	13	581	494	498	566	22	704	13	353	18	351,6	113,7	50,1	62,4
Одеська	297	8	1574	1815	2410	2383	1	2210	1	1943	1	802,4	98,9	87,9	81,5
Полтавська	166	12	526	652	711	769	17	594	16	519	9	463,3	108,2	87,4	67,5
Рівненська	120	16	1065	1031	1010	1185	8	1124	3	399	14	987,5	117,3	35,5	33,7
Сумська	112	17	746	766	917	1185	8	806	11	702	7	1058,0	129,2	87,1	59,2
Тернопільська	148	15	358	309	604	639	18	189	23	154	23	431,8	105,8	81,5	24,1
Харківська	376	7	1701	1147	1256	1296	6	1126	2	1183	2	344,7	103,2	105,1	91,3
Херсонська	463	3	1241	598	698	584	21	700	14	782	6	126,1	83,7	111,7	133,9
Хмельницька	1206	1	1803	1222	1096	1166	10	902	7	359	17	96,7	106,4	39,8	30,8
Черкаська	280	9	1189	1112	1117	1299	5	1054	4	887	3	463,9	116,3	84,2	68,3
Чернівецька	154	14	595	746	762	1048	13	851	10	264	21	680,5	137,5	31,0	25,2
Чернігівська	6	27	426	421	792	470	25	475	20	450	12	7833,3	59,3	94,7	95,7
М. Київ	433	4	377	36	28	41	27	91	25	81	25	9,5	146,4	89,0	197,6
М. Севастополь	7	26	182	106	81	157	26					2242,9	193,8		

Продовження дод. Е.3

Область, регіон	2000	Ранг	2005	2010	2012	2013	Ранг	2014	Ранг	2015	Ранг	2013 до 2000, %	2013 до 2012, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %
Діти, потерпілі від наслідків Чорнобильської катастрофи															
Україна	82703		100289	79329	75956	90260		69381		23179		109,1	118,8	33,4	25,7
АРК	1658	19	1327	828	682	955	14					57,6	140,0		
Вінницька	5758	4	5390	4235	3918	4262	7	2504	6	589	11	74,0	108,8	23,5	13,8
Волинська	6019	3	7837	8188	10057	10636	3	9467	3	877	8	176,7	105,8	9,3	8,2
Дніпропетровська	938	24	1595	786	649	570	20	406	15	336	14	60,8	87,8	82,8	58,9
Донецька	1442	22	1289	562	316	377	21	155	20	66	22	26,1	119,3	42,6	17,5
Житомирська	4249	7	7698	6293	6321	8043	4	5565	5	2919	4	189,3	127,2	52,5	36,3
Закарпатська	1472	21	797	416	315	339	24	148	21	100	19	23,0	107,6	67,6	29,5
Запорізька	3822	8	1686	766	685	751	16	103	22	79	21	19,6	109,6	76,7	10,5
Івано-Франківська	2656	12	1773	635	593	711	17	473	13	374	13	26,8	119,9	79,1	52,6
Київська	10827	1	14113	13783	7623	15488	2	11925	2	4286	1	143,0	203,2	35,9	27,7
Кіровоградська	1575	20	1090	746	733	665	18	575	12	422	12	42,2	90,7	73,4	63,5
Луганська	816	25	1099	393	271	231	25	43	25	40	24	28,3	85,2	93,0	17,3
Львівська	2399	15	1656	348	375	340	22	227	19	53	23	14,2	90,7	23,3	15,6
Миколаївська	2530	14	801	444	402	340	22	285	18	153	17	13,4	84,6	53,7	45,0
Одеська	2033	16	2333	1273	891	970	13	927	10	759	9	47,7	108,9	81,9	78,2
Полтавська	3265	10	1964	1444	1421	1328	10	1027	9	880	7	40,7	93,5	85,7	66,3
Рівненська	7173	2	26588	23726	22217	23082	1	23482	1	3026	3	321,8	103,9	12,9	13,1
Сумська	2535	13	1660	851	894	926	15	645	11	612	10	36,5	103,6	94,9	66,1
Тернопільська	2838	11	2749	534	1590	2633	8	50	24	106	18	92,8	165,6	212,0	4,0
Харківська	450	26	2292	1183	2662	1205	11	1077	8	908	6	267,8	45,3	84,3	75,4
Херсонська	4330	6	1800	1311	4027	4904	6	358	16	200	15	113,3	121,8	55,9	4,1
Хмельницька	1880	17	1523	695	598	606	19	461	14	187	16	32,2	101,3	40,6	30,9
Черкаська	3377	9	7847	6392	6506	7841	5	7472	4	3621	2	232,2	120,5	48,5	46,2
Чернівецька	1668	18	1853	1758	388	1108	12	324	17	97	20	66,4	285,6	29,9	8,8
Чернігівська	5247	5	964	1590	1725	1736	9	1591	7	2467	5	33,1	100,6	155,1	142,1
М. Київ	1335	23	181	116	67	168	26	91	23	22	25	12,6	250,7	24,2	13,1
М. Севастополь	411	27	384	33	30	45	27					10,9	150,0		

Закінчення дод. Е.3

Область, регіон	2000	Ранг	2005	2010	2012	2013	Ранг	2014	Ранг	2015	Ранг	2013 до 2000, %	2013 до 2012, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %
Діти з багатодітних і малозабезпечених сімей															
Україна	229516		576563	320333	327885	361271		270211		169280		157,4	110,2	62,6	46,9
АРК	9853	9	15359	13067	15528	16949	8					172,0	109,2		
Вінницька	2165	24	22561	15299	14139	15209	9	11099	10	5415	15	702,5	107,6	48,8	35,6
Волинська	3650	19	23722	21373	21870	22729	6	18506	5	6440	12	622,7	103,9	34,8	28,3
Дніпропетровська	8493	12	26645	12690	13702	14015	10	12265	8	10747	3	165,0	102,3	87,6	76,7
Донецька	21536	2	20333	11516	8635	10325	17	4064	23	3618	21	47,9	119,6	89,0	35,0
Житомирська	1289	26	15106	9309	9678	11788	12	9029	15	5906	13	914,5	121,8	65,4	50,1
Закарпатська	6460	15	43512	22262	22680	25348	4	13170	7	15328	2	392,4	111,8	116,4	60,5
Запорізька	8219	13	12898	6699	7766	7245	22	5800	20	4499	20	88,1	93,3	77,6	62,1
Івано-Франківська	2271	22	38097	22726	23549	26552	3	21201	3	10465	4	1169,2	112,8	49,4	39,4
Київська	4465	18	12228	5977	4580	5366	24	5226	21	4645	18	120,2	117,2	88,9	86,6
Кіровоградська	8036	14	12510	8692	9834	10508	14	10807	11	9583	6	130,8	106,9	88,7	91,2
Луганська	15013	5	14366	5529	4441	5169	25	1322	24	1502	24	34,4	116,4	113,6	29,1
Львівська	2665	21	37532	16695	27694	27269	2	19213	4	3191	22	1023,2	98,5	16,6	11,7
Миколаївська	9924	8	13489	6048	7938	8651	20	7715	16	4869	16	87,2	109,0	63,1	56,3
Одеська	17181	3	50575	25912	26427	30226	1	25155	1	16179	1	175,9	114,4	64,3	53,5
Полтавська	16677	4	13842	8414	7903	8416	21	7675	17	8083	8	50,5	106,5	105,3	96,0
Рівненська	2180	23	27769	24677	21380	24956	5	23660	2	7344	10	1144,8	116,7	31,0	29,4
Сумська	9430	11	16340	7964	6967	9210	19	7503	18	7254	11	97,7	132,2	96,7	78,8
Тернопільська	2838	20	20754	6119	8680	9590	18	4263	22	2587	23	337,9	110,5	60,7	27,0
Харківська	9836	10	24137	9917	9815	10426	15	9492	14	9884	5	106,0	106,2	104,1	94,8
Херсонська	13356	7	25575	9502	9690	10568	13	10376	12	7501	9	79,1	109,1	72,3	71,0
Хмельницька	27748	1	27424	13453	12272	13474	11	11103	9	4556	19	48,6	109,8	41,0	33,8
Черкаська	13387	6	19360	9542	9042	10412	16	9904	13	8431	7	77,8	115,2	85,1	81,0
Чернівецька	4567	17	20721	16511	15461	18846	7	14999	6	4789	17	412,7	121,9	31,9	25,4
Чернігівська	1802	25	12364	5574	5419	6228	23	6165	19	5863	14	345,6	114,9	95,1	94,1
М. Київ	5278	16	4548	400	383	527	27	499	25	601	25	10,0	137,6	120,4	114,0
М. Севастополь	1197	27	4796	4466	2412	1269	26					106,0	52,6		

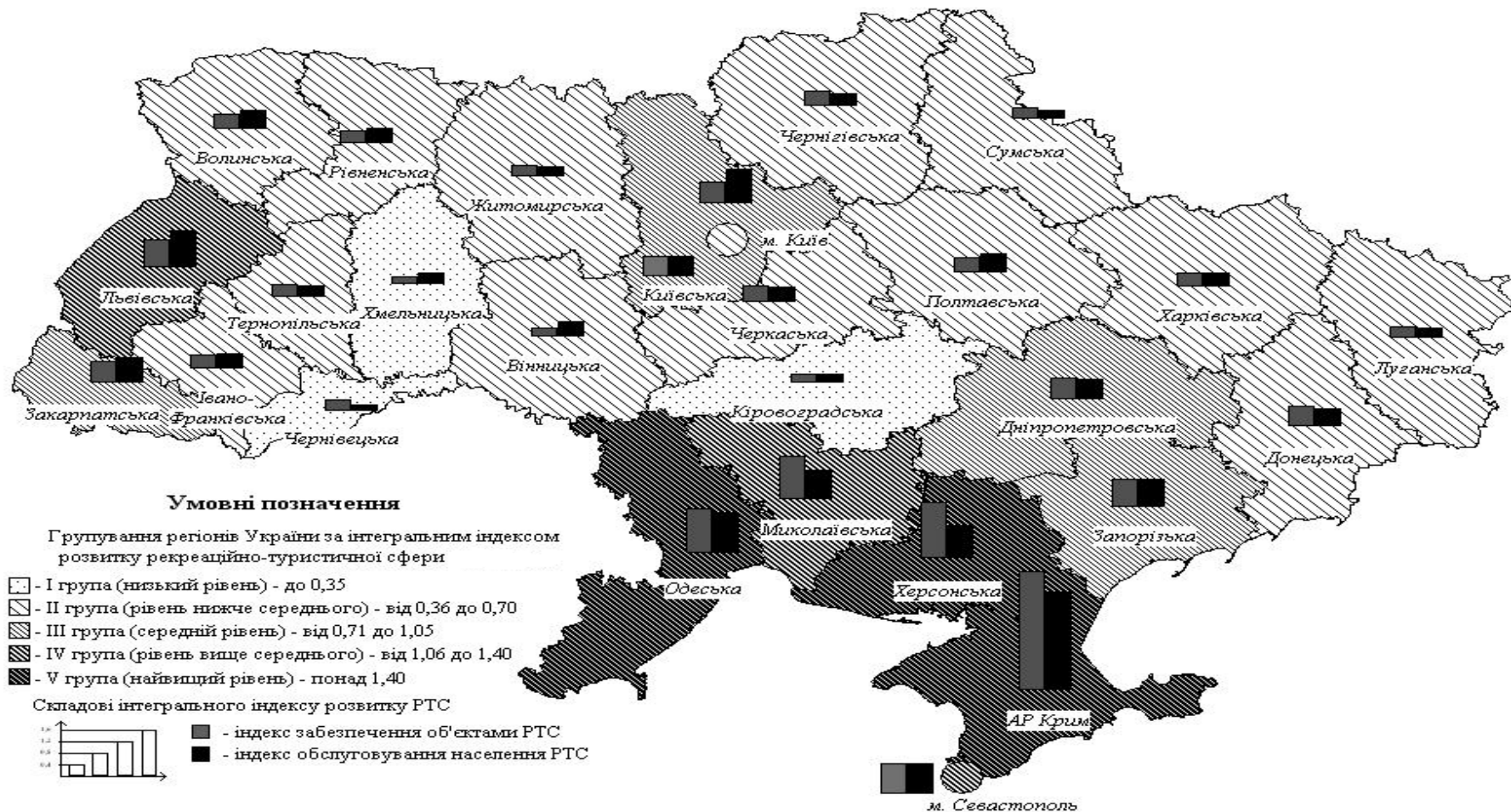
Додаток Ж.1
Рівень розвитку матеріально-технічної бази рекреаційно-туристичної сфери, 2000–2013 рр. *

Регіон, область	І ₁ за кількістю місць			І ₂ за чисельністю обслужованих/оздоровлених осіб			І ₃ рекреаційно-туристичної сфери
	В готелях та аналогічних засобах	В санаторно-курортних закладах	Інтегральний індекс	В готелях та аналогічних засобах	В санаторно-курортних закладах	Інтегральний індекс	
Україна	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
АРК	2,998	6,109	4,280	1,846	6,832	3,552	3,916
Вінницька	0,380	0,350	0,365	0,457	0,590	0,519	0,442
Волинська	0,701	0,413	0,538	0,949	0,479	0,674	0,606
Дніпропетровська	0,998	0,654	0,808	0,771	0,673	0,720	0,764
Донецька	0,466	1,139	0,728	0,451	0,887	0,632	0,68
Житомирська	0,687	0,241	0,407	0,529	0,265	0,375	0,391
Закарпатська	1,168	0,519	0,778	0,997	0,834	0,911	0,844
Запорізька	0,626	1,672	1,023	0,631	1,657	1,023	1,023
Івано-Франківська	0,823	0,292	0,490	0,678	0,459	0,558	0,524
Київська	0,603	0,851	0,716	0,842	0,561	0,688	0,702
Кіровоградська	0,421	0,257	0,329	0,421	0,210	0,297	0,313
Луганська	0,519	0,302	0,396	0,378	0,399	0,388	0,392
Львівська	1,281	0,785	1,003	1,217	1,467	1,336	1,169
Миколаївська	1,053	2,335	1,568	0,693	1,630	1,063	1,315
Одеська	1,170	2,207	1,607	1,217	1,681	1,430	1,518
Полтавська	0,692	0,443	0,554	0,739	0,655	0,695	0,624
Рівненська	0,679	0,282	0,437	0,806	0,370	0,546	0,491
Сумська	0,622	0,290	0,425	0,559	0,215	0,347	0,386
Тернопільська	0,978	0,216	0,459	0,691	0,246	0,412	0,435
Харківська	0,505	0,447	0,475	0,717	0,364	0,511	0,493
Херсонська	1,382	2,903	2,003	0,654	2,179	1,194	1,598
Хмельницька	0,501	0,150	0,274	0,777	0,208	0,402	0,338
Черкаська	0,752	0,489	0,606	0,789	0,420	0,576	0,591
Чернівецька	1,032	0,175	0,425	0,803	0,059	0,218	0,321
Чернігівська	0,748	0,443	0,575	0,780	0,249	0,441	0,508
М. Київ	2,163	0,286	0,786	4,224	0,350	1,216	1,001
М. Севастополь	1,296	0,919	1,092	1,200	0,954	1,070	1,081

* Джерело: розроблено автором.

Додаток Ж.2

Групування регіонів України за інтегральним індексом розвитку рекреаційно-туристичної сфери, 2000–2013 рр. (розроблено автором)

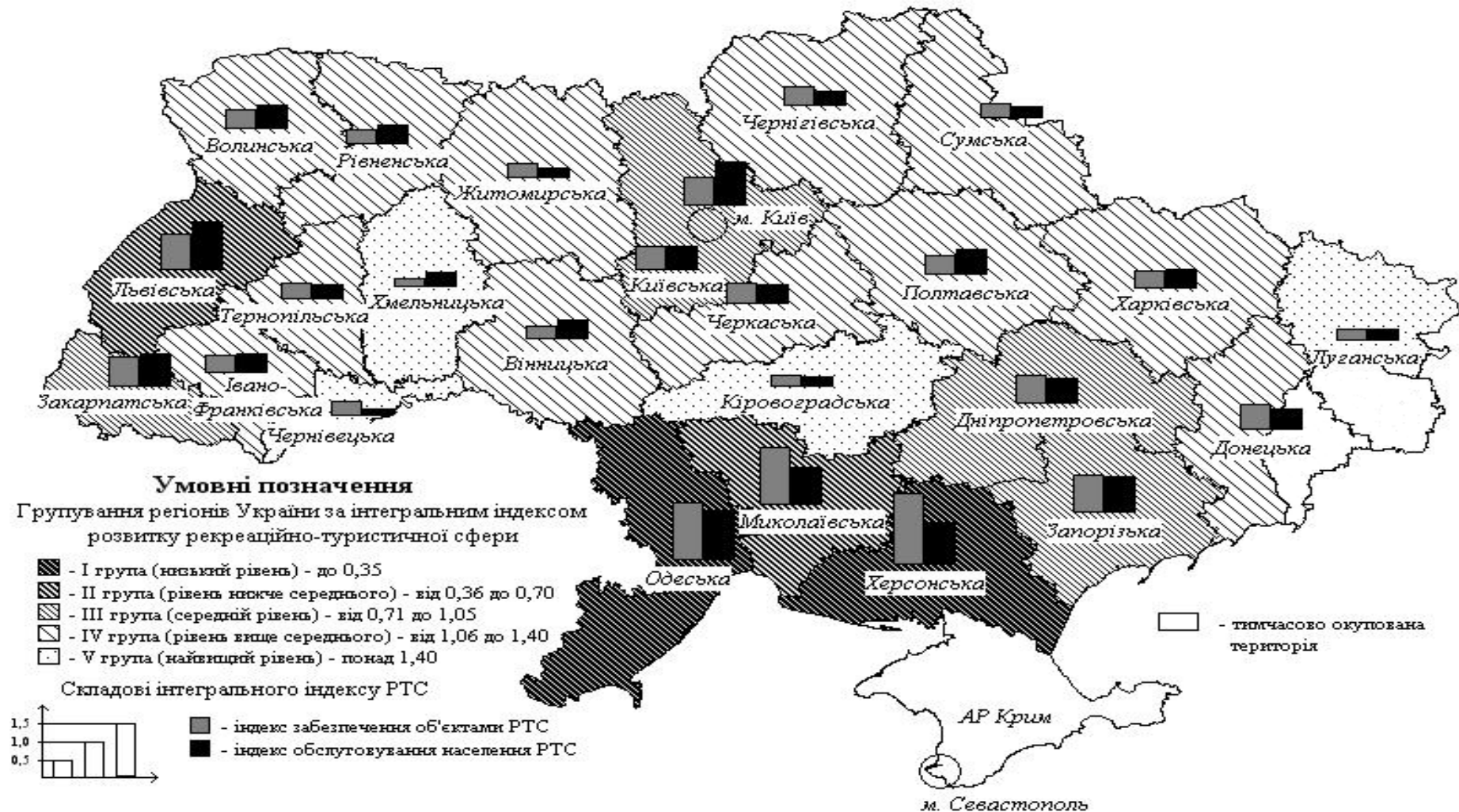
Додаток Ж.3
Рівень розвитку рекреаційно-туристичної сфери за інтегральними показниками, 2000–2014 рр. *

Регіон, область	Іі ₁ за кількістю місць			Іі ₂ за чисельністю обслужованих/оздоровлених осіб			Іі рекреаційно-туристичної сфери
	В готелях та аналогічних засобах	В санаторно-курортних закладах	Інтегральний індекс	В готелях та аналогічних засобах	В санаторно-курортних закладах	Інтегральний індекс	
Україна	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
АРК	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	0,383	0,358	0,371	0,429	0,429	0,533	0,452
Волинська	0,696	0,424	0,543	0,429	0,429	0,685	0,614
Дніпропетровська	0,984	0,666	0,810	0,429	0,429	0,743	0,777
Донецька	0,448	1,114	0,707	0,429	0,429	0,594	0,651
Житомирська	0,673	0,244	0,406	0,429	0,429	0,374	0,390
Закарпатська	1,230	0,541	0,816	0,429	0,429	0,951	0,884
Запорізька	0,656	1,728	1,064	0,429	0,429	1,035	1,050
Івано-Франківська	0,873	0,299	0,511	0,429	0,429	0,584	0,548
Київська	0,618	0,865	0,731	0,429	0,429	0,701	0,716
Кіровоградська	0,432	0,261	0,335	0,429	0,429	0,307	0,321
Луганська	0,459	0,276	0,356	0,429	0,429	0,333	0,345
Львівська	1,324	0,797	1,027	0,429	0,429	1,375	1,201
Миколаївська	1,033	2,422	1,582	0,429	0,429	1,082	1,332
Одеська	1,193	2,263	1,643	0,429	0,429	1,416	1,530
Полтавська	0,705	0,453	0,565	0,429	0,429	0,715	0,640
Рівненська	0,661	0,286	0,435	0,429	0,429	0,557	0,496
Сумська	0,605	0,291	0,420	0,429	0,429	0,352	0,386
Тернопільська	0,956	0,218	0,457	0,429	0,429	0,425	0,441
Харківська	0,515	0,455	0,484	0,429	0,429	0,522	0,503
Херсонська	1,368	2,975	2,018	0,429	0,429	1,188	1,603
Хмельницька	0,520	0,153	0,282	0,429	0,429	0,417	0,350
Черкаська	0,746	0,501	0,612	0,429	0,429	0,583	0,598
Чернівецька	1,050	0,177	0,431	0,429	0,429	0,224	0,328
Чернігівська	0,730	0,445	0,570	0,429	0,429	0,434	0,502
М. Київ	2,175	0,288	0,792	0,429	0,429	1,210	1,001
М. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-

* Джерело: розроблено автором.

Додаток Ж.4

Групування регіонів України за інтегральним індексом розвитку рекреаційно-туристичної сфери, 2000–2014 рр.
(без АРК та тимчасово окупованої території Донецької і Луганської областей) (розроблено автором)

Додаток 3.1

Структура грошових витрат домогосподарств на рекреаційно-туристичні та соціально-культурні послуги*

Вид витрат	У середньому на одне домогосподарство, грн							Частка від споживчих витрат, %							Частка від грошових витрат, %						
	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2010, %	2014 до 2013, %	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2010 , ±	2014 до 2013 , ±	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2010, ±	2014 до 2013, ±
Ресторани та готелі	71,65	85,69	89,74	93,55	91,66	127,9	98,0	2,9	2,5	2,5	3,0	2,7	-0,2	-0,3	2,6	2,7	2,4	2,7	2,5	-0,1	-0,2
З них:																					
- харчування поза домом	53,83	63,11	64,73	70,00	72,85	135,3	104,1	2,2	1,8	1,8	2,2	2,2	0,0	0,0	1,9	2,0	2,0	2,0	2,0	0,1	0,0
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	4,73	8,12	8,11	5,81	4,32	91,3	74,4	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	-0,1	-0,1	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	-0,1	-0,1
Охорона здоров'я	89,93	102,24	114,8	121,28	139,84	155,5	115,3	3,6	3,7	3,9	3,9	4,2	0,6	0,3	3,2	3,3	3,5	3,5	3,8	0,6	0,3
Товари	49,48	54,54	61,1	66,53	80,66	163,0	121,2	1,7	2	2,1	2,1	2,4	0,7	0,3	1,5	1,8	1,9	1,9	2,2	0,7	0,3
Послуги	40,45	47,7	53,7	54,75	59,18	146,3	108,1	1,6	1,7	1,8	1,8	1,8	0,2	0,0	1,5	1,5	1,6	1,6	1,6	0,1	0,0
Освіта	39,83	46,49	47,34	45,99	45,86	115,1	99,7	1,6	1,7	1,6	1,5	1,4	-0,2	-0,1	1,7	1,5	1,4	1,3	1,2	-0,5	-0,1
Відпочинок і культура	54,48	65,21	70,37	76,95	69,76	128,0	90,7	2,2	2,3	2,4	2,5	2,1	-0,1	-0,4	2,0	2,1	2,1	2,2	1,9	-0,1	-0,3
Товари	33,31	40,23	44,7	46,53	41,52	124,6	89,2	1,3	1,4	1,5	1,5	1,3	0,0	-0,2	1,2	1,3	1,3	1,3	1,1	-0,1	-0,2
Послуги	21,18	24,98	25,97	30,42	28,24	133,3	92,8	0,9	0,9	0,9	1,0	0,8	-0,1	-0,2	0,8	0,8	0,8	0,9	0,8	0,0	-0,1

* Джерело: [115].

Додаток 3.2

Грошові витрати домогосподарств залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів по роках, у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн*

Вид витрат	Усього	До 300,0	300,1–480,0	480,1–660,0	660,1–840,0	840,1–1020,0	1020,1–1200,0	1200,1–1380,0	1380,1–1560,0	1560,1–1740,0	1740,1–1920,0	Понад 1920,0
2011												
Ресторани та готелі	83,09	0,57	14,32	27,88	37,32	27,53	32,24	47,67	68,43	77,10	94,52	169,06
З них:												
- харчування поза домом	63,11	0,57	13,73	23,35	32,47	22,50	26,05	35,70	53,55	59,79	68,19	126,11
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	5,52	0,00	0,00	1,25	0,21	0,69	0,37	2,57	3,13	5,66	5,93	13,85
Охорона здоров'я	102,24	6,95	22,71	42,63	47,39	62,85	74,60	93,44	95,18	92,73	128,41	152,27
Товари	94,54	6,95	8,01	26,85	31,45	41,31	45,53	53,60	51,55	51,32	70,57	70,67
Послуги	47,70	0,00	14,70	15,78	15,94	21,54	29,07	39,84	43,63	41,41	57,84	82,10
Освіта	46,49	10,26	2,39	17,87	25,31	19,38	26,22	33,64	49,30	63,40	54,11	72,75
Відпочинок і культура	65,91	2,54	10,06	16,04	24,99	22,94	35,42	42,79	51,45	65,71	71,62	125,17
Товари	40,23	2,54	8,72	13,18	17,34	15,87	26,06	30,02	33,92	45,24	44,41	69,34
Послуги	24,98	0,00	1,34	2,86	7,65	6,96	9,36	12,77	17,53	20,47	27,21	55,83
2012												
	Усього	До 480,0	480,0–840,0	840,1–1200,0	1200,1–1560,0	1560,1–1920,0	1920,1–2280,0	2280,1–2640,0	2640,1–3000,0	3000,1–3360,0	3360,1–3720,0	Понад 3720,0
Ресторани та готелі	86,65	15,77	29,22	29,20	48,68	78,98	101,24	127,54	167,24	171,45	182,14	323,25
З них:												
- харчування поза домом	64,73	15,77	22,93	24,19	37,16	57,92	73,61	93,74	118,99	126,21	133,25	248,45
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	5,02	0,00	0,21	0,25	1,37	4,95	5,57	8,55	13,45	16,73	17,66	18,76
Охорона здоров'я	114,80	61,43	61,55	67,79	98,20	120,43	121,35	143,73	146,59	172,94	224,63	236,22
Товари	61,10	31,74	32,80	49,79	58,12	61,53	62,98	73,88	70,43	84,22	115,67	96,71
Послуги	53,70	29,69	28,72	24,00	40,08	58,90	58,37	69,85	76,16	88,72	108,96	139,51
Освіта	47,34	4,37	30,11	25,79	35,93	54,30	51,30	75,54	54,86	60,27	104,06	85,10
Відпочинок і культура	70,37	7,23	23,74	32,04	42,42	68,54	87,60	102,62	128,96	117,49	118,42	217,95
Товари	44,40	6,19	18,86	23,22	28,84	46,08	57,18	62,34	81,25	78,53	58,43	100,80
Послуги	25,97	1,04	4,88	8,82	13,58	22,46	30,42	40,28	47,71	38,96	59,99	117,15

* Джерело: розроблено автором за даними [115].

Продовження дод. 3.2

Вид витрат	Усього	До 480,0	480,0– 840,0	840,1– 1200,0	1200,1– 1560,0	1560,1– 1920,0	1920,1– 2280,0	2280,1– 2640,0	2640,1– 3000,0	3000,1– 3360,0	3360,1– 3720,0	Понад 3720,0
2013												
Ресторани та готелі	91,56	14,23	32,82	38,49	45,43	69,60	92,75	127,50	146,03	171,70	207,54	312,00
З них:												
- харчування поза домом	68,65	9,08	26,36	30,19	33,48	53,10	67,79	98,89	110,02	125,92	146,69	233,19
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	5,70	0,00	0,13	1,94	1,44	2,34	6,53	7,57	13,09	14,45	18,09	24,38
Охорона здоров'я	121,11	11,19	43,49	71,11	95,51	119,66	137,53	145,17	167,85	134,48	123,10	264,19
Товари	66,90	9,46	26,55	47,54	61,37	68,66	71,96	78,66	81,50	59,13	61,65	116,33
Послуги	54,21	1,73	16,94	23,57	34,14	51,0	65,57	66,51	86,35	75,35	61,45	147,86
Освіта	45,67	6,56	16,92	26,54	33,03	38,65	62,15	60,88	56,27	61,21	74,89	89,46
Відпочинок і культура	76,90	6,73	20,22	33,72	42,79	61,17	83,59	111,16	109,05	130,65	166,33	240,23
Товари	46,76	6,63	15,94	24,99	29,42	41,16	49,46	65,68	71,67	80,19	95,60	106,05
Послуги	30,14	0,10	4,28	8,73	13,37	20,01	34,13	45,48	37,38	50,46	70,73	134,18
2014												
Ресторани та готелі	91,66	49,65	34,70	53,78	50,73	62,88	94,82	114,33	126,24	162,71	128,81	308,90
З них:												
- харчування поза домом	72,85	35,34	28,21	43,35	38,95	50,85	75,02	86,96	99,42	140,03	102,35	247,62
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	4,32	0,00	0,99	0,14	1,25	1,93	4,53	7,12	9,68	11,31	5,13	18,31
Охорона здоров'я	139,84	86,82	59,64	79,42	108,29	133,01	138,75	182,92	183,87	168,62	185,76	281,09
Товари	80,66	61,13	40,14	54,71	70,36	78,43	81,23	107,12	90,65	93,47	101,56	119,99
Послуги	59,18	25,69	19,50	24,71	37,93	54,58	57,52	75,80	93,22	75,15	84,20	161,10
Освіта	45,86	3,71	15,42	25,15	33,08	42,10	54,89	66,86	60,19	60,04	52,90	76,81
Відпочинок і культура	69,76	27,58	21,38	34,15	39,16	58,60	74,65	78,91	86,45	128,85	103,64	221,46
Товари	41,52	16,25	16,04	25,32	26,17	38,08	46,76	48,38	47,74	75,24	46,64	100,67
Послуги	28,24	11,33	5,34	8,83	12,99	20,52	27,89	30,53	38,71	53,61	57,00	120,79

Додаток 3.3

Структура грошових витрат домогосподарств залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів по роках, у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %*

Вид витрат	Усього	До 300,0	300,1– 480,0	480,1– 600,0	600,1– 840,0	840,1– 1020,0	1020,1– 1200,0	1200,1– 1380,0	1380,1– 1560,0	1560,1– 1740,0	1740,1– 1920,0	Понад 1920,0
2011												
Ресторани та готелі	2,7	0,1	1,1	1,6	1,7	1,5	1,4	1,8	2,3	2,3	2,7	3,7
З них:												
- харчування поза домом	2,0	0,1	1,1	1,4	1,5	1,2	1,2	1,4	1,8	1,8	1,9	2,8
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,2	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3
Охорона здоров'я	3,3	1,0	1,8	2,5	2,2	3,3	3,3	3,6	3,2	2,8	3,6	3,3
Товари	1,8	1,0	0,6	1,6	1,5	2,2	2,0	2,1	1,7	1,5	2,0	1,5
Послуги	1,5	0,0	1,2	0,9	0,7	1,1	1,3	1,5	1,5	1,3	1,6	1,8
Освіта	1,5	1,5	0,2	1,0	1,2	1,0	1,2	1,3	1,6	1,9	1,5	1,6
Відпочинок і культура	2,1	0,4	0,8	0,9	1,1	1,2	1,6	1,7	1,7	2,0	2,0	2,7
Товари	1,3	0,4	0,7	0,7	0,8	0,8	1,2	1,2	1,1	1,4	1,2	1,5
Послуги	0,8	0,0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,4	0,5	0,6	0,6	0,8	1,2
2012												
	Усього	До 480,0	480,1– -840,0	840,1– 1200,0	1200,1– 1500,0	1500,1– 1920,0	1920,1– 2280,0	2280,1– 2640,0	2640,1– 3000,0	3000,1– 3360,0	3360,1– 3720,0	Понад 3720,0
Ресторани та готелі	2,6	1,3	1,5	1,4	1,9	2,4	2,7	3,1	3,6	3,7	3,2	4,7
З них:												
- харчування поза домом	2,0	1,3	1,2	1,1	1,4	1,7	2,0	2,2	2,6	2,7	2,4	3,6
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,3	0,3
Охорона здоров'я	3,5	5,1	3,1	3,1	3,7	3,6	3,3	3,4	3,2	3,7	4,0	3,4
Товари	1,9	2,6	1,6	2,0	2,2	1,8	1,7	1,7	1,6	1,8	2,1	1,8
Послуги	1,6	2,5	1,5	1,1	1,5	1,8	1,6	1,7	1,6	1,9	1,9	1,2
Освіта	1,4	0,4	1,5	1,2	1,4	1,6	1,4	1,8	1,2	1,3	1,9	1,2
Відпочинок і культура	2,1	0,6	1,2	1,5	1,6	2,1	2,4	2,5	2,8	2,5	2,1	3,1
Товари	1,3	0,5	1,0	1,1	1,1	1,4	1,6	1,5	1,8	1,7	1,0	1,4
Послуги	0,8	0,1	0,2	0,4	0,5	0,7	0,8	1,0	1,0	0,8	1,1	1,7

* Джерело: розроблено автором за даними [115].

Продовження дод. 3.3

Вид витрат	Усього	До 480,0	480,1– -840,0	840,1– 1200,0	1200,1– 1500,0	1500,1– 1920,0	1920,1– 2280,0	2280,1– 2640,0	2640,1– 3000,0	3000,1– 3360,0	3360,1– 3720,0	Понад 3720,0
2013												
Ресторани та готелі	2,6	1,3	1,7	1,7	1,7	2,1	2,4	3,0	3,3	3,5	3,8	4,3
З них:												
- харчування поза домом	2,0	0,8	1,3	1,3	1,3	1,6	1,8	2,3	2,5	2,5	2,7	3,2
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,2	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
Охорона здоров'я	3,5	1,0	2,2	3,1	3,7	3,7	3,6	3,4	3,7	2,7	2,3	3,6
Товари	2,0	0,8	1,3	2,1	2,4	2,1	1,9	1,8	1,8	1,2	1,2	1,6
Послуги	1,5	0,2	0,9	1,0	1,3	1,6	1,7	1,6	1,9	1,5	1,1	2,0
Освіта	1,3	0,6	0,9	1,2	1,3	1,2	1,6	1,4	1,2	1,2	1,4	1,2
Відпочинок і культура	2,2	0,6	1,0	1,5	1,6	1,9	2,2	2,6	2,4	2,6	3,1	3,3
Товари	1,3	0,6	0,8	1,1	1,1	1,3	1,3	1,5	1,6	1,6	1,8	1,5
Послуги	0,9	0,0	0,2	0,4	0,5	0,6	0,9	1,1	0,8	1,0	1,3	1,8
2014												
Ресторани та готелі	2,5	3,2	1,7	2,1	1,9	1,8	2,4	2,6	2,7	3,2	2,6	4,6
З них:												
- харчування поза домом	2,0	2,3	1,4	1,7	1,4	1,5	1,9	2,0	2,1	2,8	2,0	3,7
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,3
Охорона здоров'я	3,8	5,6	3,0	3,1	4,0	3,9	3,5	4,1	3,9	3,3	3,7	4,2
Товари	2,2	4,0	2,0	2,2	2,6	2,3	2,1	2,4	1,9	1,9	2,0	1,8
Послуги	1,6	1,6	1,0	0,9	1,4	1,6	1,4	1,7	2,0	1,4	1,7	2,4
Освіта	1,2	0,2	0,8	0,9	1,2	1,2	1,4	1,5	1,3	1,2	1,0	1,2
Відпочинок і культура	1,9	1,8	1,1	1,3	1,4	1,7	1,9	1,8	1,8	2,5	2,1	3,3
Товари	1,1	1,1	0,8	1,0	0,9	1,1	1,2	1,1	1,0	1,4	1,0	1,5
Послуги	0,8	0,7	0,3	0,3	0,5	0,6	0,7	0,7	0,8	1,1	1,1	1,8

Додаток 3.4

Грошові витрати домогосподарств за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів по роках, у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %*

Вид витрат	Усього	Перша	Друга	Третя	Четверта	П'ята	Шоста	Сьома	Восьма	Дев'ята	Десята
2011											
Ресторани та готелі	83,09	30,58	27,52	33,43	37,39	57,28	79,07	76,10	108,37	130,82	250,63
З них:											
- харчування поза домом	63,11	26,20	22,58	27,28	29,40	40,47	63,34	58,37	82,21	96,40	185,13
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	5,52	0,55	0,70	0,32	0,46	4,52	4,90	4,32	5,26	11,98	22,25
Охорона здоров'я	102,24	44,64	66,314	75,46	83,27	101,43	95,59	100,73	128,15	141,09	186,13
Товари	54,54	29,96	42,57	46,81	50,03	54,12	53,02	54,57	64,79	69,84	79,75
Послуги	47,7	14,68	23,57	28,65	33,24	47,31	42,57	46,16	63,36	74,25	106,38
Освіта	46,49	20,39	18,71	30,17	30,05	37,51	53,56	61,371	64,35	68,12	80,37
Відпочинок і культура	65,21	21,16	24,26	36,34	36,94	49,2	57,01	66,83	79,91	102,69	177,92
Товари	40,23	15,26	17,52	26,42	26,08	34,38	37,15	44,73	49,66	65,3	85,89
Послуги	24,98	5,9	6,74	9,98	10,89	14,82	19,86	22,1	30,25	37,39	92,03
2012											
Ресторани та готелі	86,65	30,60	28,25	36,78	48,52	60,67	76,33	92,50	102,16	151,46	236,38
З них:											
- харчування поза домом	64,73	24,70	23,83	29,76	36,33	46,44	52,62	69,38	77,34	109,36	177,65
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	5,02	0,36	0,16	0,74	1,48	1,73	6,87	4,00	5,90	11,70	17,25
Охорона здоров'я	114,80	62,25	70,81	89,72	94,21	104,15	120,22	124,07	126,33	148,14	208,23
Товари	61,1	35,41	47,05	55,2	54,54	61,42	62,59	61,09	67,75	70,96	95,08
Послуги	53,7	26,84	23,76	34,52	39,67	42,73	57,63	62,98	58,58	77,18	113,15
Освіта	47,34	27,8	24,91	32,55	31,1	43,76	53,71	58,73	52,15	70,79	77,91
Відпочинок і культура	70,37	17,39	33,38	34,51	49,96	46,47	68,25	79,2	92,86	114,85	160,72
Товари	44,4	6,16	24,45	23,96	34,3	32,4	44,54	53,565	59,1	71,28	83,01
Послуги	25,97	27,8	8,93	10,55	15,66	14,07	23,71	25,64	33,76	43,57	77,71

* Джерело: розроблено автором за даними [115].

Продовження дод. 3.4

Вид витрат	Усього	Перша	Друга	Третя	Четверта	П'ята	Шоста	Сьома	Восьма	Дев'ята	Десята
2013											
Ресторани та готелі	91,56	38,47	36,43	40,62	52,52	66,56	72,45	88,47	116,42	141,78	262,21
З них:											
- харчування поза домом	68,65	31,75	24,62	31,77	38,87	52,70	53,03	64,51	88,42	108,21	192,88
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	5,70	1,14	2,75	0,68	1,39	1,06	3,51	5,27	9,79	9,31	22,13
Охорона здоров'я	121,11	55,11	77,83	91,85	107,06	121,24	118,00	128,18	144,89	161,86	205,25
Товари	66,90	36,56	51,14	59,15	67,96	69,62	68,30	71,51	72,42	79,37	92,97
Послуги	54,21	18,55	26,69	32,70	39,10	51,62	49,70	56,67	72,47	82,49	112,28
Освіта	45,67	24,72	25,33	32,42	34,89	36,15	42,70	60,91	59,20	58,37	82,08
Відпочинок і культура	76,90	31,52	29,17	34,64	56,28	52,32	69,85	72,87	102,37	119,04	201,18
Товари	46,76	24,58	19,49	24,42	38,81	35,10	47,09	42,30	63,51	74,14	98,25
Послуги	30,14	6,94	9,68	10,22	17,47	17,22	22,76	30,57	38,86	44,90	102,93
2014											
Ресторани та готелі	91,66	52,75	47,37	46,73	53,33	64,88	69,03	99,14	117,70	129,53	236,33
З них:											
- харчування поза домом	72,85	43,08	34,94	36,21	40,95	53,30	57,43	78,78	89,86	103,39	190,70
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	4,32	0,34	0,16	1,22	3,35	1,26	1,62	4,68	5,45	11,62	13,52
Охорона здоров'я	139,84	72,41	88,01	109,95	129,22	125,47	148,01	131,19	182,59	183,40	228,25
Товари	80,66	49,67	61,03	70,71	78,25	77,00	87,25	75,97	104,62	94,59	107,53
Послуги	59,18	22,74	26,98	39,24	50,97	48,47	60,76	55,22	77,97	88,81	120,72
Освіта	45,86	23,02	29,55	34,78	31,41	43,24	42,59	63,50	63,54	63,13	63,93
Відпочинок і культура	69,76	29,28	37,40	35,55	48,62	56,92	66,10	77,18	78,18	89,56	178,95
Товари	41,52	21,32	27,26	24,29	31,85	37,47	41,85	47,99	47,40	49,81	86,02
Послуги	28,24	7,96	10,14	11,26	16,77	19,45	24,25	29,19	30,78	39,75	92,93

Додаток 3.5

Структура грошових витрат домогосподарств за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів по роках, у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %*

Вид витрат	Усього	Перша	Друга	Третя	Четверта	П'ята	Шоста	Сьома	Восьма	Дев'ята	Десята
2011											
Ресторани та готелі	2,7	1,6	1,4	1,5	1,5	2,1	2,5	2,3	3,0	3,1	4,4
З них:											
- харчування поза домом	2,0	1,4	1,2	1,2	1,2	1,5	2,0	1,7	2,2	2,3	3,3
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,1	0,1	0,3	0,4
Охорона здоров'я	3,3	2,3	3,5	3,4	3,4	3,7	3,1	3,0	3,5	3,4	3,3
Товари	1,8	1,5	2,3	2,4	2,0	2,0	1,7	1,6	1,8	1,7	1,4
Послуги	1,5	0,8	1,2	1,3	1,4	1,7	1,4	1,4	1,7	1,7	1,9
Освіта	1,5	1,1	1,0	1,3	1,2	1,4	1,7	1,8	1,8	1,6	1,4
Відпочинок і культура	2,1	1,1	1,3	1,6	1,5	1,8	1,8	2,0	2,2	2,5	3,2
Товари	1,3	0,87	0,9	1,2	1,1	1,3	1,2	1,3	1,4	1,6	1,6
Послуги	0,8	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,6
2012											
Ресторани та готелі	2,6	1,5	1,3	1,6	1,9	2,1	2,3	2,6	2,7	3,4	4,1
З них:											
- харчування поза домом	2,0	1,2	1,1	1,3	1,4	1,6	1,6	1,9	2,0	2,5	3,0
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,3	0,3
Охорона здоров'я	3,5	3,0	3,3	3,8	3,7	3,6	3,6	3,5	3,3	3,4	3,6
Товари	1,9	1,7	2,2	2,3	2,2	2,1	1,9	1,7	1,8	1,7	1,6
Послуги	1,6	1,3	1,1	1,5	1,5	1,5	1,7	1,8	1,5	1,7	2,0
Освіта	1,4	1,4	1,1	1,4	1,2	1,5	1,6	1,7	1,4	1,6	1,3
Відпочинок і культура	2,1	1,2	1,5	1,5	1,9	1,6	2,1	2,2	2,4	2,6	2,8
Товари	1,3	0,9	1,1	1,1	1,3	1,1	1,4	1,5	1,5	1,7	1,5
Послуги	0,8	0,3	0,4	0,4	0,6	0,5	0,7	0,7	0,9	0,9	1,3

* Джерело: розроблено автором за даними [115].

Продовження дод. 3.5

Вид витрат	Усього	Перша	Друга	Третя	Четверта	П'ята	Шоста	Сьома	Восьма	Дев'ята	Десята
2013											
Ресторани та готелі	2,6	1,8	1,6	1,6	1,9	2,1	2,1	2,4	2,8	3,2	4,1
З них:											
- харчування поза домом	2,0	1,5	1,1	1,3	1,4	1,7	1,6	1,7	2,1	2,4	3,0
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,2	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3
Охорона здоров'я	3,5	2,6	3,5	3,7	3,8	3,9	3,5	3,4	3,5	3,7	3,2
Товари	2,0	1,7	2,3	2,4	2,4	2,2	2,0	1,9	1,7	1,8	1,5
Послуги	1,5	0,9	1,2	1,3	1,4	1,7	1,5	1,5	1,8	1,9	1,7
Освіта	1,3	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2	1,3	1,6	1,4	1,3	1,3
Відпочинок і культура	2,2	1,5	1,3	1,4	2,0	1,7	2,0	2,0	2,5	2,7	3,1
Товари	1,3	1,2	0,9	1,0	1,4	1,1	1,4	1,2	1,6	1,7	1,5
Послуги	0,9	0,3	0,4	0,4	0,6	0,6	0,6	0,8	0,9	1,0	1,6
2014											
Ресторани та готелі	2,5	2,2	1,9	1,7	1,7	2,0	1,8	2,5	2,7	2,7	4,0
З них:											
- харчування поза домом	2,0	1,8	1,4	1,3	1,3	1,6	1,5	2,0	2,1	2,2	3,2
- витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2
Охорона здоров'я	3,8	3,0	3,5	4,0	4,2	3,8	4,0	3,3	4,2	3,8	3,8
Товари	2,2	2,1	2,4	2,6	2,5	2,3	2,4	1,9	2,4	2,0	1,8
Послуги	1,6	0,9	1,1	1,4	1,7	1,5	1,6	1,4	1,8	1,8	2,0
Освіта	1,2	0,9	1,2	1,3	1,0	1,3	1,1	1,6	1,5	1,3	1,1
Відпочинок і культура	1,9	1,2	1,5	1,3	1,6	1,7	1,8	1,9	1,8	1,9	3,0
Товари	1,1	0,9	1,1	0,9	1,1	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1	1,4
Послуги	0,8	0,3	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	1,6

Додаток 3.6

Розподіл домогосподарств за рівнем доходів, економічними очікуваннями на наступні 12 місяців за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів, по роках, %*

Вид витрат	Усього	Перша (нижча)	Друга	Третя	Четверта	П'ята	Шоста	Сьома	Восьма	Дев'ята	Десята (вища)
2011											
Із загальної кількості частка домогосподарств, які повідомили, що при значному збільшенні доходів, вони б спрямували додаткові кошти в першу чергу на:											
їжу	20,7	38,6	34,1	29,9	22,7	21,1	20,5	12,9	12,2	9,2	6,2
одяг, взуття	31,2	53,7	40,8	38,3	35,4	31,4	28,8	26,6	24,4	19,0	13,3
побутову техніку	32,3	36,3	37,0	30,7	34,0	38,1	32,6	32,6	31,1	27,0	23,3
лікування	47,0	39,3	48,4	54,6	51,2	51,6	50,1	47,6	43,6	42,9	41,1
відпочинок	53,2	31,4	41,2	41,8	46,6	48,9	54,0	58,3	63,0	71,3	75,8
освіту	18,0	22,4	16,9	17,0	17,9	20,4	18,8	17,7	18,1	17,5	13,1
автомобіль	16,4	10,2	11,7	12,5	12,1	11,5	15,1	17,6	21,7	23,1	28,8
житло	44,0	46,3	43,0	41,8	41,3	41,6	42,4	44,8	45,1	47,5	46,0
накопичення	26,8	16,1	21,6	25,4	29,0	27,4	28,3	29,9	27,8	29,5	33,4
розвиток підприємництва	5,4	2,7	1,9	1,9	3,9	4,7	4,7	5,3	7,9	6,9	13,8
інше	2,9	1,1	2,4	3,3	3,7	2,4	3,1	4,2	3,0	2,4	3,5
2012											
Із загальної кількості частка домогосподарств, які повідомили, що при значному збільшенні доходів, вони б спрямували додаткові кошти в першу чергу на:											
їжу	20,7	39,7	32,9	29,9	25,0	20,5	19,1	14,4	10,6	8,7	6,6
одяг, взуття	31,2	53,3	41,0	36,2	35,5	29,8	31,2	27,1	24,3	19,1	14,0
побутову техніку	32,3	36,1	34,5	33,5	35,3	35,5	35,3	31,9	29,3	28,7	22,6
лікування	47,0	39,7	52,1	54,7	55,2	51,7	47,7	44,7	42,8	42,8	39,0
відпочинок	53,2	30,4	37,6	40,7	47,3	48,2	52,4	61,7	63,9	72,5	77,4
освіту	18,0	22,2	16,7	15,8	16,6	20,7	18,7	18,3	19,6	18,1	13,1
автомобіль	16,4	11,2	9,6	12,2	9,9	13,8	13,8	18,1	23,1	22,8	30,1
житло	44,0	45,2	44,5	41,2	41,7	41,0	44,4	42,9	46,7	46,1	46,0
накопичення	26,8	15,9	23,6	27,9	26,0	29,5	27,1	29,2	28,3	28,4	32,6
розвиток підприємництва	5,4	2,7	1,5	1,9	2,9	4,8	6,0	5,4	7,5	7,5	13,6
інше	2,9	1,8	3,7	3,6	2,6	3,0	2,8	3,8	2,3	2,2	3,1

* Джерело: розроблено автором за даними [115].

Продовження дод. 3.6

Вид витрат	Усього	Перша (нижча)	Друга	Третя	Четверта	П'ята	Шоста	Сьома	Восьма	Дев'ята	Десята (вища)
2013											
Із загальної кількості частка домогосподарств, які повідомили, що при значному збільшенні доходів, вони б спрямували додаткові кошти в першу чергу на:											
їжу	18,8	32,1	27,7	29,1	24,3	17,0	14,0	14,6	11,9	10,0	7,3
одяг, взуття	28,9	48,0	37,0	35,1	32,3	28,8	26,1	26,4	20,5	19,7	15,4
побутову техніку	32,9	41,6	35,6	33,1	35,2	35,6	35,8	32,6	31,8	27,1	20,2
лікування	45,4	33,1	53,0	54,2	53,6	47,7	46,7	45,9	40,8	41,7	37,3
відпочинок	55,3	37,6	41,8	43,1	46,8	54,8	56,3	61,7	64,2	68,5	78,3
освіту	17,9	22,9	15,2	18,4	19,9	19,4	18,5	17,9	16,9	16,5	13,7
автомобіль	17,4	9,8	10,4	10,6	10,0	16,0	18,8	18,7	24,0	26,8	29,1
житло	43,6	48,0	42,5	40,5	39,7	44,5	45,3	40,9	46,5	42,8	45,3
накопичення	27,9	20,0	28,0	27,7	29,7	25,4	26,6	27,5	31,2	32,0	31,3
розвиток підприємництва	5,9	3,1	3,0	2,3	3,1	5,1	4,8	8,3	6,9	8,0	14,2
інше	3,3	2,2	2,9	4,1	3,5	3,5	4,1	3,0	1,9	3,3	4,1
2014											
Із загальної кількості частка домогосподарств, які повідомили, що при значному збільшенні доходів, вони б спрямували додаткові кошти в першу чергу на:											
їжу	22,7	35,5	32,1	32,6	27,5	26,0	18,5	17,2	14,0	13,8	9,3
одяг, взуття	33,2	53,8	41,4	36,3	33,9	31,4	35,9	34,0	24,4	25,1	15,7
побутову техніку	31,5	37,1	32,1	29,3	32,1	33,3	34,0	32,1	29,6	30,0	25,2
лікування	47,2	39,4	50,7	56,3	56,4	52,0	48,4	45,1	45,3	43,3	37,6
відпочинок	53,1	34,0	39,5	42,6	44,7	51,0	58,4	54,7	64,8	67,6	73,3
освіту	17,04	21,3	18,6	16,5	15,5	17,8	17,2	18,4	17,5	16,7	14,3
автомобіль	15,9	8,5	10,3	11,3	9,3	15,0	15,1	18,6	21,0	23,0	26,8
житло	41,4	46,8	41,0	38,8	38,7	40,0	38,0	42,0	43,8	40,8	43,7
накопичення	27,4	16,4	25,0	27,0	32,0	25,2	24,3	29,1	29,0	30,7	35,7
розвиток підприємництва	5,1	3,7	3,6	3,3	3,8	3,7	5,5	3,8	5,9	5,9	11,6
інше	3,3	2,1	3,5	3,3	4,9	3,4	3,0	3,4	3,2	2,2	4,3

Додаток И
Розробка індикаторів сталого розвитку туристичної дестинації та
планування розвитку туристичної сфери*

Планування	Етапи розробки індикаторів	Роль індикаторів
А. Визначення території, її меж, пріоритетних функцій	Організаційний індикатор 1. Визначення необхідного масиву даних для розробки індикаторів сталого розвитку територій виходячи з їх пріоритетних функцій. 2. Залучення учасників до розробки індикаторів сталого розвитку. 3. Визначення сильних та слабких сторін розвитку туризму на території. 4. Розробка довгострокового прогнозу розвитку території	Визначення території та її меж з урахуванням природних, політичних та адміністративних кордонів
В. Виявлення основних учасників процесу планування		Індикатори – частина процесу планування та каталізатор туристичного розвитку території
С. Формулювання мети та пріоритетних завдань розвитку територій		Розробка індикаторів – ключова стадія процесу планування, так як формується погляд на пріоритетні шляхи розвитку території та виявляються основні параметри оцінки її потенціалу
Д. Попередня оцінка території (її потенціалу), розробка ситуаційного (SWOT) аналізу, виявлення сильних та слабких сторін, загроз і можливостей від розвитку туризму	Індикатори розвитку 5. Визначення пріоритетних завдань розвитку території та їх узгодження в політичних колах. 6. Визначення бажаних індикаторів. 7. Визначення джерел інформації. 8. Вибір індикаторів. Індикатори реалізації 9. Оцінка інформативності та реальності індикаторів, обґрунтування процедури їх обліку. 10. Збір даних та аналіз	Індикатори необхідні для виділення сильних та слабких сторін розвитку туризму на території, виявлення потенційних ризиків та забезпечення повної інформації щодо них. Індикатори інформують учасників процесу планування про первинну оцінку потенціалу території
Е. Визначення коротко-, середньо- та довгострокового планів (прогнозів) розвитку територій виходячи з пріоритетних напрямів розвитку		Індикатори сприяють підвищенню об'єктивності оцінки, використовуються для конкретизації мети роботи та підвищення якості її виконання. Особливо важливе застосування індикаторів для зіставлення завдань окремих етапів роботи з тимчасовими строками її реалізації, що завжди цікавить управлінців та інвесторів

* Джерело: за матеріалами Всесвітньої туристичної організації 2004 р.

Продовження дод. И

Планування	Етапи розробки індикаторів	Роль індикаторів
F. Формулювання і розробка стратегічної мети розвитку території	Продовжується збір даних та їх аналіз	Індикатори можуть використовуватися для визначення, аналізу співвідношення стратегічних цілей розвитку та проміжних завдань
G. Формулювання робочих планів та спеціальних проектів, в основі яких лежить оптимальна стратегія розвитку	Політичні реалії можуть суттєво впливати на вибір джерел інформації, її обробку, що у свою чергу, визначає застосування індикаторів	Індикатори можуть стати основним інструментом у проектуванні та брати участь у розробці визначених завдань і спеціальних проектів
H. Виконання робочих планів та спеціальних проектів	11. Відповідальність, звітність, взаємодія. Моніторинг та оцінка впливу повинні базуватися на неперервних спостереженнях з проміжними звітами про результати. Основою є індикатори. 12. Моніторинг індикаторів, що застосовуються.	Моніторинг індикаторів охоплює: - процес управління та управлінські структури; - досягнення поставленої мети; - зміни в навколишньому середовищі та соціокультурній сфері
I. Моніторинг та оцінка виконання програми розвитку і проектів	Завдання дослідження, інформаційні джерела, що використовуються, та процедури оцінки можуть змінюватися, тому необхідно періодично переглядати індикатори, які застосовуються	Індикатори формують суспільну думку щодо оцінки результатів

Додаток К.1

Динаміка розвитку сільського зеленого туризму в регіонах України, 2012–2014 рр., фізичні особи-підприємці*

Регіон, область	2012	2013	2014	2012 ранг	2013 ранг	2014 ранг	2012 частка	2013 частка	2014 частка
Кількість садиб, од.									
Україна	230	285	233				100	100	100
АРК	1	1	-	9	13	-	0,43	0,35	-
Вінницька	1	1	1	9	13	12	0,43	0,35	0,43
Волинська	2	2	2	7	10	9	0,87	0,70	0,86
Дніпропетровська	-	1	1	-	13	12	0,00	0,35	0,43
Донецька	-	-	-	-	-	-	0,00	0,00	0,00
Житомирська	-	-	-	-	-	-	0,00	0,00	0,00
Закарпатська	4	8	7	6	5	4	1,74	2,81	3,00
Запорізька	1	1	-	9	13	-	0,43	0,35	0,00
Івано-Франківська	158	184	163	1	1	1	68,70	64,56	69,96
Київська	-	-	-	-	-	-	0,00	0,00	0,00
Кіровоградська	-	2	2	-	10	9	0,00	0,70	0,86
Луганська	-	-	-	-	-	-	0,00	0,00	0,00
Львівська	31	36	23	2	2	2	13,48	12,63	9,87
Миколаївська	-	-	1	-	-	12	0,00	0,00	0,43
Одеська	1	7	-	9	6	-	0,43	2,46	0,00
Полтавська	-	3	3	-	9	7	0,00	1,05	1,29
Рівненська	-	-	-	-	-	-	0,00	0,00	0,00
Сумська	-	-	-	-	-	-	0,00	0,00	0,00
Тернопільська	6	4	3	4	8	7	2,61	1,40	1,29
Харківська	-	2	-	-	10	-	0,00	0,70	0,00
Херсонська	-	1	-	-	13	-	0,00	0,35	0,00
Хмельницька	2	6	5	7	7	5	0,87	2,11	2,15
Черкаська	6	9	5	4	4	5	2,61	3,16	2,15
Чернівецька	17	16	15	3	3	3	7,39	5,61	6,44
Чернігівська	-	-	2	-	-	9	-	-	0,86
М. Київ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
М. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-	-

*Джерело: [97].

Продовження дод. К.1

Регіон, область	2012	2013	2014	2012 ранг	2013 ранг	2014 ранг	2012 частка	2013 частка	2014 частка
Чисельність розміщених, осіб									
Україна	50724	49948	39311				100	100	100
АРК	300	16	-	8	17	-	0,59	0,03	-
Вінницька	40	30	40	11	16	13	0,08	0,06	0,10
Волинська	2524	2751	3097	4	5	4	4,98	5,51	7,88
Дніпропетровська	-	50	48	-	15	12	0,00	0,10	0,12
Донецька	-	-	-	-	-	-	0,00	0,00	0,00
Житомирська	-	-	-	-	-	-	0,00	0,00	0,00
Закарпатська	269	1628	1356	9	7	7	0,53	3,26	3,45
Запорізька	15	8	-	12	18	-	0,03	0,02	-
Івано-Франківська	21591	22935	16903	1	1	1	42,57	45,92	43,00
Київська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Кіровоградська	-	712	1151	-	9	8	-	1,43	2,93
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	17019	8316	5227	2	2	2	33,55	16,65	13,30
Миколаївська	-	-	19	-	-	14	-	-	0,05
Одеська	213	1566		10	8	-	0,42	3,14	-
Полтавська	-	172	477	-	13	10	-	0,34	1,21
Рівненська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сумська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тернопільська	2010	1755	1804	6	6	6	3,96	3,51	4,59
Харківська	-	378	-	-	10	-	-	0,76	-
Херсонська	-	200	-	-	12	-	-	0,40	-
Хмельницька	2154	4302	2728	5	4	5	4,25	8,61	6,94
Черкаська	322	289	281	7	11	11	0,63	0,58	0,71
Чернівецька	4267	4720	5207	3	3	3	8,41	9,45	13,25
Чернігівська	-	120	973	-	14	9	-	0,24	2,48
М. Київ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
М. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Продовження дод. К.1

Регіон, область	2012	2013	2014	2012 ранг	2013 ранг	2014 ранг	2012 частка	2013 частка	2014 частка
Доходи від наданих послуг (без ПДВ, акцизного податку і аналогічних платежів), тис. грн									
Україна	10190	16967	11220				100	100	100
АРК	24	176	-	10	10	-	0,23	1,03	-
Вінницька	12	8	32	11	17	12	0,12	0,05	0,29
Волинська	494	614	671	3	4	3	4,85	3,62	5,98
Дніпропетровська	-	7	17	-	18	13	-	0,04	0,15
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Закарпатська	112	4550	546	6	2	5	1,10	26,81	4,87
Запорізька	3	25	-	12	15	-	0,02	0,15	-
Івано-Франківська	5045	5151	5299	1	1	1	49,51	30,36	47,23
Київська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Кіровоградська	-	82	145	-	12	9	-	0,48	1,29
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	3477	4118	2786	2	3	2	34,12	24,27	24,83
Миколаївська	-	-	10	-	-	14	-	-	0,09
Одеська	31	421	-	9	7	-	0,31	2,48	-
Полтавська	-	169	219	-	11	7	-	1,00	1,95
Рівненська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сумська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тернопільська	76	64	71	8	13	11	0,75	0,38	0,63
Харківська	-	190	-	-	9	-	-	1,12	-
Херсонська	-	200	-	-	8	-	-	1,18	-
Хмельницька	369	566	519	5	5	6	3,62	3,34	4,62
Черкаська	78	63	102	7	14	10	0,76	0,37	0,91
Чернівецька	469	545	638	4	6	4	4,61	3,21	5,68
Чернігівська	-	18	165	-	16	8	-	0,11	1,47
М. Київ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
М. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Закінчення дод. К.1

Регіон, область	2012	2013	2014	2012 ранг	2013 ранг	2014 ранг	2012 частка, ±	2013 частка, ±	2014 частка, ±
Україна	0,26	0,19	0,15						
АРК	0,06	1,00	-	10	1	-	-0,2	0,81	-
Вінницька	0,13	0,39	0,52	8	4	2	-0,13	0,20	0,37
Волинська	0,48	0,51	0,52	2	2	2	0,22	0,32	0,37
Дніпропетровська	-	0,02	0,04	-	17	14	-	-0,17	-0,11
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Закарпатська	0,14	0,23	0,17	7	8	7	-0,12	0,04	0,02
Запорізька	0,02	0,03	-	12	16	-	-0,24	-0,16	-
Івано-Франківська	0,20	0,20	0,01	5	9	10	-0,06	0,01	-0,03
Київська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Кіровоградська	-	0,14	0,74	-	12	1	-	-0,05	0,59
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,45	0,26	0,23	4	6	6	0,19	0,07	0,08
Миколаївська	-	-	0,06	-	-	12	-	-	-0,09
Одеська	0,05	0,17	-	11	11	-	-0,21	-0,02	-
Полтавська	-	0,02	0,05	-	17	13	-	-0,17	-0,1
Рівненська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сумська	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тернопільська	0,18	0,19	0,43	6	10	5	-0,08	0,00	0,28
Харківська	-	0,07	-	-	14	-	-	-0,12	-
Херсонська	-	0,51	-	-	2	-	-	0,32	-
Хмельницька	0,47	0,24	0,16	3	7	8	0,21	0,05	0,01
Черкаська	0,76	0,3	0,47	1	5	4	0,5	0,11	0,32
Чернівецька	0,12	0,07	0,16	9	14	8	-0,14	-0,12	0,01
Чернігівська	-	0,08	0,10	-	13	11	-	-0,11	-0,05
М. Київ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
М. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Додаток К.3
Розвиток сільського зеленого туризму в регіонах України, 2014 р., фізичні особи-підприємці*

Регіон, область	Кількість садиб, од.	Кількість розміщених, осіб	Середня місткість садиб, місць	Площа садиб, м ²		Доходи від наданих послуг (без ПДВ, акцизного податку і аналогічних платежів), тис. грн	Витрати, тис. грн	Фактичні витрати на один людино-день перебування, грн	Кількість ночівель, од.	Середня тривалість перебування розміщених осіб	Коефіцієнт використання місткості КЗР	Кількість днів роботи
				усього	у тому числі житлова							
Україна	233	39311	13,5	71208,4	23556,7	11219,9	6756,8	117,8	93341	2,4	0,15	41189
Вінницька	1	40	12,0	80,0	48,0	32,0	0,2	33,0	960	24,0	0,52	153
Волинська	2	3097	15,0	1052,1	213,1	671,2	536,1	199,5	3562	1,2	0,52	455
Дніпропетровська	1	48	9,0	126,4	76,0	17,2	15,3	120,3	143	3,0	0,04	365
Донецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Закарпатська	7	1356	20,6	11141,0	1186,0	546,0	348,0	172,1	3654	2,7	0,17	1002
Запорізька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Івано-Франківська	163	16903	12,7	25076,9	14761,9	5299,4	3090,0	98,1	49013	2,9	0,12	28408
Київська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Кіровоградська	2	151	7,0	13200,0	134,2	145,0	123,0	114,6	1 153	1,0	0,74	214
Луганська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	23	5227	13,9	6678,4	3364,8	2786,4	1729,0	144,4	19297	3,7	0,23	5626
Миколаївська	1	19	15,0	300,0	100,0	10,0	6,9	250,0	40	2,1	0,06	45
Одеська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Полтавська	3	477	9,7	428,0	310,0	218,8	111,8	152,5	495	1,0	0,05	1095
Рівненська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Сумська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тернопільська	3	1804	21,3	399,9	286,6	71,2	65,2	37,8	1 882	1,0	0,43	165
Харківська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Херсонська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Хмельницька	5	2728	23,8	1653,0	820,0	518,8	275,1	175,2	3477	1,3	0,16	987
Черкаська	5	281	6,6	531,5	292,5	101,6	69,1	91,2	1113	4,0	0,47	455
Чернівецька	15	5207	16,8	2816,2	1552,7	637,8	364,4	114,0	7468	1,4	0,16	1734
Чернігівська	2	973	18,5	7725,0	410,9	164,5	22,7	147,4	1084	1,1	0,10	485

*Джерело: [97].

Додаток Л
SWOT-аналіз сільського зеленого туризму в Україні

Фактор	Сильні сторони (переваги)	Слабкі сторони (недоліки)
1. Географічне положення	1. Зручне географічне становище. 2. Численність сільських населених пунктів. 3. Унікальність ландшафтів	1. Віддаленість від міжнародних шляхів сполучення
2. Населення	1. Однорідний національний склад. 2. Місцевий патріотизм. 3. Визначеність політичних симпатій. 4. Активна громадськість. 5. Більше жінок, ніж чоловіків. 6. Надлишок трудових ресурсів. 7. Пільги для населення гірської території. 8. Гостинність населення	1. Складна демографічна ситуація (від'ємний приріст, мала народжуваність, стан здоров'я). 2. Високий рівень безробіття. 3. Трудова імміграція. 4. Відносно низький рівень життя населення. 5. Старіння сільського населення. 6. Збільшення кількості неблагополучних сімей, неповний склад сімей
3. Природні ресурси	1. Значна частка родючих ґрунтів і їх екологічна чистота. 2. Наявність заповідних територій. 3. Високий рекреаційний потенціал. 4. Багатство мінеральних джерел. 5. Наявність сировинної бази будівельної індустрії. 6. Запаси нафти і газу. 7. Великі запаси водних ресурсів. 8. Задовільна якість питної води. 9. Багаті флора і фауна. 10. Наявність сировинних ресурсів для хімічної промисловості, родовищ солі	1. Виснаження на окремих територіях лісових ресурсів. 2. Недостатні капіталовкладення в дослідження природних ресурсів. 3. Недостатнє використання рекреаційного потенціалу. 4. Неефективне використання природо-заповідного фонду. 5. Ерозія ґрунтів. 6. Відсутність якісних економічних досліджень потенціалу природних ресурсів
4. Економіка і промисловість	1. Наявність сировинної бази для лісової та харчової промисловості. 2. Видобуток нафти і газу на території сіл. 3. Наявність значної частки приватних підприємств	1. Незначне використання альтернативної енергетики. 2. Низький рівень використання енергозберігаючих технологій. 3. Значна інтервенція зарубіжних товарів. 4. Відсутність програм стратегічного розвитку окремих галузей і підприємств. 5. Недостатня кількість високотехнологічних виробництв. 6. Низький рівень впливу влади та громадськості на процеси управління розвитком сільських територій. 7. Велика кількість державних та регіональних програм, які не реалізуються. 8. Низький рівень захисту вітчизняного товаровиробника

Продовження дод. Л

Фактор	Сильні сторони (переваги)	Слабкі сторони (недоліки)
5. Сільське господарство і переробка сільгосп-продукції	1. Багатопрофільний сільськогосподарський комплекс. 2. Повернення права власності на землю селянам. 3. Становлення фермерських господарств. 4. Досвід господарювання в колективних господарствах. 5. Наявність матеріальної бази харчової промисловості	1. Низька ефективність сільського господарства. 2. Дефіцит обігових коштів. 3. Різке скорочення кількості колективних сільськогосподарських підприємств, що функціонують. 4. Недостатнє впровадження інтенсивних технологій. 5. Неефективне використання сільгоспугідь. 6. Не налагоджена система залишків с.-г. продукції в селянських господарствах. 7. Занепад сировинної бази (скорочення площ посіву технічних культур, зменшення поголів'я тварин, ін.). 8. Неефективний паритет цін на сільгосппродукцію
6. Туризм, культурно-історичний, рекреаційний потенціал	1. Пріоритетний напрям розвитку сфери. 2. Сприятливе економіко-географічне розташування на мапі Європи. 3. Міжнародні аеропорти і густа мережа шляхів-сполучень. 4. Потужні рекреаційні можливості. 5. Багата історико-культурна спадщина. 6. Унікальні туристичні об'єкти, так звані «туристичні рекорди». 7. Етнографічне різноманіття, збережені традиції, народні промисли, регіональна кухня). 8. Сприятливі умови для розвитку гірськолижного туризму. 9. Бази для підготовки спортсменів - Інфраструктура для велосипедного туризму в гірських районах. 10. Мережа прознакованих шляхів для пішохідного туризму. 11. Потужна навчальна база для підготовки кадрів у сфері туризму	1. Недостатнє використання рекреаційних ресурсів. 2. Недостатня взаємодія власників малого туристичного бізнесу та садиб. 3. Недостатня якість та асортимент туристичних послуг, відсутність індустрії розваг. 4. Недостатність інформації щодо економічного і податкового регулювання підприємництва в сфері туризму. 5. Обслуговуючий персонал у закладах розміщення не володіє іноземними мовами. 6. Слаборозвинена мережа облаштованих туристських шляхів, притулків, оглядових майданчиків, інформаційних стендів біля екскурсійних об'єктів. 7. Недостатньо розвинутий екотуризм на базі об'єктів природно-заповідного фонду
7. Транспорт, інженерна інфраструктура	1. Розвинена мережа шляхів сполучення. 2. Розгалужена мережа газопроводів. 3. Оновлення транспортного парку. 4. Значне покриття території мобільним зв'язком різних операторів. 5. Досвід використання вузькоколійної залізниці	1. Незадовільний стан шляхів, інформаційний сервіс та інше. 2. Малі державні інвестиції в інфраструктуру села. 3. Недостатнє використання інновацій в інфраструктурних проектах

Продовження дод. Л

Фактор	Сильні сторони (переваги)	Слабкі сторони (недоліки)
8. Екологія	1. Значна частка екологічно чистих територій. 2. Широкий спектр регіональних і міжнародних екологічних програм	1. Мала кількість заповідних територій, які охороняються. 2. Велика кількість сміття і недостатньо ефективна система його збору. 3. Територіальна нерівномірність техногенного навантаження. 4. Велика частка еродованих земель. 5. Недостатня кількість інформації про екологічний стан території сіл. 6. Відсутність екологічної пропаганди. 7. Незадовільний санітарний стан лісового господарства
9. Соціальна сфера	1. Історико-культурна спадщина. 2. Наявність самобутньої культури. 3. Високий рівень духовності. 4. Розвинена мережа соціально-культурних об'єктів. 5. Значна кількість майстрів народної творчості. 6. Участь обдарованої молоді в соціально-культурних заходах. 7. Вшанування національних героїв. 8. Незначне поширення проституції, алкоголізму, СНІДу	1. Слабка матеріально-технічна база закладів культури. 2. Недостатній рівень технічної оснащеності сучасною технікою та устаткуванням медичних закладів, навчальних установ. 3. Недбайливе ставлення до духовних традицій. 4. Низька культура відпочинку. 5. Низький рівень побутової культури. 6. Брак коштів, недостатнє бюджетне фінансування освіти й охорони здоров'я
10. Ринкова інфра-структура, підприємство	1. Формування приватного сектору, бажання займатися приватною справою. 2. Наявність бізнес-центрів. 3. Реалізація програм розвитку підприємництва	1. Недостатній розвиток інфраструктури малого підприємництва. 2. Небажання легалізації підприємницької діяльності. 3. Відсутність реальної кредитно-фінансової підтримки підприємництва в сільській місцевості. 4. Нерозвинена кооперація в підприємстві, зокрема в сільському господарстві. 5. Складність і невизначеність податкового законодавства

Можливості	Загрози (обмеження)
1. Розвиток територій та розв'язання актуальних проблем туристичної сфери шляхом реалізації туристичних проектів із залученням міжнародної технічної допомоги. 2. Реалізація інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток туризму. 3. Поглиблення промоційної та маркетингової діяльності в туризмі. 4. Скорочення безробіття завдяки альтернативним формам зайнятості і створенню робочих міст. 5. Сприяння розвитку підприємництва. 6. Забезпечення сталого розвитку туризму і курортів. 7. Розвиток та просування екскурсійного продукту; створення сприятливого середовища для діяльності фахівців туристичного супроводу. 8. Розбудова гірськолижної інфраструктури, створення нових гірськолижних комплексів. 9. Упорядкування територій рекреаційного призначення, туристських маршрутів, берегів річок, облаштування місць відпочинку туристів, оглядових майданчиків, установлення вказівників до туристичних об'єктів. 10. Розвиток рекреаційної діяльності на територіях природоохоронного фонду. 11. Розвиток туристичної інфраструктури з дотриманням вимог осіб з обмеженими можливостями. 12. Розвиток мережі туристично-інформаційних центрів. 13. Збільшення інвестицій в усі галузі розвитку села. 14. Посилення інноваційності економіки. 15. Можливість створення регіональних кластерів (туристичного, лісового). 16. Формування регіональних брендів, зокрема туристичних. 17. Нова продукція і розширення асортименту. 18. Збільшення глибини переробки лісу. 19. Розвиток народних промислів. 20. Переробка продуктів лісу. 21. Розвиток нетрадиційних джерел енергії. 22. Створення сільськогосподарських кластерів (цукор, льон, молоко і м'ясо та ін.). 23. Розвиток виробництва екологічно чистої продукції. 24. Розвиток садівництва. 25. Розвиток рибного господарства. 26. Розвиток конярства, вівчарства. 27. Розвиток курортно-рекреаційних зон. 28. Розвиток зеленого туризму. 29. Створення культурно-туристичних закладів. 30. Поліпшення природного довкілля. 31. Розвиток культури (фестивалі, народне мистецтво, бібліотеки, ін.). 32. Забезпечення сталого функціонування сфери охорони здоров'я відповідно до вимог часу	1. Нестабільність, зміна законодавчої та нормативно-правової бази. 2. Невизначеність перехідного періоду, загальні кризові явища. 3. Невизначеність, законодавче обмеження сталого розвитку. 4. Недостатнє надання прав для самоврядування. 5. Загроза адмінреформи. 6. Загроза втрати економічної самостійності внаслідок експансії капіталів (зовнішніх та з інших регіонів). 7. Рівень корумпованості. 8. Погіршення демографічної ситуації. 9. Поява нових центрів тяжіння кваліфікованої робочої сили. 10. Нерозуміння необхідності отримання конкурентних переваг. 11. Наявність тіньового сектору економіки. 12. Зниження платоспроможності споживачів продукції і туристів. 13. Фінансова і цінова нестабільність, інфляційні процеси. 14. Погіршення інвестиційного клімату. 15. Приватизація регіональних ресурсів нерегіональними компаніями. 16. Обмеженість сільгоспресурсів, зниження продуктивності сільського господарства. 17. Перешкоди на ринку збуту продукції АПК. 18. Конкуренція туріндустрії інших країн. 19. Екологічна небезпека, зокрема від нафтодобувних та хімічних виробництв. 20. Порушення екологічної рівноваги при надмірному техногенному навантаженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соціально-економічна географія України : навч. посіб. / за ред. проф. Шаблія О.І. – Л. : Світ, 1994. – 608 с.
2. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід : [монографія] / [В. Вакуленко, І. Валентюк, В. Грибан та ін.]. – К. : К.І.С., 2003. – 176 с.
3. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.И. Твердохлебов. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 207 с.
4. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К. : Палітра, 1997. – 130 с.
5. Безуглий В.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу : посібник / В.В. Безуглий, С.В. Козинець. – К. : Академія, 2003. – 688 с.
6. Туризм, гостеприимство, сервис : словарь-справочник / [Г.А. Аванесова, Л.П. Воронкова, В.И. Маслов, А.И. Фролов] ; под ред. Л.П. Воронковой. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 367 с.
7. Фехтел Е.В. Социальное партнерство и его роль в развитии социального туризма в России / Е.В. Фехтел // Сервис в России и за рубежом. – 2010. – № 2. – С. 60–63.
8. Закон України «Про туризм» № 324/95 – ВР від 15.09.1995 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.
9. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» № 1282-IV від 18.11.2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-15>.
10. Моральные ценности и личность / под ред. А.И. Титаренко, Б.О. Николаичева. – М., 1999. – С. 15.
11. Колесник Е.Л. Социально-культурная сущность и основные функции рекреации / Е.Л. Колесник // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2013. – № 1(17). – С. 191–192.

12. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг : навч. посіб. / В.В. Величко ; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Х. : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. – 202 с.
13. Котенко Т.М. Рекреаційна сфера України: стан і перспективи розвитку / [В.І. Куценко, Я.В. Остафійчук, Т.М. Котенко та ін.] // Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект : [монографія]. – К. : Оріяни, 2005. – 400 с.
14. Гайдукевич Л.П. География международного туризма. Страны СНГ и Балтии : учеб. пособ. / Л.П. Гайдукевич. – Мн. : Аверсэв, 2004. – 252 с.
15. Котенко Т.М. Рекреаційна сфера: сутність та роль в процесах відтворення й використання людського потенціалу України / Т.М. Котенко // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. : у 2 т. – К. : КНЕУ, 2007. Т.1. – 2007. – С. 414–424. – (Спецвип.: Управління людськими ресурсами: проблеми теорії і практики).
16. Зорин И.В. Энциклопедия туризма : справочник / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2014. – 368 с.
17. Андреева Г.П. Теоретичні засади спеціалізованого туризму [Електронний ресурс] / Г.П. Андреева, П.Ф. Коваль // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв, 2015. – № 7. –Режим доступу : <http://www.global-national.in.ua>.
18. Дудкіна О.П. Регіональні особливості розвитку рекреаційних зон (методичні та організаційно-економічні основи): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О.П. Дудкіна. – Л., 1999. – 19 с.
19. Смаль І.В. Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля [Електронний ресурс] / І.В. Смаль, В.В. Смаль // Міжнародна науково-практична конференція [«Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять»], (Київ, 4–6 черв. 2004 р.) / Київський національний університет культури і мистецтв. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/smal.htm.

20. Антонюк В.П. Рекреаційно-туристична сфера України як чинник людського розвитку / В.П.Антонюк // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки); за ред. Л.В. Синяєвої. – Мелітополь : Люкс, 2015. – № 1(29). – С. 146–152.

21. Грішнова О.А. Туризм і рекреація як чинники людського розвитку [Електронний ресурс] / О.А. Грішнова. // Матеріали доповідей II науково-практичної конференції [«Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою»], (Бердянськ, 15–16 верес. 2006 р.). – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/grishnova.htm.

22. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : [монографія] / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.

23. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики : [монографія] / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2014. – 380 с.

24. Понятие туризм и социальное влияние туризма [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://holm-forum.ru/turizm/opredelenie-turizma/ponyatie-turizm-i-sotsial-noe-vliyanie-turizma.html>.

25. Туристская деятельность и ее социальные функции в жизни человека / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tourlib.net/statti_tourism/funkcii.htm.

26. Даниленко Н.Н. Влияние социальных функций туризма на устойчивое развитие региона (на примере Прибайкалья) / Н.Н. Даниленко, Н.В. Рубцова // Известия ИГЭА. – 2010. – № 6(86). – С. 47–53.

27. Шмагина В.В. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития / В.В. Шмагина, С.К. Харичков ; Ин-т проблем рынка и экон.-эколог. исслед. НАН Украины. – О., 2000. – 70 с.

28. Цілі розвитку тисячоліття. України: 2000–2015 : нац. доп. – К., 2015. – 124 с.
29. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : [монографія] / Т.І. Ткаченко. – К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. – 463 с.
30. Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання : [монографія] / [О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк та ін.]. – Донецьк : Ін-т економіки пром-ті НАН України, 2014. – 477 с.
31. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : [монографія] / [О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.]. – Донецьк. : Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2012. – 534 с.
32. Чернюк Л.Г. Розвиток екологічного туризму в Україні / Л.Г. Чернюк, О.О. Зеленська, Н.О. Кравченко. – Ніжин : НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 90 с.
33. Котенко Т.М. Соціальні аспекти розвитку рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства: теоретико-методологічні засади // І.С. Каленюк, Т.М. Котенко // Науковий вісник УжНУ. – 2015. – Вип. 3. – С. 172–176. – (Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»).
34. Котенко Т.М. Підходи до визначення соціальної результативності сфери рекреації та туризму / І.С. Каленюк, Т.М. Котенко // Вісник Одеського національного університету. – 2016. – Вип. 1, т. 21. – С. 113–118. – (Серія «Економіка»).
35. Гладкевич Г.И. Неконфликтное рекреационное использование территории (зарубежный опыт для Бурятии) / Г.И. Гладкевич // Туризм и рекреация на пути устойчивого развития: отечественные и зарубежные исследования / под ред. В.И. Кружалина, А.Ю. Александровой. – М., 2008. – С. 308–322.

36. Котенко Т.М. Екологоорієнтоване використання рекреаційного потенціалу України як передумова покращення добробуту територіальних громад / Т.М. Котенко // Міжнародна науково-практична конференція [«Ресурсний потенціал регіонів України: стан та напрями розвитку»], (29–30 січ. 2016 р., Львів): у 2 ч. – Л. : Львівська економічна фундація, 2016.

Ч. 2. – 2016. – С. 36–40.

37. Боголюбов В.С. Экономика туризма : учеб. пособ. [3-е изд., стер.] / В.С. Боголюбов, В.П. Оровская. – М. : Академия, 2008. – 192 с.

38. Агаева М.А. Туризм как направление социально-экономического развития Северо-Кавказского федерального округа [Электронный ресурс] / М.А. Агаева, Л.С. Зеркалева. – Режим доступа : <http://www.rae.ru/forum2012/184/1398>.

39. Котенко Т.М. Трансформація туристичного обслуговування населення / [В.М. Новіков, Н.М. Деєва, Т.М. Котенко та ін.] // Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку : [монографія]; за наук. ред. д.е.н., проф. В.М. Новікова, д.е.н., проф. З.С. Сіройча. – Вінниця : Балюк І.Б., 2015. – 384 с.

40. Соціологічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/1173>.

41. Развитие национальных парков и охраняемых природных территорий в туристских целях: метод. рекоменд. / ЮНВТО. ЮНЕП-ІЕ/РАС. – Мадрид, 1992. – 61 с.

42. Шаталов В.М. Модель расчета допустимой рекреационной нагрузки на линейных маршрутах в объектах природно-заповедного фонда Украины / В.М. Шаталов, И.В. Нога, Ю.Г. Расин // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. – 2004. – № 8. – С. 127–131.

43. Временная методика определения рекреационных нагрузок на природные комплексы при организации туризма, экскурсий, массового отдыха и временные нормы этих нагрузок. – М. : Наука, 1987. – 34 с.

44. Noga I.V. Acceptable linear route recreational impact in the nature reserves of Ukraine / I.V. Noga // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Бізнес-освіта та іноземні мови для сфери туризму і послуг». – Донецьк : ДІТБ, 2004. – С. 172–174.

45. Данильчук В.Ф. Пути использования и создания ландшафтных ресурсов в рекреационных целях / В.Ф. Данильчук, А.Я. Бовсуновская, С.Н. Голубичная // Социально-экономические, экологические и гуманитарные проблемы развития туристического бизнеса : сб. науч. труд. – Донецк : Донецкий ин-т турист. бизнеса, 2003. – С. 20–28.

46. Конищева Н.И. Пути интенсификации устойчивого развития туристического бизнеса в Донецкой области / Н.И. Конищева // Проблемы и перспективы устойчивого развития туризма и сферы услуг в мире и Украине : материалы VI Междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых. – Донецк : ДИТБ, 2003. – С. 62–66.

47. Маслов В.Ю. Теоретичні основи сталого розвитку туризму / В.Ю. Маслов, Л.Я. Маслова // Проблемы и перспективы устойчивого развития туризма и сферы услуг в мире и Украине: материалы VI Междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых. – Донецк : ДИТБ, 2003. – С. 40–42.

48. Гидбут А.В. Курортно-рекреационное хозяйство (региональный аспект) / А.В. Гидбут, А.Г. Мезенцев. – М. : Наука, 1991. – 94 с.

49. Гудзь П.В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П.В. Гудзь. – Донецьк : Юго-Восток ЛТД, 2001. – 269 с.

50. Генсирук С.А. Рекреационное использование лесов / С.А. Генсирук, М.С. Нижняк. – К. : Урожай, 1987. – 246 с.

51. Бейдик О.О. Українсько-російський словник термінів і понять з географії туризму і рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К. : Київський університет, 1997. – 300 с.

52. Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье : сб. материалов II симпозиума, 10–13 июн. 2002 г. / Одесский гос. центр науч.-техн. и эконом. информации. – О. : ОЦНТЭИ, 2002. – 208 с.

53. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / [В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик]. – Л. : ІРД НАН України, 1999. – 57 с.
54. Кузьменко А.В. Оптимізація потоків рекреантів на території національних природних парків / А.В. Кузьменко, Г.М. Алейнікова // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. – 2004. – № 8. – С. 109–120.
55. Кобанець Л.О. Розвиток інноваційних напрямів у рекреаційній діяльності / Л.О. Кобанець, Т.Л. Овчаренко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2006. – № 6(100). – С. 99–104.
56. Кобанець Л.О. Концепція управління розвитком рекреаційної діяльності : [монографія] / Л.О. Кобанець; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 192 с.
57. Харічков С.К. Проблемні питання сталого розвитку рекреацій та туризму в Україні / С.К. Харічков // Туристично-краєзнавчі дослідження. – 2009. – № 2. – С. 68.
58. Цьохла С.Ю. Активізація та розвиток інвестиційної діяльності в сфері курортно-рекреаційного господарства / С.Ю. Цьохла // Інвестиції: практика та досвід. – 2008. – № 22. – С. 6–10.
59. Орлов О. Важливість курортно-рекреаційного комплексу зростає / О. Орлов // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 74.
60. Сафулліна В. Перспективи розвитку курортної галузі та рекреаційних територій в Україні / В. Сафулліна // Управління сучасним містом. – 2007. – № 12. – С. 88–94.
61. Стеченко Д.М. Наукові аспекти економічної діагностики природно-рекреаційного потенціалу регіону / Д.М. Стеченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – № 1. – С. 136–139.
62. Іванух І. Природно-ресурсний потенціал України і шляхи підвищення його використання / І. Іванух, Б. Данилишин // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 36–38.

63. Уварова Г. Рекреаційно-туристичний потенціал України / Г. Уварова // Географія та основи економіки в школі. – 2008. – № 2. – С. 29.
64. Іванченко Н.М. Проблеми та перспективи розвитку рекреаційного туризму [Електронний ресурс] / Н.М. Іванченко // Ефективна економіка. – 2015. – № 5. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4112>.
65. Сологубова Т.К. Соціальна діагностика та профілактика [Електронний ресурс] / Т.К. Сологубова. – Режим доступу : http://refs.co.ua/69172-Social_naya_diagnostika_i_profilaktika.html.
66. Діагностика [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Діагностика>.
67. Бутрим Г.А. Социальная диагностика – важнейший технологический этап в решении социальных проблем [Электронный ресурс] / Г.А. Бутрим, В.К. Милькаманович. – Режим доступа : <http://www.simst.bsu.by/main/departments/social/staff/butrim/publications/20.pdf>.
68. Котенко Т.М. Розвиток доступного масового і спеціалізованого туризму: можливості та пріоритети в контексті наповнення регіональних і муніципальних бюджетів [Електронний ресурс] / Л.Г. Богуш, Т.М. Котенко // Ефективна економіка. – 2015. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=11&y=2015>.
69. Потенціал [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Потенціал>.
70. Розміщення продуктивних сил України : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / [С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюренко, Я.Б. Олійник та ін.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.
71. Крачило Н.П. География туризма : учеб. пособ. / Н.П. Крачило. – К. : Вища школа, 1987. – 208 с.
72. Котенко Т.М. Розвиток туристично-рекреаційної діяльності на територіях природно-заповідного фонду України в контексті європейських інтеграційних процесів / Т.М. Котенко // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво : тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. студ.,

аспір. і молод. наук., Луцьк, 17–18 трав. 2007 р. – Луцьк : Вежа, 2007. – С. 480–483.

73. Котенко Т.Н. Развитие туристической деятельности на территориях ПЗФ Украины / Т.Н. Котенко // Эколого-экономический механизм сохранения биоразнообразия особо охраняемых природных территорий: материалы II Междунар. науч.-практ. конф., Беловежская Пуща, 24–25 мая 2007 г. – Брест : Альтернатива, 2007. – С. 230–233.

74. Статистичний щорічник України за 2014 рік / за ред. І.М. Жук. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 586 с.

75. Розміщення продуктивних сил / [за ред. Ковалевського В.В., Михайлюк О.Л., Семенова В.Ф.]. – К. : Знання, 1998. – 516 с.

76. Котенко Т. Розвиток рекреації та туризму в контексті забезпечення гуманітарного розвитку України / Т. Котенко // Zeszyty naukowe : Uczelni a Warszawskiej im. Marii Sklodowskiej-Curie : kwartalnik. – 2015. – № 3 (49). – С. 215–227.

77. Котенко Т.М. Потенціал і тенденції розвитку індустрії гостинності та туризму в Україні / Т.М. Котенко // Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації : зб. наук. пр. Т. 1. – К. : Київський національний університет культури і мистецтв, 2014. – С. 169–178.

78. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.

79. Котенко Т.М. Комплексний розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури України в умовах глобалізації ринку послуг / Т.М. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2009.

Ч. 2. – 2009. – С. 73–79.

80. Туризм в Україні : стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 218 с.

81. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 559 с.

82. Международный туризм уверенно продвигается к преодолению миллиардного рубежа в конце 2012 года PR No.: PR12051 Madrid 12 Sep 12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://media.unwto.org/ru/press-release/2012-09-19/mezhdunarodnyi-turizm-uverenno-prodvigaetsya-k-preodoleniyu-milliardnogo-ru>.

83. Котенко Т.М. Туризм в Україні: тенденції, проблеми, здобутки / Т.М. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2007.

Ч. 2. – 2007. – С. 278–283.

84. Котенко Т.М. Оцінка стану та головні тенденції розвитку рекреаційної сфери України та її регіонів / Т.М. Котенко // Розвиток соціально-економічної інфраструктури України в умовах євроінтеграції : матеріали наук.-практ. конф., Полтава, 19–20 берез. 2008 р. – Полтава : ПІБ МНТУ, 2008. – С. 80–83.

85. Туристична діяльність в Україні у 2014 році : стат. бюл. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 76 с.

86. Котенко Т.М. Готельне господарство міст України: стан і шляхи розвитку / Т.М. Котенко // Організаційні та економічні проблеми розвитку муніципальних утворень : зб. наук. пр. – Т. : Економічна думка, 2006. – С. 203–207.

87. Котенко Т.М. Готельне господарство України: стан та шляхи розвитку / Т.М. Котенко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. Вип. 256, т. IX. – Д. : ДНУ, 2009. – С. 2206–2215.

88. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2014 році : стат. бюл. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 92 с.

89. Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» № 375-VI від 04.09.2008 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/375-17>.

90. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2013 року : стат. бюл. / [відп. за вип. І.В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 64 с.

91. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2010 року : стат. бюл. / [відп. за вип. І.В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2010. – 59 с.

92. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2012 року : стат. бюл. / [відп. за вип. І.В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 58 с.

93. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2014 року : стат. бюлет. / [відп. за вип. І.В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 58 с.

94. Оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення і відпочинку влітку 2015 року : стат. бюл. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 58 с.

95. Котенко Т.М. Дитяче оздоровлення і відпочинок в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / Т.М. Котенко // Современные направления теоретических и прикладных исследований : сб. науч. тр. Т. 5. – О. : Черноморье, 2006. – С. 69–73. – (Серия «Экономика»).

96. Котенко Т.М. Розвиток рекреаційної діяльності як шлях розв'язання медико-соціальних проблем здоров'я людини / Т.М. Котенко // Соціально-економічні трансформації в умовах глобалізації: світовий та вітчизняний виміри : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Херсон, 1–2 берез. 2013 р. – Херсон : Гельветика, 2013. – С. 88–90.

97. Колективні засоби розміщування в Україні у 2014 році : стат. бюл. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 200 с.

98. Туристична діяльність в Україні у 2012 році : стат. бюл. / [відп. за вип. І.В. Калачова]. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 272 с.

99. Праця України у 2014 році : стат. зб. / відп. за вип. І.В. Сеник. – К. : Консультант, 2015. – 281 с.
100. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.world-tourism.org>.
101. International tourism generates US\$ 1.4 trillion in export earnings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://media.unwto.org/press-release/2014-05-13/international-tourism-generates-us-14-trillion-export-earnings> 2014.
102. Barometer of international tourism [Electronic resource]. – Mode of access: <http://mkt.unwto.org/ru/barometer>.
103. Уокер Д. Введение в гостеприимство / Д. Уокер. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 607 с.
104. Arezki R. Tourism Specialization and Economic Development / R. Arezki, R. Cherif, J. Piotrowski // Evidence from the UNESCO World Heritage List [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09176.pdf.
105. Freytag A. International tourism, development and biodiversity: first evidence / A. Freytag, C. Vietze. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pubchoicesoc.org/papers_2006/vietze.pdf.
106. Milne S. Tourism, economic development and the global – local nexus: theory embracing complexity [Електронний ресурс] / S. Milne. – Режим доступу : <http://www.turismo/turismonet1/economia%20del%20turismo/economia%20del%20turismo>.
107. Mirbabayev B. The role of tourism in international development [Електронний ресурс] / B. Mirbabayev. – Режим доступу : <http://www.grips.ac.jp/alumni/Role%20of%20Tourism.pdf>.
108. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території : [монографія] / О.В. Музиченко-Козловська. – Л. : Новий світ-2000, 2012. – 176 с.

109. Городня Т.А. Економіка туризму: теорія і практика : навч. посіб. / Т.А. Городня, А.Ф. Щербак. – К. : Кондор-Видавництво, 2012. – 436 с.
110. Фінансовий портал [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/gdp>.
111. Котенко Т.М. Соціальна діагностика національної сфери рекреації та туризму / Т.М. Котенко // Економіст. – 2016. – № 3. – С. 16–22.
112. Руська Р.В. Економетрика : навч. посіб. / Р.В. Руська. – Тернопіль : Тайп, 2012. – 224 с.
113. Стегней М.І. Статистика: кредитно-модульний курс : навч. посіб. реком. МОНмолодьспорт України для студ. ВНЗ / М.І. Стегней, І.О. Іртищева. – К. : Кондор, 2012. – 306 с.
114. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України. – К., 2014. – 534 с.
115. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2011.
- Ч.1. – 2011. – 368 с.
- Ч.1. – 2013. – 377 с.
- Ч.1. – 2014. – 380 с.
- Ч.1. – 2015. – 379 с.
116. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів і послуг (за матеріалами вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2013 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
117. Узунов Ф. В. Управління розвитком державно-приватного партнерства у реальному секторі: на прикладі туристичної галузі України / Ф.В. Узунов // Економіка та держава. – 2014. – № 2.–С. 124–126.
118. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» № 4618-VI від 22.03.2012 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/523-17>.

119. Грішнова О.А. Людський розвиток / О.А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
120. Герасимчук З. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації : [монографія] / З. Герасимчук, М. Глядіна – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 164 с.
121. Казачковская Г.В. Повышение эффективности управления курортно-рекреационным комплексом / Г.В. Казачковская // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. Т. 2. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2000. – С. 222–226.
122. Галасюк С.С. Дослідження організації туристичного бізнесу в Україні та Німеччині / С.С. Галасюк // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ : ЛНУ, 2010. – С. 94–100.
123. Гостиничные сети показывают большую устойчивость в кризисных ситуациях, чем самостоятельные отели [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://prohotel.ru/news145176/0>.
124. Фастовець О.О. Організація транспортних подорожей і перевезень туристів : навч. посіб. / О.О. Фастовець. – К. : ФПУ, 2007. – 233 с.
125. Захарін С.В. Сталий розвиток сфери туристичних послуг: глобальні тенденції, міжнародна взаємодія, уроки для України / С.В. Захарін, В.П. Соболь, Ю.В. Мельник // Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. – 2013. – № 20/3. – С. 297–303.
126. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
127. Каплан Ф. Аналіз залежностей між прибутками від туризму та економічним зростанням на прикладі окремих середземноморських країн / Ф. Каплан, А. Акташ // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 3. – С. 33–42.

128. Workshop on sustainable tourism indicators for South American Countries. Villa Gesell. Argentina: final report. – Madrid : WTO, 2001. – 368 p.
129. What tourism managers need to know: a practical guide to the development and use of indicators of sustainable tourism. – Madrid : WTO, 1997. – P. 89.
130. Indicators of sustainable development for tourism destinations. – Madrid : WTO, 2004. – 118 p.
131. Шабалина Н.В. Индикаторы устойчивого развития туристской дестинации / Н.В. Шабалина // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования : труды Междунар. науч.-практ. конф., Москва, 27–28 апр. 2006 г. / МГУ им. М.В. Ломоносова, географ. фак. – М. : Туризм, 2006. – С. 186–190.
132. Лебедев К.А. Маркетинговые технологии стимулирования рекреационно-туристического потенциала регионов / К.А. Лебедев // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 11. – С. 186–190.
133. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. – К., 2007. – 312 с.
134. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 300 с.
135. Sustainable development of ecotourism: a compilation of good practices in SMEs. – Madrid : WTO, 2004. – 76 p.
136. PEST-аналіз [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/PEST-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7>.
137. Міщенко А.П. Стратегічне управління [Електронний ресурс] / А.П. Міщенко. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/40976-231-PEST-analz.html>.
138. Кифяк О. Рекреаційна індустрія як пріоритетний напрям стратегії соціально-економічного розвитку краю / О. Кифяк // Регіональна економіка. – 2012. – № 1. – С. 230–233.

139. Нездоймінов С.Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід : [монографія] / С.Г. Нездоймінов. – О. : Астропринт, 2009. – 304 с.

140. Котенко Т.М. Проблеми та сучасні шляхи удосконалення функціонування туристично-рекреаційної індустрії України / Т.М. Котенко // Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку: матеріали підсумкової Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 25–26 груд. 2015 р. : у 3 ч. – Л. : ЛЕФ, 2015.

Ч. 2. – 2015. – С. 132–135.

141. Котенко Т.М. Підвищення конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери територіальних громад Київської області / Т.М. Котенко // Методичні та практичні підходи до вдосконалення результативності політики економічного зростання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–26 груд. 2015 р. : у 3 ч. – К. : Київський економічний науковий центр, 2015.

Ч. 2. – 2015. – С. 86–89.

142. Антонюк В.П. Соціальний та інноваційний розвиток регіонів як умова підвищення їх конкурентоспроможності / В.П. Антонюк // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4–5 листоп. 2008 р., Донецьк / редкол.: О.Ф. Новікова (відп. ред.) та ін. – Донецьк : Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2009. – С. 70–78.

143. Соціальні інновації: концептуальні підходи, можливості розвитку та запровадження : наук. доп. / [В.П. Антонюк, О.Ф. Новікова, О.В. Воловодова та ін.]. – Донецьк : Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2010. – 102 с.

144. Гулич О.І. Методика формування стратегій сталого соціально-економічного розвитку курортно-рекреаційних територій і туристичних центрів / О.І. Гулич, Л.С. Гринів, Н.М. Герасимчук. – Л. : НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2007. – 52 с.

145. Коваль П.Ф. Проблеми розробки нової концептуальної моделі туристичних центрів як структурних елементів туристичної галузі /

П.Ф. Коваль, К.Г. Бриль // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – Вип. 4. – С. 130–137. – (Серія 1 «Економіка»).

146. Безуглий І.В. Методологічні засади формування регіональної стратегії розвитку рекреаційно-туристичного природокористування / І.В. Безуглий // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2011. – С. 270–278. – (Спецвип. : Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи: у 2 ч., ч. 1).

147. Субота М.В. Державна підтримка інновацій у курортній справі / М.В. Субота // Проблеми науки. – 2013. – № 2. – С. 8–12.

148. Довідник для сільського та селищного голови / [В.К. Терещенко, О.М. Бородіна, В.П. Васільєв та ін.]. – К. : Всеукраїнська асоціація сільських та селищних рад, 2014. – 529 с.

149. Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування в Україні [Електронний ресурс] / [А. Єрмолаєв, В. Лупацій, В. Потапенко та ін.] // Нова Україна. – К. : Інститут стратегічних досліджень, 2015. – 44 с. – Режим доступу : <http://newukraineinstitute.org/media/news/528/file/DDecentral-15-1.pdf>.

150. Проект Закону про сільський та сільський зелений туризм № 4299 від 23.10.2003 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4299&skl=5.

151. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality / S. Medlik. – London and New York : Amazon Digital Services LLC, 2012 – 286 p.

152. Биркович В.І. Сільський земельний туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України / Биркович В.І. // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 1(6). – С. 137–143.

153. Головацька В.В. Сільський зелений туризм: сутність, функції, основні організації / В.В. Головацька // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 148–155.

154. Котенко Т.М. Сільський зелений туризм: стан і перспективи розвитку / [С.І. Бандур, Т.А. Заяць, Т.М. Котенко та ін.] // Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи : [монографія] / за заг. ред. д-ра екон.

наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 620 с.

155. Котенко Т.М. Розвиток зеленого туризму як важливого елементу рекреаційно-туристичного комплексу України / Т.М. Котенко // Молодий вчений. – 2016. – № 1 (28), ч. 1. – С. 79–83. – (Серія «Економічні науки»).

156. Костриця М.М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика (етноісторичний туристичний кластер «Древлянська земля») : [монографія] / М.М. Костриця. – Житомир : ЖДТУ, 2006. – 196 с.

157. Іртищева І.О. Сільський туризм як один із напрямів розвитку підприємництва на селі / І.О. Іртищева, Л.В. Дейнеко, П.М. Купчак // Матеріали науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі»], (Житомир, 8–9 жовт. 2009 р.). – Житомир, 2009. – С. 59–63.

158. Європейський досвід організації сільського зеленого туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/siltur2.htm.

159. Туристичне законодавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourlib.net/zakon.htm>.

160. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» № 385 від 6 серпня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

161. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» № 1158 від 19 вересня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.

162. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850-IV від 08.09.2005 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/anot/2850-15>.

163. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» № 400-XII від

- 17.10.1990 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР).
– Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.
164. Закон України «Про фермерське господарство» № 973-IV від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР).
– Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
165. Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / П. Горішевський, В. Васильєв, Ю. Зінько. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. – 148 с.
166. Котенко Т.М. Розвиток сільського туризму як передумова підвищення конкурентоспроможності рекреаційної сфери України та збалансування соціальної сфери села / Т.М. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – Ч. 2. – С. 206–211.
167. Котенко Т.М. Розвиток сільського зеленого туризму в контексті диверсифікації сфери зайнятості та вдосконалення соціальної інфраструктури сільської місцевості / Т.М. Котенко // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2008. – Вип. 124. – С. 163–168.
168. Бойко М. Засади формування пріоритетних напрямів туристичної політики України / М. Бойко, Л. Гопкало // Регіональна економіка. – 2013. – № 1. – С. 222–229.
169. Стеченко Д.М. Передумови і напрями формування туристичного ринку в Україні / Д.М. Стеченко // Туризм: теорія і практика. – 2005. – № 1. – С. 10–12.
170. Стеченко Д.М. Наукові аспекти удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг / Д.М. Стеченко, І.В. Безуглий // Регіональна економіка. – 2013. – № 4(70). – С. 157–166.
171. Кравченко Н.О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку / Н.О. Кравченко. – Ніжин : МІЛАНІК, 2007. – 172 с.

172. Котенко Т.М. Сучасні аспекти розвитку світового рекреаційно-туристичного комплексу / Т.М. Котенко // Вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 15, ч. 2. – С. 124–128.

173. Котенко Т.М. Проблематика управління туристично-рекреаційними потоками в умовах глобалізації туристичного ринку / Т.М. Котенко // Міжнародна науково-практична конференція [«Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації»], (Клайпеда (Литва), 29 січ. 2016 р.). – Литва : Baltijai Publishing, 2016. – С. 62–65.

174. Економічні та гуманітарні напрями розвитку соціальної інфраструктури : [монографія] / [В.М. Новіков, Н.М. Деєва, Г.А. Дмитренко та ін.]. – Вінниця : Балюк І.Б., 2012. – 512 с.

175. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі [Електронний ресурс] / Міністерство культури і туризму України. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/183853;jsessionid=CBACCE6697D400A116E060EE2C513F8C>.

176. Андрєєва Г.П. Аналіз основних видів діяльності територіальних туристично-рекреаційних комплексів щодо виробництва і реалізації туристичного продукту / Г.П. Андрєєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : Гельветика, 2015. – № 10, ч.1 – С. 23–27. – (Серія «Економічні науки»).

177. Кіркова Н.П. Оцінювання впливу сезонного фактора на рівень трудової зайнятості населення / Н.П. Кіркова // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2014. – № 4. – С. 97–109. – (Економічні науки).

178. Кіркова Н.П. Прогнозування основних тенденцій розвитку туристичної галузі України [Електронний ресурс] / Н.П. Кіркова // Ефективна економіка – 2014. – № 7. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3197>.

179. Охріменко О.О. Туристичний сегмент страхового ринку України: сучасні тенденції та технології розвитку / О.О. Охріменко. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – 502 с.

180. Пілюшенко В.Л. Управління інноваційно-інвестиційним розвитком території : [монографія] / В.Л. Пілюшенко, Б.І. Адамов, І.В. Шкрабак. – Донецьк : ВІК, ДонДУУ, 2007. – 317 с.
181. Закон України «Про курорти» № 1193-18 від 26.04.2014 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-14>.
182. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми : [монографія] / Н.П. Борецька. – Донецьк : Янтра, 2001. – 352 с.
183. Бриль К.Г. Екологічноорієнтовані види туризму як стратегічний напрям розвитку галузі в сучасних умовах / К.Г. Бриль // Економіка та держава. – 2015. – № 9. – С. 23–27.
184. Управління регіональним розвитком туризму : навч. посіб. / [Семенов В.Ф., Герасименко В.Г., Горбань Г.П., Богадьорова Л.М.] ; за ред. проф. Семенова В.Ф. – Одеса : Одеський державний економічний університет, 2011. – 225 с.
185. Баумгартен Л.В. Стратегический менеджмент в туризме / Л.В. Баумгартен. – М. : Аспект Пресс, 2006. – 176 с.
186. Іртищева І.О. Стратегічні орієнтири інвестиційно-інноваційного розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону / І.О. Іртищева, Д.С. Войт // Сучасні особливості формування і управління інноваційним потенціалом регіонального розвитку туризму та рекреації із залученням молодіжного ресурсу: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль, 15–17 жовт. 2015 р. – Тернопіль : Терн. націон. техн.. ун-т ім. І. Пулюя, 2015. – С. 27–29.
187. Іртищева І.О. Інвестиційна трансформація туристично-рекреаційного комплексу регіону / І.О. Іртищева, Д.С. Войт // Структурні трансформації національних економік в глобальному вимірі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Миколаїв, 6 листоп. 2015 р. – Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. – С. 90–92.

ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБЛАСНЕ ЗАКРИТЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
ПО ТУРИЗМУ ТА ЕКСКУРСІЯХ "ЗАКРПАТТУРИСТ"

МУКАЧІВСЬКЕ ДОЧІРНЄ ПІДПРИЄМСТВО
ЛІКУВАЛЬНИЙ
СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧИЙ КОМПЛЕКС "ЛАТОРИЦЯ"

Україна, 89600 м.Мукачеве, вул. Духновича, 93; тел./факс (03131) 4-13-35, тел.: 2-32-06, 2-32-16, 2-32-01
П/р 26005990001436 в ЗФ ВАТ "ФОЛЬКС БАНК" м. Мукачеве МФО 312185, код 02648998

№ 16 , від 14.11.2013 р.

Спеціалізованій вченій раді
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В.Птухи НАН України

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Котенко
Тетяни Миколаївни на тему «Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму»**

Розроблені в дисертаційній роботі Котенко Т.М «Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму» методичні підходи до оцінки соціальної результативності сфери рекреації та туризму, що представлені матрицею соціальної діагностики, в якій системно представлені результати оцінювання ступеню задоволеності користувачів послуг та рівня соціального благополуччя всього населення, у тому числі і суб'єктів господарської діяльності сфери рекреації та туризму; систематизовано та диференційовано за критеріями її соціальні результати: галузевим критерієм (внутрішні та зовнішні результати), термінами (поточні, середньо- та довгострокові результати), рівнями (результати місцевого, регіонального та макроекономічного рівня) та доведено, що представлена матриця дає змогу не тільки здійснювати поточний моніторинг, а й планувати розвиток рекреаційно-туристичної сфери на основі встановлення суспільно важливих соціальних цілей мають науковий характер і впроваджені у практичну діяльність ДП Лікувального спортивно-оздоровчого комплексу «Латориця».

Положення та висновки дисертаційного дослідження Котенко Т.М. були використані при складанні планів розвитку ДП Лікувального спортивно-оздоровчого комплексу «Латориця».

Директор ДП ТОК "Латориця"

Гомонай М.П.

УКРАЇНА
МУКАЧІВСЬКИЙ РАЙОН ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ
ПУЗНЯКОВЕЦЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

89630, Закарпатська область, Мукачівський район с.Пузняківці, 69 А/І, тел.: (03131) 7-02-24, факс 7-02-21

№ 02-21 / 37 , 15.10.2015 р.

Інститут демографії та соціальних
досліджень
ім. М.В.Птухи НАН України

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження Котенко
Тетяни Миколаївни на тему «Соціальний вимір розвитку рекреації та
туризму»

Важливою складовою вітчизняної економіки виступає рекреаційно-туристична сфера, розвиток якої може стати вагомим чинником стабілізації та розвитку в тренді сучасних процесів інтелектуалізації та інформатизації суспільства. В основу розв'язання зазначеної проблеми покладені конкретні пропозиції Котенко Т.М. щодо до аналізу соціального виміру розвитку рекреації та туризму за допомогою виявлення соціальної результативності на двох рівнях: внутрішньому – через оцінку внутрішніх результатів функціонування рекреації і туризму (охоплення населення різними видами послуг, динаміка надходжень від реалізації послуг тощо) та зовнішньому – через оцінку зовнішніх ефектів діяльності цієї сфери, її внеску у розвиток національної економіки (вплив на зайнятість, розвиток суміжних галузей, внесок у ВВП тощо).

Саме такі підходи, висновки та рекомендації Котенко Т.М. висвітлені у проведеній роботі «Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму», а також використані при складанні планів та програм розвитку Пузняковецької сільської ради.

Сільський голова

О.В.Хохол

У К Р А Ї Н А

МУКАЧІВСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВІДДІЛ З ПИТАНЬ ЄІ, ЗЕЗ ТА ТУРИЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ І ТОРГІЛІ

вул.Горького, 21, м.Мукачево, 89600, тел.: 5-50-58, 2-14-83 факс
web-сайт: www.mukrayon.gov.ua, e-mail: mukrda@carpathia.gov.ua, код ЄДРПОУ 04053789

11.02.2016 № 1907/02

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження теоретико-практичних результатів дисертаційної роботи на здобуття ступеня кандидата економічних наук Котенко Тетяни Миколаївни на тему: „Соціальний вимір рекреації та туризму”

Відділом з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму управління економічного розвитку і торгівлі Мукачівської районної державної адміністрації використано матеріали наукових досліджень здобувача наукового ступеня кандидата наук Котенко Т.М. щодо соціального виміру розвитку рекреації та туризму. Слід відмітити актуальність та своєчасність запропонованих автором підходів. Світовий досвід свідчить, що країни не в змозі розвивати свою економіку без ефективного розвитку соціальної сфери. Сфера санаторно-курортного оздоровлення, відпочинку та туризму населення сприяє підвищенню якості його життя і загалом – людському розвитку. З іншого боку, ця сфера виступає невід'ємною частиною національної економіки та її зростання, стимулює створення додаткових робочих місць, сприяє подальшій оптимізації сфери зайнятості, поповненню валютних запасів та загалом – підвищенню конкурентоспроможності економіки країни в міжнародному середовищі. Розвиток рекреаційно-туристичної сфери істотно впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку, відтак виступаючи одним з найбільш перспективних напрямів структурної перебудови економіки.

Рекреаційно-туристична галузь, може вважатися однією з найбільш високорентабельних. Високі прибутки обумовлюються високими ризиками капіталовкладень. Соціальні пріоритети трансформації державних механізмів регулювання рекреації та туризму сприятимуть вирішенню соціально-економічних проблем та підвищенню рівня життя населення.

Начальник відділу

В.Шкріба

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені М.П. ДРАГОМАНОВА
01601, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9
Телефон 234-11-08

22.02.16 № 07-10/298
На № _____

Інститут демографії та
соціальних досліджень
імені М.В. Птухи
НАН України

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес НПУ імені М.П. Драгоманова
результатів наукового дослідження Котенко Тетяни Миколаївни за темою
кандидатської дисертації «Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму»

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
повідомляє, що основні методологічні положення і практичні результати
наукового дослідження Котенко Т.М. використовуються у навчальному процесі
кафедри туризму при викладанні курсів «Організація сфери туристичних
послуг», «Туристсько-рекреаційні ресурси України» та «Рекреаційна географія і
рекреаційні комплекси».

Проректор з наукової роботи
професор

Торбін Г.М.

Завідувач кафедри туризму,
професор

Обозний В.В.

ЮР'ІВСЬКА РАЙОННА РАДА ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

51300, смт. Юр'ївка, вул. Леніна, 67, факс. (05635) 5-15-65, тел. (05635) 5-16-99
e-mail: jurrada@dp.gov.ua

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Котенко Тетяни Миколаївни на тему «Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму»

Наукові результати і висновки дисертаційного дослідження Котенко Т.М у частині оцінювання особливостей сучасного розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в Україні, споживання домогосподарствами рекреаційно-туристичних послуг, витрат населення на рекреаційно-туристичні послуги, доступності і охоплення оздоровчими послугами окремих категорій населення, а саме: дітей, дітей з особливими потребами, постраждалих від аварії на ЧАЕС, учасників АТО, підвищення ефективності використання рекреаційно-туристичного потенціалу, розвитку доступного масового та спеціалізованого туризму, зокрема сільського зеленого, в контексті наповнення муніципального бюджету, стимулювання індустрії туризму як складової стратегії сталого соціально-економічного розвитку територіальної громади були використані у роботі Дніпропетровської обласної державної адміністрації при підготовці заходів програми соціально-економічного розвитку області на короткострокову та довгострокову перспективу.

Довідка видана для подання до Спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України як підтвердження впровадження результатів наукових досліджень Котенко Т.М. в практику.

Голова
Юр'ївської районної ради

О. М. БУРЯК

Юр'ївська районна рада
Вих. № 189/0/2-16 від 04.05.2016

